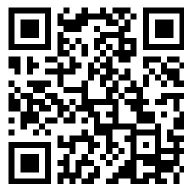
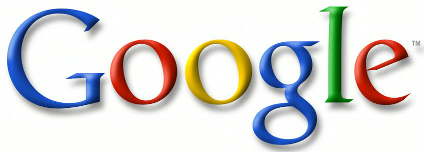




NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

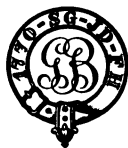
FILOLOGI

3rd Ser.

TREDIE RÆKKE

9-10

NIENDE BIND



KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1900—1901 1902.

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Bugge,
professor,
Kristiania.

Johan Vising,
professor,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor,
Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bertelsen, Henrik, cand. mag. Kbhvn.
Bæk, H., cand. mag. Helsingør.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Gustafsson, F., professor, dr. phil. Helsingfors.
Halling, Axel, cand. mag. Kbhvn.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Høffding, Harald, professor, dr. phil. et iur. Kbhvn.
Jensen, Th. V., stud. mag. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Knös, V., lektor, dr. phil. Upsala.
Koefoed, M. C., adjunkt. Rønne.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, docent, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., dr. phil. Kbhvn.
Selchau, G., overlærer. Nykøbing F.
Stigaard, V., adjunkt. Kbhvn.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Western, Aug., dr. phil. Frederiksstad.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Upsala.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 26 l. 21 læs: og skjoldformede Skaale.

Hvem var Prometheus, og hvorledes blev han menneskets skaber?

Af S. Sörensen.

Prometheus behandledes på et møde i Filologisk Samfund i efteråret 1899. Docent Drachmann gennemgik Prometheus-dyrkelsen og Prometheus-mytherne, navnlig hos Hesiodos og Aischylos, sluttede sig med rette til Kuhn's afledning af navnet (af *pramantha*, stokken på ildgnidningsmaskinen), hvilket han mente betegnede P.'s function i en måske fælles-Indoeuropæisk tid, sluttede med rette heraf og af hvad man véd om kultus'en, at hans ældste særlig Græske function er betegnet ved titlen *πυρφόρος*, Ildstjæleren, på hvem Ildgniderens navn var bleven overført. Han fremsatte til sidst ovenstående spørgsmål og gav en antydning af dets løsning. Det forekommer mig, at der kan fremhæves endnu flere momenter, som göre det forståeligt, hvorfor Prometheus blev menneskets skaber, nemlig hans og gudernes forhold til menneskene, de ældste theorier om menneskets oprindelse og biologi, Prometheus's forhold til Hephaistos og andre med ham concurrerende guder. Desuden knytter der sig til Prometheus endnu andre problemer, navnlig hans straf og forløsning. Det lader sig dog umuligt undgå, at en hél dél af det allerede på mødet fremkomne også i korthed må medtages her.

Sagnene ere (foreløbig bortsét fra Aischylos) i korthed følgende: Prometheus vilde narre Zeus ved delingen af offret; Zeus lod sig narre med villie, men tog deraf anledning til at berøve menneskene ilden; Prometheus stjal da ilden fra himlen (eller lignende) i et rør (ɔ: en marvfyldt stængel, som brugtes til tønder) og gengav menneskene den; Zeus lader da Prometheus fastsmedde (og spidde) til Kaukasos (eller en anden klippe); en örn fortærer daglig hans stadig atter udvoxende lever; til sidst skyder Herakles örnen og befrier ham med Zeus's indvilligelse. Menneskene hævner Zeus sig på ved

at skaffe dem kvinden Pandora på halsen, hvem Epimetheus modtog til trods for Prometheus's advarsel; fra den tid forfulgtes de af sygdom, død og al landsens ulykker. Prometheus er gennem Deukalion stamfader til de vigtigste slægter efter syndfloden, råder, «da Zeus vilde ødelægge kobberslægten» (Apollodoros), Deukalion til at lave sig en ark (*λάρναξ*), hvori Deukalion reddede sig og Pyrrha under syndfloden, og deler med Hephaistos æren for at have slået hul på Zeus's hoved ved Athena's fødsel. Senere Euemeristiske, allegoriske eller opbyggelige tillavninger sés her naturligvis bort fra.

Prometheus var altså oprindelig en særgud («Sondergott», for den i sig selv ingenlunde lette operation at fremgnide ild med *pramantha*. Dette fremgaar af navnet. At han efter mythen stjal ilden fra himlen og bragte den ned til jorden, betegner utvivlsomt allerede, at han har absorberet en anden gud, hvad docent Drachmann, som anført, fremhævede; i Indien er det i al fald andre væsner, som bringer ilden (uden tyveri) og soma'en (ved tyveri) ned fra himlen. At han «stjæler» ilden, er et træk i den forestilling, at guderne efter at have erobret verden og livets goder fra ældre onde magter, nu ere tilböjelige til at beholde det erobrede for sig selv uden at give menneskene dél deri, en antagelse, der må til for at forklare den uundgåelige kamp for tilværelsen, sygdom, død etc. Dette kan endog føre til at henlægge guldalderen til Titanernes tid i stedet for blot at forklare tilstandens forværrelse af menneskenes forværrelse. I denne tankegang passer det, at menneskenes velgörer Prometheus göres til en Titan. De store kosmiske guder, som for menneskene ere rykkede ind på Titanernes plads, må så vidt muligt bevæges (ved bönner, offre og fromhed) eller nødes (ved trolddom og list) til at give menneskene dél i deres goder. Dog er dette et fremskridt i sammenligning med åndedyrkelsen, hvis tyngdepunkt er afværgelse af de fra ånderne truende onder. Man har, trods alt, ingen andre effective repræsentanter for det gode end guderne; men i den daglige praxis måtte menneskene og de rare særguder hjælpes ad for at få noget ud af dem.

De menneskelige bönners og handlingers forhold til guderne var også et problem for tanken og må vedblive at

være det, så længe religion existerer, det vil formodentlig sige, indtil menneskene blive alvidende. I den gamle Brahmanisme træder trolddommomentet i ritualet stærkere frem (navnlig elementet *bráhman*), gudernes individualitet udviskes i en collectiv-polytheïsme, som i sin yderste consequens ender i en spiritualistisk pantheïsme med *bráhman* som betegnelse for det absolutte; den ethiske interesse, som spørgsmålet har, fortrænges her af den metaphysiske; dog mangler der ingenlunde i gudesagnene træk af jalousi hos guderne (navnlig Indra, som i mange henséender svarer til Zeus) over for menneskene. I Mazdeïsmen, hvor udviklingen tager en afgjort monotheïstisk retning, udskilles resolut det onde i alle dets skikkelser fra Gud; Gud bliver absolut god og i sidste instans den eneste kilde til det gode; han og menneskene have fælles interesse i bekæmpelsen af det physiske og moralske onde, og ved forenede kræfter skal det lykkes dem til sidst at vinde en fuldstændig sejr. I Grækenland holdt polytheïsmen sig som eneste religion; her var inden for den religiøse ramme kun 4 muligheder: a) at resignere og finde sig i det uundgåelige; b) at resignere, men fritage guderne for ansvaret ved at begrænse deres magt over for skæbnen (Homer, etc.) eller naturen (f. ex. Cic. Pro Sex. Rosc. Am. § 131); c) at forsøge at hævde eller i det mindste postulere, at gudernes styrelse var retfærdig (Aischylos); d) at bortforklare det physiske onde ved at klynge sig til det trospostulat, at guderne ere gode, og at derfor «intet ondt kan hænde en god mand» ɔ: alle tilskikkelser sigte til hans bedste (Sokrates). Dette trospostulat går i virkeligheden igen hos de senere philosopher, i al fald som en foretrukken mulighed; sit klareste udtryk har det vel fundet i Seneca's De providentia. Selve mytherne måtte hos de tænkende efterhånden træde stærkt i baggrunden eller idealiseres eller forflygtiges; de vare jo også for störste delen fra først af ikke meget stabile. Træk, som passe ind i den ene tids særlige tankegang, kunne ikke let tænkes opståede i den anden. Således er f. ex. Hesiodos's fortælling om, hvorledes Prometheus narrede Zeus ved offerdelingen, utvivlsomt en sekundær ætiologisk mythe, tillige beregnet på at lægge hele skylden for at have begyndt på de gensidige chicanerier over på Prometheus,

og for så vidt må den jo allerede betragtes som Zeus-venlig; men alligevel kunde denne forklaring af fjendskabet næppe tænkes opstået i den efter-Sokratiske tid, da den stiller Zeus i et lys, som ikke kan forenes med den senere tids opfattelse af ham; hos Horats (Od. 1, 3, 27) udviskes Prometheus-mythen således til, at Prometheus's kortsynede overmod i virkeligheden havde skadet menneskene ved at bringe afmagring, feber og tidlig død over dem, mens det forbigås i tavshed at dette var en følge af Zeus's hævn (gennem Pandora); og allegorisk fortolkning af mytherne hører som bekendt til dagens orden. I alle tilfælde kom der ikke noget godt ud af at sætte sig op imod guderne.

Et problem, som ikke er let at løse tilfredsstillende, er Prometheus's frygtelige straf og endelige befrielse. At disse træk ere ægte gamle myther om Prometheus, synes at fremgå af den omstændighed, at han i kultus'en skal have båret en jærnring på fingeren og en pilekrands på hovedet til erindring derom. Der er dog noget höjst forunderligt i, at en oprindelig så uskyldig særgud skulde få denne skæbne. Ganske vist har han gjort det første skridt på en betænkeligere bane ved også at blive ildtyv; men selv det synes ikke nogen tilstrækkelig motivering. På den anden side kunne vi ikke godt skrive flere oprindelige myther på hans regning, som kunde motivere straffen. At hos Hesiodos ikke blot fortællingen om offerdelingen, men også Pandora-historien fra først af ere særguden Prometheus uvedkommende, ere vel alle enige om. Men på den anden side er det dog charakteristisk, at Hesiodos netop knytter disse historier til hans navn; når hertil kommer, at han gör ham til en Titan, og at han öjensynlig forklarer sig hans navn som «Forklog», eftersom han giver ham «Bagklog» (Epimetheus) til broder, så lader det sig ikke negte, at han hos Hesiodos har antaget overraskende store dimensioner. Titanernes nedstyrtning til Tartaros var den eneste mulige anbringelse af dem efter deres dethronisering og er ganske analog med Asura'ernes henvisning til underverdenen i Indien. I denne nedstyrtning deltog Prometheus imidlertid ikke, hvilket tyder på, at han ikke hørte til de rigtige gamle Titaner. Hans straf kunde til nød forklares af den logiske nødvendighed, at han som opsætsig mod guderne

måtte straffes. Den viser imidlertid en slående overensstemmelse med de andre straffe af lignende art, som vi kende fra den Græske mythologi, af hvilke nogle måské have en virkelig mythisk oprindelse, men som i al fald i det hele taget opfattedes som forskyldte ved grove forséelser mod guderne. Men borteliminere vi Hesiodos's ætiologiske fortællinger, bliver der for det første intet andet kriminelt tilbage på Prometheus's regnebræt, end at han havde hentet ilden ned til menneskene, og selv det har fra først af næppe været kriminelt; thi hvor bliver nu fjendskabet til Zeus af? Hertil kommer, at i Indien er ildens nedbringelse ikke noget tyveri og skér ikke mod gudernes villie; tvertimod; soma'ens er vel fra først af et tyveri, men ender i den bedste forståelse med guderne; desuden betyder *πυρφόρος* ikke «ildtyven», men «ildbringeren». Skulde gådens løsning ikke ligge i, at særguden og ildbringeren Prometheus på grund af sit navn er bleven slået i hartkorn med en virkelig «Forklog», en personnage af lignende art som Tantalos og Sisyphos *(ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν)*, én der ligesom disse har villet være alt for klog og virkelig har gået ud på at narre Zeus på en oprørende måde, hvad den gamle skikkelige særgud vist aldrig kunde finde på? Fra denne «Forklog» måtte den ny Prometheus have arvet sin lumskhed og fjendskabet med Zeus og en vis guderne drillende kortsynet favoriseren af menneskene, hvórfor han måtte straffes, ligesom Asklepios blev dræbt af Zeus, fordi han gav sig til at opvække døde, og Tantalos bl. a. skal have givet menneskene ambrosia og nektar, som han havde stjålet fra guderne; fra ildgnidningsguden og ildbringeren stamme derimod hans fuldt sympathetiske træk. Men selvfølgelig måtte nu ildhentningen blive et tyveri, selv om det ikke har været det iforvejen, og indrangeres blandt chicanerne. «Forklog» kan godt have været af Titanernes slægt (ligesom Tantalos jo var en sön af Zeus), og alligevel have haft sine gode sider. Guderne sejrede over Titanerne med den stærkeres ret; en vis moralsk ret havde de ganske vist også, og man vilde helst tro, at det var det heldigste for verden, at de sejrede; men hovedvægten ligger dog på, at guderne vare de stærkeste. Ganske på samme måde er det i Indien, hvor navnlig Asura'en Bali m. fl. kan skildres

meget sympathetisk, men alligevel ere forviste til underverdenen, fordi guderne vare de stærkeste (Bali skal dog komme op igen og indtage Indra's plads). — Prometheus's endelige befrielse kunde til nød motiveres ved den poëtiske retfærdighed, der ikke kunde finde sig i, at en så ædel mand, som han jo i grunden var, ikke til sidst skulde blive taget til nåde igen. Selv Aischylos får i virkeligheden ikke mere ud deraf; kun har han motiveret Zeus's indvilligelse i Prometheus's befrielse ved Herakles med, at Prometheus vidste besked om den fare, der truede Zeus, hvis han fik en sön med en vis gudinde (Thetis), og ikke vilde åbenbare ham, hvem det var, med mindre han blev befriet; men det sér nærmest ud som hans egen opfindelse (vel også sigtende til at fremstille Prometheus som spådomskyndig), ligesom selvfølgelig det overordentlig sympathetiske lys, hvori han stiller Prometheus, er hans fortjeneste. Befrielsen kunde dog også være fremtvungen deraf, at den gamle *Προμηθεὺς πυρφόρος* endnu dyrkedes som gud. Forøvrigt står Prometheus's befrielse som et slags forvarsel om alle Titanernes frigivelse, som allerede Aischylos havde fremstillet i *Προμηθεὺς λυόμενος*. Efter denne opfattelse er Zeus altså perfectibel og bliver mildere med alderen; han står på overgangen fra den gamle ubarmhjertige Zeus til den senere «faderlige» gude-patriarch eller overgud.

Grundene til Prometheus's straf ere hos Aischylos, a) at han har forhindret Zeus i at udrydde menneskene efter Titankampen for at skabe en ny menneskeslægt; b) at han ved at fylde dem med «blinde» forhåbninger har hindret dem i at forudsé døden (hvilket karakteriseres som en overordentlig stor velgerning imod dem); c) at han har skænket dem ilden, hvorved de ere blevne civiliserede og ere komne til at leve under meget bedre vilkår og komne i besiddelse af alle kunster. Det sidste betegner han selv gentagne gange som en virkning af, at de have fået ilden. Oprindelsen til fjendskabet mellem Zeus og Prometheus er altså hos Aischylos en ganske anden end hos Hesiodos, og skylden lægges udelukkende på Zeus, og det på to måder, både ved hans ubarmhjertighed mod menneskene og ved hans utaknemlighed mod Prometheus, hvem han skylder sejren over Titanerne. Dette

tager sig også ud som Aischylos's egen opfindelse, da det lader sig fuldstændig begrunde af æsthetiske hensyn: kævlet om offerdelingen har åbenbart forekommet ham for ubetydeligt; ved den valgte fremstilling bliver Zeus vel en hård og hensynsløs absolutist, men ikke latterlig smålig og ondskabsfuld, og Prometheus, som er helten i stykket, kommer til at stå i grunden fuldstændig rén og vækker desto mere sympathi. Hos Hesiodos står sagen ganske anderledes: man sér strax, at han ikke har lagt fortællingerne til rette af æsthetiske hensyn, men fremstillet dem, som han har forefundet dem; når vi ovenfor have kaldt disse ætiologiske myther sekundære, da er dette ikke således at forstå, at de skulde være Hesiodos's opfindelse; det er deres tilknytning til *Προμηθεὺς πυρφόρος*, der er sekundær; knytte vi dem derimod til Titanen «Forklog», kunne de meget godt have en ganske respektabel alder; vi have ganske gode analogier i Indien i Brāhmana'-ernes evindelige forklaringer af ritualistiske enkeltheder ved henvísning til begivenheder i stridighederne mellem guderne og Asura'erne. I videre forstand turde ætiologiske spørgsmål have spillet en overordentlig stor rolle ved mythernes opkomst; ganske uimodsigeligt er dette i de mange tilfælde, hvor det udtrykkelig ved et «derfor» angives, hvad mythen skal forklare (hvad der naturligvís ikke udelukker, at denne anvendelse af mythen undertiden kan være sekundær); vi træffe slige myther allevegne; i den nordiske mythologi f. ex. når den iagttagelse at genstande blive beduggede, når de komme fra kulde ind i varme, forklares af, at alle ting i sin tid havde grædt for Baldr, etc.; i det Gamle Testamente særdeles hyppigt, f. ex. når kvindens skabelse af mandens side benyttes til at forklare, at «manden [vel] forlader [endog] sin fader og moder, men ikke kan skilles fra sin hustru», etc.; ét af de mest slående tilfælde (på grund af dets ritualistiske karaktér) have vi Genesis 32, 32: «derfor æde Israëls börn ikke den spændesene, som er på hofteskålen, indtil denne dag; thi han rørte Jakobs hofteskål på spændesenen»; navnes oprindelse forklares, som bekendt, overordentlig hyppig således, selv på tvers af den klareste etymologi (hvad der tyder på, at det ætiologiske element i disse tilfælde er sekundært, hvad der dog ikke udelukker, at mytherne oprindelig kan

have været ætiologisk, blot med en anden ætiologi). Ritualistisk-ætiologiske myther passe altså faktisk godt ind i et forholdsvis primitivt standpunkt, og hvad særlig Hesiodos's angår, peger de Indiske analogier hen til stridighederne mellem guderne og Titanerne (Asura'erne), ligesom jo også denne Prometheus hos Hesiodos er en Titan; men *Προμηθεὺς πυρφόρος* kan umulig have været en Titan. «Forklog»s tvetydige stilling, at han på den ene side er Zeus's omgangs- og forbundsfælle, på den anden side chicanerer ham og pådrager sig hans dødelige fjendskab, har også analogier i de beslægtede folks mythologi, hvor Asura-ætlinge (således Tvash*t*ar's sön Viçvarūpa «Asura'ernes søstersön») eller Jætteætlinge (Asa-Loke) opholde sig hos guderne, men ikke kunne dy sig for at spille under dække med deres slægtninge, som ere gudernes fjender, og ved deres tvetydige holdning komme i ulykke. Selvfølgelig må man hverken identificere «Forklog» med Viçvarūpa eller med Loke; sammenstillingen skal kun minde om, at sådanne skikkelser høre med til de Jafetiske folks ældre mythologi.

At Prometheus reddede menneskene fra at blive tilintetgjorte af Zeus, strider mod Hesiodos's opregning af de 4 (eller 5) verdensaldere, hvor den ene alder er gået til grunde efter den anden (undtagen jærnalderen) og sølvalderen udtrykkelig tilintetgöres af Zeus. Den eneste måde at forene Aischylos's og Hesiodos's fremstilling på synes at måtte være den at opfatte Prometheus's redning af menneskeslægten som bestående i det råd, han ifølge Apollodoros gav Deukalion at bygge sig en ark; men dette er i aller höjeste grad usandsynligt efter texternes ordlyd; for resten var det efter Apollodoros kobberalderen, som druknede i syndfloden (hos Ovid jærnalderen). Dette træk synes altså nærmest at være Aischylos's opfindelse, dog må det indrömmes, at forestillingerne om de forskellige verdensaldere, ligesom overhovedet om menneskeslægtens oprindelse og ældste skæbne, ikke have været stabile.

At besiddelsen af ilden har lært menneskene «kunsterne», som Aischylos's Prometheus udtrykkelig fremhæver gentagne gange (v. 110; v. 254 i Futurum; den nærmere redegörelse v. 442—506), kunne vi, så vidt vides, med sikkerhed godtgöre har været en gængse anskuelse. Kun at det er Prome-

theus, der får æren for det, kunde synes at være særegent for Aischylos (v. 506: πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως) in majorem Promethei gloriam, da civilisationen ellers tilskrives andre guder som Hephaistos, Athena, Hermes, etc. Deri er der dog ingen egentlig modsigelse; thi beror kulturen på ilden, hvilket turde være in confesso, så er ildens giver i al fald indirekte kulturens ophavsmand, og at en mængde guder concurrere i den samme omfattende virksomhed, er god collectiv-polytheïsme; der er jo faktisk enkeltheder nok, som passende direkte kunde tilskrives hver enkelt af dem. Hos Aischylos var de andre guders medvirkning herved for resten umulig, da de jo må antages, ligesom Zeus, netop at være forbittrede, fordi menneskene have opnået disse goder. Det sidste viser virkelig, at Aischylos (eller rettere hans Prometheus) ingenlunde repræsenterer den gængse opfattelse af gudernes sindelag imod menneskene, hvem de tvertimod göre meget godt, rigtignok tidt så forbistret sparsommeligt overfor den enkelte, og efter først at have skaffet dem Pandora på halsen[1].

Der er altså overvejende sandsynlighed for, at Aischylos af kunstneriske grunde på flere vigtige punkter har lagt stoffet til rette på en fra den overleverede og gængse opfattelse afvigende måde. Aischylos omtaler ikke Prometheus som menneskets skaber, og det kunde synes at man deraf med nødvendighed måtte slutte, at dette ikke har været den almindelige opfattelse på hans tid; thi på stykkets oekonomi synes denne omstændighed ikke at kunne have en så afgörende indflydelse, at den kunde motivere en så grov fortielse eller rettere forvanskning. Men der turde være en anden grund, hvorfor han næppe havde kunnet bruge den, selv om

---

[1] Docent Drachmann gör opmærksom på, at den nærmere redegörelse i V. 442—506 mærkelig nok er bestemt adskilt fra ildens gave, og at de fleste af disse kunster ikke kunne bero på ilden; endvidere at Hephaistos's, Athena's etc. særlige virksomheder og lærdomme netop ikke nævnes Aischylos's opregning. At dette er en skarp og rigtig iagttagelse, lader sig ikke benegte, og ovenstaaende bör derfor utvivlsomt ændres saaledes, at P. foruden ilden har givet og lært menneskene alt, hvad der ikke udtrykkelig plejede at tilskrives andre guder. I alle tilfælde bliver P. menneskenes allervigtigste velgörer.

han havde kendt den: den vilde nemlig vistnok stride mod den Attiske theori om, at dette lands indbyggere vare autochthone. Menneskets skabelse ved Prometheus kunde således nok tænkes at være kendt andre steder, men ikke at være anerkendt i Attika for dette lands befolknings vedkommende. Om menneskenes oprindelse har der öjensynlig ikke været nogen énsartet tradition, og ikke engang en fælles oprindelse for hele menneskeslægten har man på alle steder antaget, hverken i Grækenland eller hos de fleste andre Jafetiske folk, for så vidt vi kende noget til deres anskuelser. Enkelte slægters eller stammers eponymer stammede fra guder, deriblandt de vigtigste Græske stammers gennem Deukalion fra Prometheus, som derved til en vis grad bliver Grækernes stamfader; forøvrigt er massen af den nuværende menneskeslægt opstået af stene efter syndfloden; men mens Ovid regner dette for en ny alder og lader det være jærnalderen, der druknede, have Hesiodos og Apollodoros en anden opfattelse; thi den første regner sig selv med til jærnalderen, og den sidste lader det være kobberalderen, der druknede. Man havde altså ingen fast og overensstemmende tradition om menneskeslægtens oprindelse, öjensynlig et hul i mythologien; der synes næppe nok at være plads for en menneskeskaber, det skulde da være for menneskene i guldalderen; men i så fald måtte menneskets skaber i al fald være en Titan. Og hvilken Titan skulde i så fald valget lettere falde på end Prometheus, om hvem det stod fast, at han havde skaffet menneskene ilden og kulturen, at han drabelig havde antaget sig deres sag overfor Zeus og bødet forfærdelig derfor, som er stamfader til de vigtigste af dem gennem Deukalion, og som nød offentlig dyrkelse som gud?

Naturfilosoffer havde ladet menneskene og dyrene opstå af lér; ved siden deraf stod selvfølgelig den religiøse forklaring, at en gud havde skabt dem (således Sokrates i Xenophons Memor.); combinerede man dette, måtte det uundgåelige resultat blive, at en gud havde dannet menneskene af lér (dyrene sé vi nu bort fra). At det har været af betydning for valget netop af leret, at dette er en plastisk masse, hvoraf man lavede menneskefigurer (som docent Drachmann udtalte), er höjst sandsynligt.

Menneskets sjæl var efter visse naturfilosoffers mening ild (er klart udtalt hos Herakleitos og går endnu igen hos Stoikerne). Det er sjælen, altså efter denne anskuelse ilden, der gör mennesket levende; da døden kendes på tabet af legemsvarmen, lå denne anskuelse overordentlig nær og forekommer, som bekendt, også uden for Grækenland. Den gud, der skal have skabt menneskene, må naturligvis have skabt levende mennesker, ikke alene menneskefigurer ɔ: han må have indgivet dem sjælen, henholdsvís ilden. Det synes nu, efter det ovenanførte, ikke at være noget stort spring, når Prometheus blev den gud, der havde skabt dem ved at danne deres legeme af lér og indgive dem den sjælelige ild. Det må være som «ildbringer» (men efter at han også var bleven Titan), han er bleven til menneskets skaber; thi når det siges, at han har dannet mennesker af lér (eller af jord og vand, Apollod. I 7, 1), må det simpelthen være underforstået som selvfølgeligt. at han har gjort dem levende; ellers vilde der ingen kunst være ved det. Man plejer ganske vist at sige, at det er Athena, der har givet dem sjælen; men det er for det første ingenlunde altid tilfældet (jfr. det anførte sted af Apollodoros); således Ovid's Metam. I 363 fg., hvor Deukalion efter syndfloden siger: *O utinam possim populos reparare paternis | artibus atque animas formatae infundere terrae*; det er klart, at her er *animas infundere* både det, det kommer an på, og at det tilskrives Prometheus. Også Ov. Metam. I 82 fgg. må Prometheus nødvendigvís betragtes som eneste skaber, og af levende mennesker. Når det er Athena, som giver dem sjælen, kan dette forenes hermed på to måder, som ikke udelukke hinanden: déls er så sjælen opfattet fra en anden side, ikke som legemsvarmende livsprincip, men som åndsevner, hvis udvikling hører til Athena's specielle område, men som i anlæget naturligvís høre med til sjælen; déls er, som ovenfor fremhævet, en collectiv samvirken af guder ganske naturlig fra et allerede ret reflecteret collectiv-polytheïstisk standpunkt (man jævnføre allerede Hesiodos's fremstilling af Pandora's skabelse), og om en sådan collectiv-opfattelse kommer til orde eller ikke i et givet tilfælde, synes meget tilfældigt; Athena's medvirkning ude-

lukker derfor ikke, selv hvor den udtrykkelig omtales, at Prometheus betragtes som skaberen af levende mennesker.

Hephaistos, som allerede hos Homer sættes i nærmeste forbindelse med ilden (*φλὸξ Ἡφαίστοιο, I* 468, etc.), og hvis navn på et enkelt sted hos Homer (*B* 426) bruges til at betegne ilden, kunde ved første öjekast synes at have adkomst til at blive menneskets skaber efter det ovenfor fremsatte ræsonnement om ilden som livsprincip: det er jo ikke absolut givet, at vi netop skulle bruge en Titan. Men ved nærmere eftersyn turde det vise sig, at netop den omstændighed, at det ikke er Hephaistos, men Prometheus, der har opnået denne værdighed, er et bevís for, at det fremkomne resultat ikke er frugten af en tilfældig eller vilkårlig schematisk speculation hos Grækerne, men af deres mythologiske instinct. Hephaistos er i virkeligheden smedegud, kunstner, særlig kunsthåndværker, og har kun med ilden at göre som middel til smedningen eller, som i de anførte steder hos Homer, som stegeild til stegning af offerdyret og dets *σπλάγχνα*. Den besjælende ild derimod, som findes skjult i træerne, hvorfra den fremlokkes ved gnidning (Prometheus's oprindelige function), og som kunde gælde for dyrs og menneskers livsprincip, fører, ligesom navnet Prometheus (af *pramantha*), tanken hen på den Indiske gud Agni, af hvis væsen disse træk netop ere vigtige sider. Vi stå utvivlsomt her over for en ældgammel biologisk theori, som er ganske fremmed for Hephaistos-kredsen, mens Prometheus passer fortrinlig ind i den. Modsætningen mellem disse to træder endnu skarpere frem ved de ikke få berøringspunkter, de ellers have med hinanden: de ere begge særlig knyttede til det vulkanske Lemnos og til Athen, stå begge i mythologi, kultus og som kulturguder hinanden og Athena nær, have begge med ilden at göre, og få begge æren for at have hugget hul i Zeus's pande. Hvis man kunde føre mythen om Prometheus som menneskenes skaber længere tilbage i tiden, vilde vi uden betænkning sige, at han havde været i færd med også at absorbere den biologiske side af Agni, og i denne function optrådte i sin 4de skikkelse; nu har vel i virkeligheden Grækernes mythologiske instinct ført til det samme resultat

længe efter, at denne Agni var forsvunden af det Græske pantheon (hvis han nogensinde har været der).

Er Prometheus således den eneste gud, der havde specifikke qualificationer til at blive menneskets skaber efter ild-theorien, så er han på den anden side på det nærmeste den eneste, der i det hele taget havde mulighed for at blive det. Selvfølgelig måtte Zeus i sin idealiserede i monotheïstisk retning pegende skikkelse, hvor de rå myther ignoreredes eller bortforklaredes, have krav på at have skabt menneskene ligesom verdensordenen i det hele, og han blev også i denne sphære betragtet som deres skaber. Men det er åbenbart ikke denne phase af den Græske religion, vi her have at göre med. For det mythologiske instinct måtte Zeus synes særlig dårlig egnet til denne handling på grund af hans og de øvrige Olympieres, i denne mythekreds særlig fremtrædende, stedmoderlige og skinsyge holdning over for menneskene. Både på grund af sine specifikke qualificationer og på grund af Olympiernes mangel på competence synes det derfor forståeligt, at Prometheus måtte blive menneskets skaber, da man begyndte at sé sig om efter en sådan.

Der bliver dog et problem tilbage, hvorledes man skal forklare den, som det synes, sene litterære overlevering af denne mythe over for den primitive biologiske theori, som synes at måtte være mythens begrundelse, og den kritiske betragtning af de Olympiske guder og særlig Zeus, som indirekte kommer til orde deri, at det ikke bliver Zeus, som denne handling tilskrives, en betragtning som åbenbart mere tilhører den ældre end den senere tid; og gå vi ud fra, at det skulde være en Titan, viser dette sammesteds hen. Det vilde lette forståelsen betydelig, om man kunde få rykket mythen om menneskets skabelse nogle hundrede år tilbage i tiden (trods Aischylos's tavshed), f. ex. ved at antage, at den først havde været lokal eller indskrænket til visse kredse, inden den nåede at komme ind i litteraturen. Det er derfor fuldt berettiget, når docent Drachmann har tænkt på en enkelt corporation som udgangspunkt for denne opfattelse af Prometheus. Men når han særlig — med alt muligt forbehold — nævnede pottemagerne, må det dog — som han også selv gjorde — fremhæves, at der lige så vel for denne som

for enhver anden theori i den retning forméntlig mangler positive tilknytningspunkter. At fakkelløbet ved Prometheia-festen gik gennem Kerameikos, turde være uden betydning, da det formodentlig ikke har kunnet gå nogen anden vej. Og at pottemagerne havde brug for ilden til at brænde deres lerfigurer, synes ikke at kunne komme i betragtning som forklaring på en mythe om menneskets skabelse, hvor ilden, som ovenfor víst, spiller en ganske anden rolle; denne brug af ilden måtte forméntlig snarere have ført til Hephaistos end til Prometheus som pottemagergud og overhovedet ikke til nogen menneskeskabelse.

Det første af de i overskriften anførte spørgsmål synes altså at måtte besvares derhen, at Prometheus er sammenvoxet af mindst 3 guddommelige væsner: 1) en særgud for operationen med *pramantha*; 2) et guddommeligt væsen, som har bragt ilden ned fra himlen; 3) Titanen «Forklog»; en svag mulighed er der for, at han i sin egenskab af menneskenes skaber også har absorberet den biologiske side af selve ildguden.

Hvad det andet spørgsmål angår, da synes det ret forståeligt, hvorfor Prometheus kunde blive menneskets skaber, mens der endnu er vanskeligheder med hensyn til spørgsmålet, hvorledes han blev det. Problemets løsning turde ligge nærmest i den retning, som docent Drachmann har antydet, om end ikke nöjagtig på det af ham angivne sted.

Achilles' Skjold.

Af J. L. Ussing.

I Iliadens 18de Sang fortæller Homer, hvorledes Thetis, efter at hendes Søn Achilles har mistet sine Vaaben, henvender sig til Hephæstos med Bøn om, at han vil smedde ham en ny Rustning, og Guden beredvillig opfylder hendes Bøn. Digteren skildrer hans Arbeide og dvæler særlig ved det pragtfulde Skjold, V. 478—608. Det var stort og stærkt, havde en tredobbelt, straalende Rand og en sølvbeslaaet Rem til at bæres i; selv bestod det af 5 Lag, og alle mulige Billeder vare fremstillede derpaa med stor Kunst.

Der var først (1) Jorden, Himmelen og Havet, Solen og Maanen og alle Stjernebillederne, Pleiaderne, Hyaderne, Orion og den store Bjørn. Dernæst tvende Stæder, den ene i Fred, den anden i Krig. I den første saa man (2) et festligt Bryllupstog, samt (3) en Retsforhandling, der satte hele Folket i Bevægelse; i den anden (4) en beleiret Stad og udenfor denne en heftig Kamp om en Kvægtransport. Derefter Fredens Sysler, (5) en Brakmark der pløjes, (6) en Sædemark der høstes, (7) en Vingaard med Vinhøst, (8) en Hjord Hornkvæg, der anfaldes af Løver, og (9) en Mark med Faar og tilhørende Stalde. Dernæst (10) en Dans af unge Mænd og Kvinder, og tilsidst (11) den mægtige Flod Okeanos langs med den yderste Skjoldrand.

Hvert Billede skildres med homerisk Udførlighed. Historien fortælles nøjagtig og oplives ved mange enkelte Træk og Bemærkninger om hvordan enkelte Ting ere udførte af Kunstneren, for at Tilhøreren kunde se det livagtig for sine Øine. Men saa klart det Hele synes ved første Øiekast, saa viser det sig dog ved nærmere Eftersyn, at der er forskjellige Ting, hvorom Fortolkerne have høist afvigende Meninger. Vi nødes derfor først og fremmest til at undersøge disse, for at vi kunne vide, hvad Digteren virkelig har sagt.

Retsforhandlingen (497—508) lyder i Originalen saaledes:

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
ὠρώρει· δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς
ἀνδρὸς ἀποφθιμένου· ὁ μὲν εὔχετο πάντ' ἀποδοῦναι
δήμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἑλέσθαι,
ἄμφω δ' ἱέσθην ἐπὶ ἵστορι πεῖραρ ἑλέσθαι,
λαοὶ δ' ἀμφοτέρωθεν ἐπήπυον ἀμφὶς ἀρωγοί·
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον, οἱ δὲ γέροντες
εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων·
τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαζον·
κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα
τῷ δόμεν, ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴποι.

I Wilsters Oversættelse:

Ogsaa der holdtes paa Torvet et Thing. Folk stimlede sammen;
Kiv havde reist sig; en Mand var i Strid med en Anden, og Sagen
Gjaldt en Mandebodsgjæld; den Ene forsikkred for Folket,
Gjælden var klaret, den Anden benægtede Bodens Betaling.
Begge forlangte de Sagen til Doms, og Vidnerne afhørt,
Og, som det gaar, holdt Somme med hiin og Andre med denne.
Stimlen blev styret til Skik af Herolderne. Oldingeraadet
Sad paa glattilhuggede Steen i den hellige Rundkreds;
Stave de holdt udi Haand, som Folkeherolderne bære,
Stode saa frem, og En efter Anden i Sagen de dømte.
To Talenter i Guld laa midt i Kredsen paa Thinget,
Lønnen for den, som redest og bedst sin Kjendelse afgav.

Dette Sted er ikke blot behandlet af Philologerne i Kommentarer og Lexika, men ogsaa af Hofmeister i Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft II (1880) S. 443 ff.

499 f. er uden Tvivl rigtig oversat af Wilster og synes altid at have været forstaaet saaledes indtil i den nyeste Tid, da man har opstillet en ny Fortolkning: «Den Ene lovede at give Alt, men den Anden vægrede sig ved at modtage Noget». Dette er sproglig urigtigt: der maatte da staa *ὑπέσχετο* og ikke *εὔχετο, ποινὴν δοῦναι,* ikke *πάντ' ἀποδοῦναι,* hvilket forudsætter en Af-

tale om en bestemt Betaling. Det er ogsaa urigtigt i Tanken; thi her spørges ikke om hvorvidt der skal betales Bøde for Mordet eller ikke. Det er givet, at Mordet er begaaet, og selve Retsforhandlingen viser, at man er ude over Blodhævnens Tider. Det følger af sig selv, at Mordet skal sones med en Bøde, og den Dræbtes Slægtninge kunne slet ikke afslaa at modtage en saadan; det skulde da være, at Drabet var berettiget eller utilregneligt; men saa var der jo Intet at betale.

501. Hvad betyder *ἴστορι*? Allerede de Gamle vare i Tvivl; de vidste ikke, om det betød et Vidne eller en Dommer, Schol.: «*μάρτυρι ἢ κριτῇ*». At det Første ikke passer, er eftervist af Hofmeister S. 447 f.; vi tilføie, at Præpositionen *ἐπὶ* heller ikke tilsteder denne Forklaring. Ordet maa tages i samme Betydning som Il. 23, 486: *ἴστορα δ' Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω,* altsaa en Dommer. Er dette nu sagt i ubestemt Almindelighed om at begge Parter ville have Sagen afgjort ved Dom, eller menes der en enkelt bestemt Person, en Opmand, Schiedsrichter, som Hofmeister siger? Men vi se jo i det Følgende, at det er Folkets Ældste, der dømme; denne *ἴστωρ* kunde altsaa kun være en Retsformand, som Archonten i Athen, og som hos os Formanden i Sø- og Handelsretten eller Auditøren i Krigsretten. Men en saadan Person er ikke nødvendig; det er naturligst, at en af de ældste udfører Formandens Forretning; jeg foretrækker derfor den første Opfattelse. Hofmeister foretrækker, som sagt, den anden. Efter hans Mening er Forholdet dette (S. 452 f.): «Der er begaaet et Drab. Drabsmanden ønsker at unddrage sig Følgerne ved at erlægge en passende Mandebod, men derpaa ville den Dræbtes Paarørende ikke gaa ind. Tilsidst enes man om at vælge en Voldgiftsmand, *ἴστωρ*. Denne afgjør imidlertid ikke Sagen efter eget Tykke, men hidkalder erfarne Mænd, Folkets Ældste, hvem Dommerembedet ellers tilkommer. Han foredrager Sagen for dem og hører deres Mening. Den, hvis Kjendelse han gjør til sin og forkynder som Dom, ham tilkjender han de af de stridende Parter deponerede 2 Talenter som *δικαιοκρισίας ἆθλον.*» Vi have allerede ved V. 497 gjort opmærksom paa, at her ikke er Tale om hvorvidt der skal betales Mandebod eller ikke, men kun om den er betalt eller ei; at Forklaringen ogsaa forøvrigt er uholdbar, vil fremgaa af en videre Undersøgelse af Texten.

505. «I Hænderne holdt de de høittalende Herolders Stave». Hvem holdt dem? Da intet nyt Subjekt er nævnt, ligger det

nærmest at henføre det til det umiddelbart Foregaaende, Dommerne, og disse kunde jo passende være forsynede med saadanne Stave paa Grund af deres Alder og Værdighed, men saa er det jo deres egne Stave og ikke Heroldernes; thi det gaar ikke an at oversætte som Wilster «saadanne Stave som Herolderne bære». Ameis bemærker: «Das Scepter, als Symbol der Rechtspflege, wurde von den Herolden der Reihe nach dem übergeben, welcher seinen Ausspruch that, zum Zeichen, dass er in amtlicher Function spreche». Men et saadant Tegn behøves dog ikke for Dommerne, der «sidde paa Stensæderne i den hellige Kreds»; de ere jo alle «in amtlicher Function», og ikke blot den Enkelte, der i Øieblikket afgiver sit Votum. Scholiasten bemærker, at ikke blot Dommerne, men ogsaa de der talte til Folket tog Sceptre i Hænderne, og henviser til Od. 2, 37, hvor Herolden giver Telemachos Sceptret i Haanden, da han skal tale, hvortil endnu kunde føies Il. 23, 567, hvor det Samme er Tilfældet med Menelaos. Herefter er det altsaa de stridende Parter, der faa Staven i Haanden, og Subjektet til ἔχον er ikke det nærmest Foregaaende, men de Hovedpersoner, hvorom hele Scenen dreier sig, hvilket ikke kunde være tvivlsomt for nogen Tilhører, der havde set og vidste, hvorledes en saadan Retsforhandling gik for sig. Vil man sige, at Fortællingen bliver uklar ved at Subjektet ikke tilføies, saa betænke man, at den følgende Skildring af Slaget ved Floden heller ikke er tydelig fortalt. Sikkert er det i alt Fald, at ἔχον ikke kan have andet Subject end det strax efter følgende ἤϊσσον. Hvordan forholder det sig nu dermed? De der tage Dommerne som Subject oversætte: «Med disse Stave sprang de frem og afsagde deres Dom en efter en». Jeg vil ikke tale om, at Ordet ἤϊσσον, «de sprang frem», i Stedet for «de reiste sig», synes lidet passende for de værdige Dommere, men ἀμοιβηδίς kan ikke betyde «en efter en»; det er ikke det Samme som ἐκ διαδοχῆς eller ἑξείης, og det nytter ikke at beraabe sig paa Od. 18, 310, hvor det bruges om Ternerne, der skiftes til at vedligeholde Ilden. Ordet «skiftevis» kan kun siges om to, det være sig enkelte Personer eller Grupper af Personer[1], og er altsaa et bestemt Vidnesbyrd om at det er Parterne og

---

[1] Naar man fra den anden Side har bemærket, at naar der kun var Tale om to, burde der V. 508 ikke have staaet Superlativ ἰθύντατα, men Komparativ, har jeg vel for Øieblikket intet tilsvarende Exempel ved Haanden, men jeg tror der kunne findes saadanne.

ikke Dommerne, der tales om. Men, indvender man, *δίκαζον* betyder jo dog «de dømte» ligesom Il. 23, 574 og 579 og ellers altid; det er i den mediale Form, at det betyder at føre Proces, som Od. 11, 545 og 12, 440. Imidlertid, der kan ifølge hele Sammenhængen ikke være Tvivl om at *δικάζειν* i V. 506 er det Samme som *δίκην εἰπεῖν* i V. 508, og dette betyder at føre en Sag, se Od. 11, 570. Theogn. 688: *Οὐκ ἔστιν θνητοῖσι πρὸς ἀθανάτους μαχέσασθαι οὐδὲ δίκην εἰπεῖν· οὐδενὶ τοῦτο θέμις.* Xenoph. Mem. IV 8, 1: *τὴν δίκην πάντων ἀνθρώπων ἀληθέστατα καὶ ἐλευθερώτατα καὶ δικαιότατα εἰπών,* og ofte hos de attiske Talere, se Schoemann til Isæos 3, 22 p. 240. Aktiv af *δικάζω* er altsaa her brugt i samme Betydning som ellers Medium. Ved denne Opfattelse faar ogsaa *ἔπειτα,* som man ellers springer over, sin Betydning. «Saa», d. e. efter at Herolderne have givet dem Stavene i Hænderne, sprang de op.

507 f. De, der henførte det Foregaaende til Dommerne, forstaa ogsaa dette om dem, og tænke sig, at de 2 Talenter, som det maa antages at de stridende Parter have deponeret, skulde gives som Belønning til den, der afsagde den retfærdigste Dom. Scholiasten gjør opmærksom paa at ogsaa i Athen fik Dommerne Løn; og det er vel bekjendt, at de athenæiske Borgere, der gave Møde i de store Folkedomstole, lige saa vel fik et Vederlag for deres Tid og Arbeide, som de, der mødte i Folkeforsamlingen; men dette er jo noget helt Andet end at den, der dømte rigtigst, skulde have en Præmie derfor. Scholiasten tilføier ogsaa, at «dette er utroligt, og at det er bedre at forstaa Stedet om de Procesførende, saaledes at den af dem, der vinder Sagen, faar de 2 Talenter». Dette stemmer med attisk Rettergang, naar ved Processens Begyndelse enhver af Parterne deponerer en bestemt Sum, *παρακαταβολή*; det er den samme gamle Rettergangsform, som Romerne bevarede i lang Tid, hvorved Processen blev til et Væddemaal, en *sponsio.* Hofmeisters *δικαιοκρισίας ἆθλον* er ikke laant hverken fra den attiske eller fra nogen anden Rettergang, men fra Grammatikere og Sofister. Vi finde dette besynderlige Udtryk hos den yngre Philostratos, der i sit 10de Billede søger at male os Achilles' Skjold (p. 126, 20 Welcker). Han veed ikke, siger han, hvortil de to Talenter ere bestemte, men han formoder, at det er en Belønning til den, der dømmer rigtigt, for at Ingen skulde lade sig bestikke til at dømme falsk. Og det Samme gjentager Eustathios p. 1215 init. Man ser, det er en daarlig Hjemmel, der anføres. Man kunde ogsaa spørge, hvem

der skulde bedømme Dommerne og uddele Præmien. Ikkun Hofmeister har prøvet paa at besvare dette Spørgsmaal. Han siger, det er *ἴστωρ*. Men saa er det jo ham, der er den virkelige Dommer, medens det efter Alt hvad vi ellers vide om hine Tiders Samfundsforhold skulde være de Ældste. Disse blive kun en Slags Skuespillere, Sofister, der træde frem for at vise deres Veltalenhed og beile til en Prisbelønning; hvis jeg maa laane et Ord fra en anden Forestillingskreds, den hele Scene bliver et Dommerskue og ikke, som vi læste i Begyndelsen V. 497, en alvorlig Retssag.

Man maa heller ikke tro, at den Fortolkning, som Philostratos havde lært i Skolen, var eneraadende i den senere Oldtid. Naar Lukian i «Fiskeren» (§ 41) opfordrer Filosoferne til at møde og i den Anledning travesterer det homeriske Vers saaledes:

κεῖται δ' ἐν μέσσοισι δύο χρύσοιο τάλαντα,
τῷ δόμεν, ὃς μετὰ πᾶσιν ἐριζέμεν ἔξοχος εἴη,

er der ingen Tvivl om at han har opfattet Stedet ligesom vi. I den nyere Tid er den samme Mening forsvaret bl. A. af Lucas i et Program fra Emmerich 1843, som jeg dog kun kjender af Omtale, og af Schoemann i Antiquitates iuris publici Græcorum p. 73 og i Griechische Alterthümer I S. 29.

Der er endnu et Sted i Beskrivelsen af Skjoldet, om hvis Forstaaelse der have været delte Meninger, nemlig (10) Dansen.

590. *'Εν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς 'Αμφιγυήεις*
τῷ ἴκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ 'Αριάδνῃ·
ἔνθα μὲν ἠΐθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες.

I Wilsters Oversættelse:

590. Endelig bilded Hephaistos med spillende Farver en Runddands
Hiin livagtigen lig, som tilforn i det mægtige Knossos
Dædalos ordned med Kunst for den haarfagre Viv Ariadne.
Blomstrende Gutter i Hob med rige livsalige Piger
Svang sig i kredsende Dans, og holdt hinanden om Haandled.

Hvad er det for et Kunstværk, som Dædalos har gjort for Ariadne, og Hephæstos efterlignet? Efter Eustathios p. 1166, 17 havde Nogle ment, at det var en Dansetur, han havde arrangeret for hende. Dette kunne vi vel se bort fra; Dædalos er Architekt og Billedhugger, og ikke Balletmester. Og naar Pausanias IX 40, 3 siger, at det var et Marmorrelief, som endnu i hans Tid fandtes i Knossos, kunne vi vel heller ikke have nogen Tvivl om at dette, hvis det virkelig har existeret og ikke er blot et Rygte, Pausanias har hørt, har været et i senere Tid gjort Forsøg paa at gjengive det homeriske Billede. Man har ogsaa tænkt paa en Gruppe af dansende Figurer, og til Sammenligning anført den kypriske Terracotta hos Perrot-Chipiez, Hist. de l'art III p. 587. Men som allerede Scholiasten bemærker, Alt dette maa forkastes, som bygget paa urigtig Forstaaelse; *χορός* betyder her ikke Dans, men, som i Regelen hos Homer, Danseplads. Dette viser det paafølgende *ἔνθα*, der, som ellers er uden Mening. Men, spørger man, er det at anlægge en Danseplads en Sag, der kræver en stor og guddommelig Kunstner? Maaske dog. Dædalos skulde have bygget Labyrinthen paa Kreta. Man kan have Tvivl om at denne virkelig har existeret; men et Udgangspunkt maa der have været, siden vi finde den gjengivet paa de knossiske Mønter (senere ogsaa paa pompeianske Billeder, ja selv paa etruskiske Vaser), denne sindrig konstruerede Figur, vi som Børn have moret os med at se om vi kunde finde ud og ind af, se Benndorf, Ueber das Alter des Trojaspieles i Sitznngsberichte der Wiener Akademie CXXIII, 3 Abh. Dens Opfindelse har man tilskrevet Dædalos. I Paladset i Tiryns se vi Storstuens Gulv omhyggelig cæmenteret og indlagt med et Linear-Mønster i rød Farve (se Schuchhardt, Schliemanns Udgravninger S. 143). Et saadant Gulv maa Ariadnes Danseplads have havt, og det indlagte Mønster kan have havt Labyrinthens Form, maaske som Vejledning for de Dansende, hvis Kjæde skulde bevæge sig i Ture, der lignede Labyrinthens vildsomme Gange. I Billedet paa Skjoldet var det naturligvis Dansen, og ikke Pladsen, der var Hovedsagen, men Beskrivelsen, der skal gjøre Rede for det Hele, begynder med Begyndelsen.

Skildringen af Achilles' Skjold indtager en Særstilling i Iliaden. Det er en Episode af enestaaende Længde, som Zenodot vel netop derfor mente at maatte betegne som uægte. Ja, den hører sagtens til de yngre Bestanddele — et Spørgsmaal, hvorom jeg ikke skal udtale nogen bestemt Mening — men den er ægte

homerisk, og danner paa en ganske anden Maade en integrerende Del af Iliaden end f. Ex. 10de Sang, Dolonea. Sammenlignes denne Skildring med de andre bredt udmalede Lignelser og Scener af Livet, er der vel en kvantitativ, men ingen kvalitativ Forskjel. Digteren har selv havt sin Glæde af pragtfulde Vaaben, og har da ikke kunnet modstaa Fristelsen til at lade sin Fantasi udmale noget endnu langt Prægtigere, det Skjold som selve Kunstnerguden havde udført, og vi kunne ikke noksom takke ham baade for de herlige Billeder af Livet, han fremstiller, og for det, han lærer os om Datidens Kunst. Det gjælder blot om at se med Digterens Øine, og paa den anden Side ikke at se mere end han selv har tænkt og følt.

Igjennem flere Menneskealdre vare de homeriske Sagn Hellenernes fornemste, for ikke at sige eneste aandelige Næring. Dem lærte man udenad, og dem morede man sig med at gjøre levende for Anskuelsen i Billeder. Billeder fra den homeriske og lignende Sagnkredse ere Hovedemnet paa Vaserne fra det 7de og 6te Aarhundrede. I den fuldendte Kunsts Tid træde de tilbage og give Plads for Billeder af det daglige Liv; men senere — hvem veed, om ikke ogsaa samtidig? — finde vi dem atter i Undervisningens Tjeneste, som Middel til at fængsle Lærlingenes Opmærksomhed og styrke deres Hukommelse. Illustrerede Lærebøger fandtes maaske allerede i den alexandrinske Tid[1]; fra den romerske Keisertid hidrøre de smaa Marmortavler, hvor de troiske (og andre) Sagn ere afbildede i Relief, ledsagede af Indskrifter, der i Korthed angive Indholdet i nøie Tilslutning til Homer og de kykliske Digtere. Disse Tavler ere samlede og udgivne med stor Omhu af O. Jahn og A. Michaelis under Titelen Griechische Bilderchroniken. Den bedst bevarede er den i det gamle capitolinske Museum opbevarede Tabula Iliaca. En Grammatiker ved Navn Theodoros synes, om ikke just at have tegnet Billederne, saa dog at have angivet, hvilke Scener der skulde tegnes, og forfattet den tilhørende Indholdsangivelse. Hans Navn findes paa den capitolinske Tavle, hvor vi læse følgende Epigram, hvoraf Begyndelsen er suppleret af Lehrs, sandsynligvis rigtigt.

Ὦ φίλε παῖ, Θεοδ]ώρηον μάθε τάξιν Ὁμήρου,
ὄφρα δαεὶς πάσης μέτρον ἔχῃς σοφίας.

Paa Bagsiden af Fragmentet i Verona (Jahn Taf. III C. 1, 2.) findes Indskriften *Θεοδώρηος ἡ τέχνη*, og den er anbragt i et

[1] Jahn-Michaelis, Griechische Bilderchroniken S. 88 ff.

Technopægnion. En Firkant er ved parallele Linier delt i Kvadrater, 16 paa den ene, 19 paa den anden Led. Hvert andet af disse er betegnet med et Bogstav, og disse ere ordnede saaledes, at naar man følger Diagonalen fra øverst til venstre til nederst til høire, faar man lutter *Σ*, og i de parallele Skraalinier lutter *O*, *H*, o. s. v. Begynder man derimod nederst til venstre, giver baade Diagonalen og den vertikale og den horizontale fra samme Sted udgaaende Linie Ordene *Θεοδώρηος ἡ τέχνη*. Her ligesom paa Tabula Iliaca findes den senere Tids unøiagtige Retskrivning *Θεοδώρηος* for *Θεοδώρειος,* men her have vi ogsaa en anden orthografisk Mærkelighed, der maa forklares af den samme Itacisme, idet Artiklen *ἡ* skrives *HI.*[1]

Endnu engang finde vi den samme Mands Navn, nemlig paa en i 1882 i Rom funden Marmortavle af lignende Art, der dog ikke gjengiver hele Iliaden i Billeder, men kun Achilles' Skjold afbildet og beskrevet af Bienkowsky i Mittheilungen des archäologischen Instituts, Römische Abtheilung VI S. 183 ff. Taf. IV—V). Midt paa Skjoldet læses *Ἀσπὶς Ἀχιλλῆος Θεοδώρηος καθ' Ὅμηρον*, og det samme Hexameter er ogsaa anbragt paa Bagsiden i et Technopægnion. Figuren forestiller et Alter. Den er helt kvadreret ligesom den foregaaende, men her ere alle Kvadrater fyldte med Bogstaver. Begynder man med det *A*, der findes midt paa Figuren, læser man den nysnævnte Indskrift, hvad enten man gaar frem eller tilbage, op eller ned, og saa fremdeles.

Desværre er næsten Halvdelen af Skjoldet tabt, og det, der existerer, er i høj Grad medtaget; dog er det lykkets i det Hele taget at faa Rede paa, hvorledes det har været anordnet og hvad det er for Scener, der have været fremstillede. Skjoldet deles i to Dele ved et vandret Baand, hvorpaa den ovenfor omtalte Indskrift staar. I den øverste Halvdel sees en By omgivet med Mure og Taarne; inderst i denne en af bedækkede Søilegange omgiven Plads, Torvet, hvor den af Homer beskrevne Retsforhandling foregaar. Foran denne synes Bryllupstoget at være afbildet. I den nederste Halvdel ser man i Midten en firkantet Indhegning; det synes at være Vingaarden med Vinhøsten. Nedenfor den er Pløiningen fremstillet, til venstre Høsten og til høire Hjorden der overfaldes af Løven; ovenfor den sees tydelig Runddansen. Krigen har været fremstillet i den tabte Del af den øverste Halvdel. Rundt om det Hele gaar en flad Rand, tæt beskreven med Bog-

---

[1] Cf. Meisterhans, Grammatik der attischen Inschriften S. 53.

staver saa smaa, at de ikke kunne læses med ubevæbnet Øie. Der stod i 10 Spalter hele Stykket Il. 18, 483—608.

Et andet Fragment af et Achilles' Skjold meddeler Bienkowsky smstds. Taf. VI. Dette Skjold har været udført i større Maalestok, men der er meget mindre deraf bevaret, nemlig kun noget af Høstscenen. Mere er derimod tilovers af en anden Fremstilling, hvoraf en Tegning er bevaret i Bologna iblandt Emiliano de Santis' Papirer, medens Originalen er forsvunden. Den er udgivet i Jahns Bilderchroniken Taf. II, B. Det er et Brudstykke af en Tabula Iliaca af samme Art som den capitolinske, men anderledes ordnet. Midt paa Tavlen ser man et rundt Skjold, som holdes af to store Figurer; den ene er bevaret og Indskriften melder, det er Thetis; den anden, der er tabt, var vel Hephæstos. Midt i Skjoldet ser man, som saa ofte paa Skjolde, et Medusahoved; den yderste Rand dannes af Dyrekredsen; den mellemliggende Flade er delt i 4 vandrette Belter, der have været fyldte med Billeder, men hvad de skulde forestille, er det umuligt at se.

Intet af disse Arbeider gjør Fordring paa at fremstille Skjoldet nøiagtig saaledes som Digteren selv har tænkt det. Det er først den nyere Philologi, som har stillet sig denne Opgave, og har ment at kunne vise, om ikke selve Figurtegningen, saa dog Ordningen af Billederne og Inddelingen af Skjoldet. Den Vanskelighed, der var til Stede, idet man savnede Monumenter, der vare samtidige med de homeriske Digte, og kun kunde beraabe sig paa saadanne der vare meget yngre, som de ældste græske Vaser, er for en stor Del hævet efter at Schliemanns mykenæiske Udgravninger have gjort os bekjendt med Monumenter, der sikkert ere ældre end Homer og vise os et Kulturtrin, som næppe har været helt tilbagelagt paa den Tid, da disse Digte bleve til.

Man har derfor ogsaa strax benyttet denne vigtige Kilde til Forstaaelsen af Homer. Har man tidligere undret sig over at der ikke paa Achilles' Skjold saaledes som paa de gamle Vaser findes Billeder af Heltesagnene, men kun Scener af det virkelige Liv, maa denne Forundring nu ophøre, da man ser, at det selv samme er Tilfældet i den mykenæiske Kunst, ligesom det ogsaa er Tilfældet i Assyrien og i Ægypten. Det er netop den Opgave, der ligger nærmest, at fortælle hvad man selv har set og oplevet; Heltehistorierne afbilder man først efter at man har hørt Heltedigtene. Ikke mindre vigtigt er, hvad disse Monumenter

lære os om Techniken. Have Billederne været udførte i Relief saaledes som Renaissancetidens Pragtskjolde? Og er det blot fantastisk Digtning, naar der fortælles om de forskjellige Metaller, der vare anvendte, at Ares og Athene vare af Guld og deres Klæder af Guld, at Vingaarden var gylden, men Druerne sorte, Stængerne, der bare Rankerne, af Sølv, Graven af blaat Glas og Hegnet af Tin o. s. v.? Nu, efter at vi kjende mykenæiske Broncedolke med deres Indlægning af Guld, Sølv og rødt Kobber (se Perrot-Chipiez VI p. 780 ff. pl. XVII og XVIII), forstaa vi at det er en lignende Indlægning der har foresvævet Digteren, og ingen tænker mere paa Relief. Ja ogsaa med Hensyn til Komposition og Tegning klares vore Forestillinger, især ved Guldbægrene fra Lakonien (l. l. VI p. 786 f. og pl. XV) og det mykenæiske Sølvbæger, der er afbildet i *'Εφημερὶς ἀρχ.* 1891, 2, og derefter hos Reichel, Hom. Waffen S. 19.

Iblandt dem, der have søgt at udbytte denne rige Kilde til Fortolkningen af Homer, maa særlig nævnes Wolfgang Reichel, «Ueber homerische Waffen» i Abhdl. des archäologisch-epigraphischen Seminares Wien 1894. Han har den Fortjeneste at have vist, at det Skjold, som Iliadens Helte bruge, for det meste ikke er det vel bekjendte runde Skjold, som vi finde paa de gamle korinthiske Vaser, men det store, aflange Skjold, som vi kjende fra mykenæiske Monumenter, og som endnu benyttedes i Achaia indtil Philopoemens Tid, *θυρεός*, Romernes *scutum*. Det kan sammenlignes med Halvdelen eller Fjerdedelen af en hul Cylinder; det var saa stort, at det kunde dække Størstedelen af Legemet (*ἀμφίβροτος*). Det blev baaret i en Rem over den venstre Skulder; i Kampens Hede holdt man det foran sig; trak man sig tilbage, kastede man det om paa Ryggen, saaledes at det dækkede denne. Ofte viser det sig afrundet baade for oven og for neden, dog ikke saaledes, at det danner en Oval; paa Midten bliver det indknebet, saa at det snarere ligner et Ottetal eller to Circler, som der, hvor de mødes, gaa et Stykke over hinanden[1]. Det er denne Form, der i modificeret Skikkelse optræder som det karikaturagtige Skjold paa Dipylon-Vaserne, og i den senere, kultiverede Tid som det saakaldte bøotiske Skjold. Men ved Siden af dette finde vi ogsaa i Iliaden det runde Skjold, som man kalder det argoliske, Romernes *clipeus*. Man kunde være tilbøielig til

[1] Tænker man sig det virkelig dannet paa denne Maade, har man en Forklaring paa Il. 20, 280: *διὰ δ' ἀμφοτέρους ἕλε κύκλους.*

at antage, at denne sidste var den yngre Form og kun hørte hjemme i de yngre Dele af Digtet, som f. Ex. i Iliadens 11te Sang, hvor Agamemnons Skjold aabenbart er et saadant, se V. 33. Men jeg for min Del vover ikke saaledes at bestemme de enkelte Stykkers Alder; jeg foretrækker med Helbig og Perrot at sige, at begge Former findes i de homeriske Digte, ligesom der ogsaa kan paavises Monumenter, hvor de forekomme ved Siden af hinanden, som paa den attiske Vase hos Perrot VII p. 260. Reichel mener, at Achilles' Skjold har haft den mykenæiske Form, uden dog at kunne anføre andet Bevis derfor end dets Størrelse (V. 193). Hans Mening er tiltraadt af Murray, History of Greek Sculpture I p. 48. Hvorledes man kan finde, at denne Form, navnlig ved sit Indsnit paa Midten, skulde give bedre Plads til Anbringelsen af Billederne, kan jeg ikke forstaa. Det forekommer mig ligesom Perrot, at Alt tyder paa det Modsatte, ikke mindst Slutningsverset (608) om Okeanos, der omgiver Skjoldets yderste Rand. Saaledes have ogsaa med Undtagelse af de to Nævnte alle Andre, der have prøvet paa at vise Skjoldets Inddeling, opfattet det lige fra Welcker (Zeitschr. f. bildende Kunst) til Perrot. Og dette støttes ved de ældste bevarede Bronceskjolde og bronceformede Skaale af fønicisk eller dog fra Fønicien paavirket Arbeide, se Helbig, Das homerische Epos Taf. I, Perrot-Chipiez VII fig. 17 og 19, III fig. 482, 543—53, II fig. 407 o. a. De ere alle cirkelrunde, inddelte i koncentriske Kredse, der fyldes med forskjellige Ornamenter og med Dyre og Menneskefigurer i uafbrudte Rækker.

I et saaledes inddelt Skjold kan Digteren have tænkt sig Billederne anbragte, og det har været tilsyneladende let for Fortolkerne at sætte dem hver paa sin Plads, da de ikke toge det saa nøie med at slaa to Scener sammen til een eller gjøre to af een. Digteren har, som vi se af Slutningsverset, tænkt sig Okeanos dannende den yderste Rand, og det er en ganske rimelig Slutning, at han da har tænkt sig det, hvormed han begynder sin Skildring, Jorden og Himmelen og Havet, Solen og Maanen og alle Stjernebillederne, inderst, skjøndt det synes lidt vanskeligt at anbringe alt dette i den inderste Kreds, der jo ogsaa er den mindste; men dette har han næppe gjort sig selv Rede for, lige saa lidt som for hvor mange koncentriske Belter der skulde være og hvad der skulde staa i ethvert af disse. Havde han gjort dette, maatte han have sagt det, thi uden en saadan Veiledning vilde Tilhørerne ikke kunne følge ham. Han

har heller ikke, som Fortolkerne ofte gjøre gjældende, lagt an paa at fremstille parallele Modsætninger. Der findes eet saadant Exempel, Freden og Krigen, men Freden er igjen delt i 2 Scener, Bryllupsfesten og Retsforhandlingen, hvad Krigen ikke er. Der er tre Scener af Markarbeide, Pløining, Kornhøst og Vinhøst, og to Hyrdescener, den ene med Hornkvæg og den anden med Faar; hvor er Symmetrien? Nei, Digteren har kun ønsket at give Indtrykket af den rigest mulige Komposition; han vilde lade hele Menneskelivet og dets forskjellige Sysler rulle op for os. Man har undret sig over at der dog mangler enkelte Sider af Livet; der er intet Billede af Skibsfart, og heller intet fra Gudsdyrkelsen; men hvad berettiger til at kræve en saadan Fuldstændighed? Det er den moderne Kritik, der opdager disse «Mangler»; Digterens egne Samtidige følte sikkert intet Saadant, henrevne som de bleve af de mangfoldige glimrende Billeder; de vilde sikkert sige, at Hephæstos paa Achilles' Skjold havde fremstillet alt Muligt.

Vi ere i disse Undersøgelser gaaede ud fra at det var et Digterværk, en digterisk Skildring, vi havde for os, og dette behøver næppe noget Forsvar. Overbeck siger i Geschichte der griechischen Plastik I[4] S. 46: «Bei dem homerischen Achilleusschilde hat gewiss kein Sachverständiger angenommen, er sei ein dem Dichter vor den Augen liegendes, wirklich ausgeführtes Kunstwerk gewesen». Men man skal Intet forsværge. W. Reichel har virkelig den Mening, «dass es sich beim Achilleusschilde weder um freie dichterische Phantasie, noch um ein poetisches Mosaik künstlerischer Eindrücke und Erinnerungen, sondern um eine wirkliche Prunkwaffe handelt, die, so wie sie beschrieben ist, dem Dichter vor Augen war» (Ueber homerische Waffen S. 46). Han mener at kunne bevise dette ved de Misforstaaelser, «Interpretationsfehler», hvori Digteren har gjort sig skyldig, idet han har opfattet de ham foreliggende Billeder forkert (!). Saaledes V. 507 f. i Retsforhandlingen: «de to Guldbarrer vare af Kunstneren mente som Mandebod (Wehrgeld), men Digteren har misforstaaet det og taget det for Dommerløn». Vi have ovenfor set, at det har han ikke gjort; det er Fortolkerne, der have misforstaaet Digteren. Ligesaa i Kampscenen V. 516 ff., hvor Folkene i den beleirede By drage ud:

Οἳ δ' ἴσαν· ἦρχε δ' ἄρα σφιν Ἄρης καὶ Παλλὰς Ἀθήνη,
ἄμφω χρυσείω, χρύσεια δὲ εἵματα ἕσθην,

καλὼ καὶ μεγάλω σὺν τεύχεσιν, ὥστε θεώ περ,
ἀμφὶς ἀριζήλω· λαοὶ δ' ὑπ' ὀλίζονες ἦσαν,

Wilster oversætter:

I Felten de Unge
Rykked, af Ares til Kamp blev deført' og af Pallas Athene;
Begge var danned' af Guld, af Guld var de Klæder, de bare,
Begge bevæbnede smukt, og store, de vare jo Guder,
Tydelig kunde de kjendes, men smaat var det samtlige Mandskab.

Det skal være en Misforstaaelse, naar Digteren antager de to store Figurer for Ares og Athene; «disse to Hovedfjender kunne ikke staa samdrægtig paa samme Side; det er Anførerne for Udfaldshæren, som Kunstneren har ment.» Men Athene maa dog vel være klædt som hun pleier. Er det da Kunstneren, der har givet Athene Mandsdragt paa, eller er det Digteren, der ikke kunde skjelne en Mandsdragt fra en Kvindedragt? Heller ikke anfører Reichel noget Exempel paa at Grækerne have afbildet Anførerne for en Hær i større Maalestok end de andre Krigere; at man afbildede Guderne saaledes, er vel bekjendt. Dersom der behøvedes nogen Gjendrivelse af Reichels Mening, vilde jeg henvise til Perrots Hist. de l'art VII p. 132 ff.; men jeg antager ikke, at nogen af mine Læsere kan gjøre sig skyldig i en saa fuldstændig Misforstaaelse af Digterens og Digtets hele Væsen.

In Diodorum.

Lib. XVI cap. 26. *ὄντος χάσματος ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ καθ' ὄν ἔστι νῦν τοῦ ἱεροῦ τὸ καλούμενον ἄδυτον, καὶ περὶ τοῦτο γενομένων αἰγῶν διὰ τὸ μήπω κατοικεῖσθαι τοὺς Δελφούς, ἀεὶ τὴν προσιοῦσαν τῷ χάσματι καὶ προσβλέψασαν αὐτῷ σκιρτᾶν θαυμαστῶς κτλ.*] Apparet *νεμομένων* scribendum esse.

Carolus Hude.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. II.

Af Hans Ræder.

Den af Grenfell og Hunt udgivne Samling *The Oxyrhynchus Papyri,* hvis første Bind jeg ifjor[1] henledede Opmærksomheden paa, er nu bleven fortsat med et andet Bind (London 1899), som væsentlig indeholder Papyrusstykker fra det 1ste Aarh. e. Chr. Vi blive ganske vist heller ikke ved denne Lejlighed bekjendte med store, epochegjørende Fund, men der findes dog i Samlingen ikke saa faa interessante Stykker, af hvilke nogle bidrage til at kaste Lys over Spørgsmaal, som jævnlig ere blevne debatterede i Filologien, saa at det nok kan lønne sig at dvæle lidt ved dem.

Af de nye Litteraturstykker, som ere komne for Dagen, er det betydeligste uden Tvivl et Stykke af Menander's Komedie *Περικειρομένη*, som vi hidtil kun have haft et meget ringe Kjendskab til, men hvis Handling nu for en stor Del kan rekonstrueres. Det fundne Fragment, som omfatter 51 Vers, tilhører aabenbart Komediens Slutning og giver os Knudens Løsning. Vi se da, at Komedien har haft følgende Indhold. En Soldat Polemon har i Krigen gjort en ung Pige Glykera til Bytte (eller kjøbt hende) og lever nu sammen med hende. Saa opdager han en Dag, at Pigen har haft Besøg af en fremmed Mandsperson, og i rasende Skinsyge klipper han hendes Haar af, hvorpaa hun i Vrede forlader Huset. Paa det Sted, hvor vort Brudstykke begynder, finde vi hende i Naboens Hus, og det er da blevet oplyst, at denne Nabo, Pataikos, er hendes Fader, og den unge Mand, der har besøgt hende, hendes Broder. Det er kun uklart, hvorledes Gjenkjendelsen har fundet Sted; man skulde tro, at det var Broderen, som under sit Besøg havde konstateret hendes Identitet, saa meget mere som han ikke synes

---

[1] Bind VII, S. 153 ff.

at have besøgt hende i nogen uren Hensigt, saasom Pataikos lige ved Fragmentets Slutning forlover ham med en Anden; men paa den anden Side antydes det ogsaa, at det netop var den Omstændighed, at Polemon af Skinsyge havde klippet hendes Haar af, der gav Anledning til Gjenkjendelsen. Da nu Polemon har faaet at vide, at det kun var hendes Broder, der havde besøgt hende, er han naturligvis fortvivlet over sin Gjerning, men hans Slavinde Doris, som aabenbart veed god Besked, forudsiger, at Glykera vil lade sig forsonê, og raader ham til at foretage en Ofring i Anledning af den Lykke, der er vederfaredes hende. Polemon træffer Forberedelser til Ofringen — temmelig kejtet —; men da Pataikos kommer ud med Glykera, flygter han ind i sit Hus. Pataikos har imidlertid faaet sin Datter til at lade sig forsone, og da Polemon kommer ud igjen, overgiver han hende til ham som Ægtehustru med en Medgift paa tre Talenter og en Formaning til for Fremtiden at være lidt mindre hidsig.

Det har naturligvis altid sin Interesse at faa vort Kjendskab til en Digter af et saa anseet Navn som Menander forøget gjennem et længere Brudstykke af en af hans Komedier; men til at give os et virkeligt Indtryk af hans Digterpersonlighed er Stykket ikke tilstrækkeligt. Der findes dog flere vellykkede Steder, f. Ex. Pataikos's smukke Ord til Datteren efter Forsoningen

ὅτ᾽ εὐτύχηκας, τότε δεδέχθαι τὴν δίκην
τεκμήριον τοῦτ᾽ ἐστὶν Ἕλληνος τρόπου.

Godt skildret er ogsaa Polemon's Forfjamskethed saavel under hans Fortvivlelse, som da han paa Slavindens Opfordring pludselig faaer travlt med at ofre og først og fremmest vil have slagtet et Svin saa hurtigt som muligt[1].

Nogle andre Litteraturfragmenter, saavel prosaiske som poetiske, hvis Forfattere ikke med Sikkerhed lade sig paavise, er der ingen Grund til at gaa nærmere ind paa. Derimod skal der omtales nogle Stykker af mere videnskabelig Art, som have bidraget til at kaste Lys over forskjellige Spørgsmaal. Der er saaledes fundet nogle Stykker af en populær Metrik, hvor der i Overensstemmelse med den ellers af de romerske Metrikere anvendte Methode gjøres Forsøg paa at aflede de forskjellige

---

[1] Fremhævet af Wilamowitz (Göttingische gelehrte Anzeigen 1900, S. 29 ff.).

Versformer af hverandre ved Hjælp af Tilføjelse og Bortkastelse af enkelte Stavelser[1]. Især behandles det anakreontiske Vers (*φέρ' ὕδωρ, φέρ' οἶνον ὦ παῖ*: ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓), der betragtes som opstaaet dels af det phalækiske (⏓ ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓), dels af det praxilleiske (⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓) ved Bortkastelse af de første tre, henholdsvis to, Stavelser. Imidlertid sættes det anakreontiske Vers ogsaa i Forbindelse med det ioniske (⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏓): *πολλοὶ δὲ παριωνικὸν αὐτὸ καλοῦσιν,* saa at følgelig ogsaa det phalækiske Vers, som Wilamowitz har antaget, bliver beslægtet med det ioniske[2], og det saa meget mere, som der opstilles en ny Form af det phalækiske Vers med en Anapæst som Basis (⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓). Men paa den anden Side er der Grund til at fremhæve, at vor Metriker nok taler om ioniske Vers (*τὸ τῶν ἰωνικῶν γένος),* men ikke noget Sted nævner en ionisk Fod; han skanderer Verset *Δία τὸν τερπικέραυνον* saaledes, at han siger, at der først kommer en Anapæst og dernæst en Trochæ[3]. Den Maade, hvorpaa det phalækiske og det praxilleiske Vers (det første i Overensstemmelse med Hephæstion) skanderes, stemmer derimod ikke med moderne metriske Forestillinger; begge opfattes nemlig som endende med et katalektisk iambisk Dimeter, hvorved rigtignok Versets Begyndelse bliver noget besynderlig (⏓ ⏓ — ⏑|⏑ — ⏑ —|⏑ — ⏓ og ⏓ — ⏑|⏑ — ⏑ —|⏑ — ⏓); i begge Tilfælde fremkommer altsaa det anakreontiske Vers, naar man bortkaster den første «Fod» eller Dipodi med Undtagelse af den sidste korte Stavelse; det anakreontiske Vers kan da ogsaa opfattes som et katalektisk iambisk Dimeter, hvor den første Iambe er erstattet med en Anapæst.

Enkelte hidtil ukjendte Vers omtales, f. Ex. det nikarcheiske (⏓ ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓) og det kyrenaiske (⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓ eller ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓). Hele Afhandlingen bidrager, hvor kort og fragmentarisk den end er, til at udfylde et Hul i vort Kjendskab til den antike Metrik, idet Forfatteren synes at have benyttet en Haandbog, som ligger til Grund for baade de græske og de romerske Haandbøger fra den

[1] Fr. Leo: Ein metrisches Fragment aus Oxyrhynchos (Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse 1899, S. 595 ff.).

[2] Jvfr. ogsaa Ussings Metrik S. 171 f.

[3] Jvfr. Ussings Kritik (S. 150 ff.) af Wilamowitz's Opfattelse af Ionikerne (Philologische Untersuchungen IX).

senere Oldtid. Hans Levetid kan paa Grund af Haandskriftets Alder ikke sættes senere end til det 1ste Aarh. e. Chr., men kan godt ligge tidligere. Metriker af Fag var han ikke; han fremsætter i fortrolig Tale sine Lærdomme for en Ven (*ὦ φίλτατε*); at han var en Dilettant, kan man ogsaa se af, at han et Sted fortæller, at han selv engang bildte sig ind at have opfundet et nyt Vers, men havde den Skuffelse at opdage, at Aischylos (i Haandskriftet har en senere Haand tilføjet Alkman og Simonides) var kommen ham i Forkjøbet.

Vi komme dernæst til nogle Homerscholier, skrevne paa Bagsiden af de Blade, der indeholde den nys omtalte Metrik. De indeholde en Fortolkning af en stor Del af Iliadens 21de Sang. Hvem der er Forfatteren, er usikkert. Midt i Stykket findes ganske vist i Marginen Bemærkningen *Ἀμμώνιος Ἀμμωνίου γραμματικὸς ἐσημειωσάμην*, men for det Første er det ikke afgjort, om disse Ord betegne Ammonios som Forfatteren, og selv om det er Tilfældet, kan det ikke være den bekjendte Homerkritiker af det Navn, da han levede før Didymos og Aristonikos, som citeres i Scholierne[1].

Om disse Homerscholier gjælder det ligesom om den metriske Afhandling, at de bidrage til at udfylde et Hul i vor Viden. De vise os nemlig den antike Homerfortolkning paa et ældre Trin end det, vi finde i vore sædvanlige Scholier. Disse falde som bekjendt i to Hovedgrupper, af hvilke den ene, som sædvanlig regnes for den betydeligste, repræsenteres af cod. Ven. A, medens den andens Hovedrepræsentanter ere cod. Ven. B og cod. T (Townleyanus). De nye Scholier vise sig nu beslægtede med begge Grupper, dog mest med den sidste, hvis Værd derved forhøjes for os. Af særlig Interesse er det imidlertid, at de ere allermest beslægtede med nogle Genferscholier, som først for faa Aar siden ere blevne fremdragne[2]. Og endnu mærkeligere er det, at disse Genferscholier, som omfatte hele Iliaden, netop i 21de Sang afvige stærkest fra de øvrige Scholier. Udgiverne antage nu, at, medens Slægtskabet med Schol. A naturligst forklares ved Antagelse af fælles Kilde (nemlig Didymos og Aristonikos, hvorhos Schol. A efter deres egen Opgivelse tillige have

---

[1] Wilamowitz (l. l.) opfatter Ammonios som en Skolelærer i Oxyrhynchos og Optegnelserne som et Kollegiehefte, han har hjembragt fra Alexandria.

[2] Les scolies génevoises de l'Iliade, publiées par J. Nicole. Genève 1891.

benyttet Herodian og Nikanor), maa det andet Slægtskab hellere forklares saaledes, at Schol. B T og Genferscholierne have benyttet en Samling som den nylig fundne. Denne Samling antages da paa Grund af det særlige Forhold med Genferscholierne kun at have omfattet 21de Sang.

Slet saa simpelt er Forholdet dog næppe. Forklaringen passer i alt Fald ikke, hvor vi i de nye Scholier finde Svaret paa Indvendinger, som rejses i de andre. Saaledes hedder det i Genferscholierne til v. 256, at Grammatikeren Zoilos havde undret sig over, at Achilleus ikke, da Skamandros gik over sine Bredder, benyttede sig af sine udødelige Heste; men i de nye Scholier hedder det ved v. 246—47, at Vognen kunde han ikke bruge, fordi der var Fare for, at han skulde blive spærret inde i den som i et Fængsel, naar Hestene bleve revne bort. Ligeledes anføres ved v. 356 *(καίετο δ' ἶς ποταμοῖο, ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν)* den samme besynderlige Forklaring, som findes i Schol. T *(καί ἔ τόδ' ἶς ποταμοῖο κ. τ. λ.*, som forklares ved *καὶ αὐτὸν τοῦτο προσεῖπεν ἶς ποταμοῖο)*, men her tilføjes en Gjendrivelse af denne Opfattelse. Overhovedet finde vi ofte en vidtløftigere Diskussion end i vore andre Scholier, af og til med Anførelse af forskjellige ældre Kritikeres Meninger for og imod; om Ægtheden af v. 290 gives der saaledes en længere Udvikling.

Betydning i en helt anden Retning har en Liste over Sejrherrerne i Olympia i Aarene 480—468 og 456—448. Den giver os ikke alene en Afgjørelse af flere omstridte Punkter med Hensyn til Chronologien af Pindar's og Bacchylides's Digte, men ogsaa adskillige Oplysninger angaaende Kunsthistorien. Listen giver os for de nævnte Aar Navn og Hjemstavn for Sejrherrerne i 13 Kampe; ganske vist er der en Del Huller og, som det synes, ogsaa enkelte Smaafejltagelser, men i Hovedsagen bekræftes Angivelsernes Rigtighed af den øvrige Overlevering, som vi have, og som nu har faaet et ikke ringe Supplement. Ja, det er endogsaa muligt ved Hjælp af de forskjellige Beretninger, vi have, til en vis Grad at rekonstruere Listen ogsaa for de manglende Aars Vedkommende[1].

Med Hensyn til Pindar viser det sig, at de *Fasti Pindarici*, som Christ endnu opstillede i sin store Pindarudgave af 1896, paa adskillige Punkter maa ændres, medens derimod Bergk er

---

[1] Dette er forsøgt af Robert, som har underkastet Listen en omhyggelig Behandling i Hermes 35, S. 141 ff. (1900).

kommen Sandheden ikke saa lidt nærmere. Dette havde allerede Fundet af Bacchylides's Digte gjort sandsynligt, men nu bekræftes det yderligere (i sin 2den Udgave af Bacchylides har Blass allerede haft Lejlighed til at drage sig det nye Fund til Nytte). Allerede Kenyon (Indl. til Bacch. V) fremhævede Umuligheden af, at Hieron skulde have sejret i Delphi 486 og 482 og i Olympia 472 med den samme Hest Pherenikos, som omtales Pind. Pyth. III 74, Ol. I 18, Bacch. V 37 ff., og fandt, at Bergk maatte have Ret baade i sin Beregning af Pythiaderne, som han sætter 4 Aar senere end Böckh og Christ gjøre, og i at sætte Pind. Ol. I til Aar 476, hvorved Pherenikos's tre Sejre ville falde 482, 478 og 476; nu er denne Anskuelses Rigtighed bleven bekræftet. Endda bemærker Blass (Bacchyl.[2] S. LIX), at det ikke udtrykkelig angives, at ogsaa den første pythiske Sejr blev vunden af Pherenikos. Striden om Pythiaderne stammer allerede fra Oldtiden, idet Pindarscholierne regne dem fra 582, og Pausanias fra 586; da nu den første Regnemaade har viist sig at være den rigtige, er dermed Chronologien af de pythiske Oder overhovedet fastslaaet.

Fremdeles bliver Ol. IX at flytte fra 456 til 468, og Ol. X og XI fra 484 til 476, medens derimod Ol. XIV er bleven hjemløs, da Scholiernes Angivelser (476 eller 472) ikke lade sig forene med de nye Oplysninger; Robert mener, at det maa være et Ungdomsdigt af Pindar. Af Bacchylides's Digte bliver V, der er skrevet i samme Anledning som Pind. Ol. I, at sætte til 476, og VI og VII til 452; at Bacchylides har levet endnu saa sent, har man ikke tidligere vidst.

For Kunsthistorien er det betydeligste Udbytte det, at det nu er muligt med større Sikkerhed end tidligere at fastslaa den Tid, da Polykleitos virkede. Det eneste virkelig sikre Holdepunkt, man hidtil har haft, er det, at han maa have lavet sin berømte Herastatue ikke længe efter 423, da Heratemplet i Argos brændte, hvormed det stemmer, at Plinius (XXXIV 49) sætter hans «Blomstringstid» omkring den 90de Olympiade (420), men om hans øvrige Virksomhed væsentlig falder før eller efter den Tid, har været Gjenstand for megen Strid. Paa den ene Side syntes den Omstændighed, at Plinius (XXXIV 55) kalder Polykleitos en Elev af Hageladas, af hvem der nævnes et Værk allerede fra omtr. 520, at kræve, at han var født i Begyndelsen af Aarhundredet, men paa den anden Side nævnes der ogsaa Værker af en Polykleitos fra en saa sen Tid, at man mente at burde

henføre dem til en yngre Navne, som omtales et enkelt Sted hos Pausanias (VI 6, 2). Nu søgte Robert[1] at vise, at Beretningen om Forholdet til Hageladas var en Fabel, som hang sammen med Plinius's urigtige Bestemmelse af denne Kunstners Tid (til omtr. 432), og mente da, at Polykleitos godt kunde have virket længe efter Forfærdigelsen af Herastatuen, saa at han kunde være Mester for de fleste af de Statuer, navnlig Athletstatuer, som man havde villet tillægge den yngre Polykleitos væsentlig af den Grund, at Indskrifterne paa Statuernes Fodstykker, som ere fundne i Olympia, frembyde Skrifttræk, der synes at tyde paa en senere Tid. Nu viser det sig imidlertid af den fundne Liste over olympiske Sejrherrer, at de nævnte Athletstatuer maa være langt ældre, end man havde troet. Pythokles, hvis Statue Furtwängler[2] satte til 430, medens Löwy[3] henførte den til den yngre Polykleitos, viser sig at have sejret 452, ligesom ogsaa Aristion, hvis Statue baade Furtwängler og Löwy (Nr. 92) havde henført til den yngre Polykleitos. Man maa da for at redde Epigrafiken antage, at Indskrifterne senere ere blevne fornyede.

Det viser sig altsaa, at Polykleitos, da han forfærdigede sin Herastatue, allerede maa have været en ældre Mand. Og al Sandsynlighed vilde jo da ogsaa paa Forhaand tale for, at Athletstatuerne tilhøre en yngre Alder end et Gudebillede af saa stor en Betydning. Robert har da maattet tage en Del af sine tidligere Paastande tilbage, ja han mener endog, at Polykleitos har begyndt sin Virksomhed allerede omtrent 460, idet Indskriften paa Fodstykket til Athleten Kyniskos's Statue (Löwy Nr. 50. Paus. VI 4, 11) skal tyde paa en højere Alder end Pythoklesindskriften. Det bliver da ikke umuligt — hvad Robert rigtignok ikke siger —, at Polykleitos endda kan have været Hageladas's Elev, som ogsaa antages af Collignon[4], der sætter hans Debut til 465.

Men uagtet den ældre Polykleitos saaledes rykkes langt op i Tiden, bliver Udbyttet for hans yngre Navne dog mere magert, end man skulde tro; thi flere af de Statuer, som han kunde have gjort Regning paa, ere flyttede med. Det er jo overhovedet en

[1] Archäologische Märchen (Philologische Untersuchungen X) S. 92 ff.
[2] Meisterwerke der griechischen Plastik S. 415.
[3] Inschriften griechischer Bildhauer Nr. 91.
[4] Histoire de la Sculpture grecque I S. 486.

mislig Udvej, naar man ikke kan faa Chronologien til at passe, at konstruere en Dobbeltgænger, hvem man kan læsse alle de Værker paa, som den berømte Kunstner ikke kan overkomme. Vi have angaaende den yngre Polykleitos egentlig kun den forhen omtalte Notits hos Pausanias, hvor der nævnes en Polykleitos fra Argos, en Elev af Naukydes, forskjellig fra ham, der havde lavet Herastatuen, og omtales et Værk af ham, forestillende en Athlet Agenor. Men om Værker som Aphrodite i Amyklai og en Statue af Athleten Antipatros, der begge maa være senere end 405 (Paus. III 18,8. VI 2,6), ere af den samme Mand, er højst tvivlsomt. Det er vel ikke umuligt, at den ældre Polykleitos's Virksomhed kan have strakt sig over lidt mere end 50 Aar. Tilbage bliver da kun Zeusstatuen i Megalopolis, hvis man kan være sikker paa, at den er forfærdiget efter Megalopolis's Anlæggelse (370). En Indskrift i Theben (Löwy Nr. 93), hvor der nævnes en Polykleitos sammen med en Lysippos — uden at de dog behøve at være samtidige —, bliver man ikke klogere af. Den yngre Polykleitos vedbliver at være en ganske blodløs Skikkelse.[1]

Endelig skal det angaaende Polykleitos bemærkes, at, efter at Pythoklesindskriften, hvor han udtrykkelig betegnes som Argiver, er henført til Aar 452, falder den hidtil saa yndede Kombination, hvorefter han oprindelig skulde være en Sikyonier (som Plinius kalder ham) og først have faaet Borgerret i Argos efter at have udført den store Herastatue, ganske til Jorden. At Naukydes er en Broder til ham og ikke til den yngre Polykleitos (der jo ogsaa siges at være hans Elev), godtgjøres ogsaa gjennem Listen, idet Cheimon, hvis Statue Naukydes forfærdigede, (Paus. VI 9, 3), sees at have sejret i 448. Plinius (XXXIV 50) har da sikkert Uret i at sætte ham i den 95de Olympiade (400).

Endnu en Billedhuggers Tid er det blevet muligt at bestemme nøjere, nemlig Pythagoras fra Rhegion's, idet vi have faaet at vide, at Leontiskos, af hvem han lavede en Statue i Olympia (Paus. VI 4, 3), sejrede 456 og 452. Hidtil har der kun været kjendt ældre Værker af ham, hvoraf de ældste ere Statuerne af Astylos, som sejrede 488—76. Men Plinius's An-

---

[1] Hvis det er med Rette, at Rundbygningen og Theatret i Epidauros tilskrives ham (Paus. II 27, 5, Foucart i Bull. de corr. hell. XIV S. 589 ff.), synes hans Betydning mere at have ligget paa Bygningskunstens end paa Billedhuggerkunstens Omraade.

givelse (420), som Grenfell og Hunt dog synes at tillægge nogen Betydning, er stadig lige værdiløs.

Som et Kuriosum er endnu at tilføje, at der blandt de olympiske Sejrherrer ogsaa nævnes en, som bærer det mærkelige Navn *Ἄνθρωπος*. Og underligt nok taler Aristoteles (Eth. Nic. VII 4, 2) om en *ἄνθρωπος ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκώς,* hvor mange Fortolkere ikke have villet tro paa, at det skulde være et Egennavn, hvilket Sammenhængen unægtelig heller ikke kræver. Robert er endnu ikke overbevist: *ἄνθρωπος* kunde jo betyde *ὁ δεῖνα* (ɔ: at den paagjældende Sejrherres Navn var Listens Affatter ubekjendt).

Vi ere hermed færdige med Brudstykkerne af hidtil ukjendte litterære Værker og komme nu til Brudstykkerne af Skrifter, som vi have iforvejen. Der er dog ingen Grund til at komme ind paa en vidtløftigere Betragtning heraf, da Texten er ganske saadan, som vi af de tidligere Fund kunde vente: ingen større Afvigelser, en Del aabenbare Forvanskninger og enkelte Varianter, som fortjene Opmærksomhed. I et Fragment af Johannesevangeliet fra det 3die Aarhundrede læses der (1, 25) alene *καὶ ἠρώτησαν αὐτόν,* hvor alle Haandskrifterne tilføje *καὶ εἶπαν αὐτῷ,* undtagen Sinaiticus, som alene har disse Ord og udelader *καὶ ἠρώτησαν αὐτόν*. I et langt Homerfragment, som indeholder omtrent Halvdelen af Iliadens 5te Sang, er det paafaldende, at der findes et Par Overensstemmelser med det samme Genferhaandskrift, som ovenfor blev omtalt i Anledning af Scholierne. I et Fragment af Thukydid (II 90—91) er der størst Overensstemmelse med C og M; det sidste Hdskr. fandt ogsaa Støtte paa et Sted i det Brudstykke, som blev offentliggjort forrige Aar. Om man derimod tør optage Participiumsformen *ἀμυνούμεναι* (II 91, 1) i Stedet for det ellers overleverede anakoluthiske *ἀμυνούμενοι* (Subjektet er *νῆες*), kan være tvivlsomt. En aabenbar Forbedring er (Eur. Phoen. 1036 f.) *ἰηιήιον βοάν, ἰηιήιον μέλος,* hvor Haandskrifterne kun have *ἰήιον*, og Udgiverne, da Versemaalet krævede flere Stavelser, have hjulpet sig med at gjentage *βοάν* og *μέλος*. Ogsaa et Par Steder hos Xenophon synes der at findes bedre Læsemaader (Udeladelse af *τοιοῦτος* Hell. VI 5, 7); især findes der i et Fragment af Oeconomicus ret talrige Afvigelser fra den kjendte Text, og af de nye Læsemaader er en stor Del gode (*καὶ τὸ μέσον δὲ ⟨πάντων⟩ τούτων καλὸν φαίνεται* 8, 20, Udeladelse af *ἅπαντα* 8, 22, *ὅτι ἐν χώρᾳ ⟨ἕκαστον⟩ κεῖται τεταγμένη* smstds., *τί δέ, εἰ μὴ τῆς ⟨γε⟩ οἰκίας τὴν δύναμιν*

ἔδοξέ μοι πρῶτον ἐπιδεῖξαι αὐτῇ; 9, 2, hvor Cobet havde tilføjet *γε* efter *δύναμιν, τὰ πρέποντα εἶναι ⟨ἐν⟩ ἑκάστῳ* smstds., hvor Dindorf har rettet *εἶναι* til *ἑνὶ,* medens Schneider ved Konjektur havde truffet det Rette). En fortræffelig Textforbedring findes Plat. Lach. p. 197 C: *οὔκουν σέγε* for *οὔκουν ἔγωγε.* Paa nogle Steder hos Demosthenes bekræftes Læsemaaden i det bedste Haandskrift *Σ*.

Ogsaa i dette Bind findes ligesom i det foregaaende en stor Mængde Stykker af ikke-litterær Art, væsentlig Dokumenter af kulturhistorisk Værd for os. Da saadanne imidlertid allerede ere ret godt kjendte, og de, der findes i 1ste Bind, have faaet en udførligere Omtale ved en tidligere Lejlighed, skal her kun dvæles ved dem, hvortil der knytter sig en særlig Interesse.

Det længste Dokument er en udførlig, men for en stor Del mangelfuldt bevaret Skrivelse til Ægyptens Præfekt fra en Kvinde ved Navn Dionysia; selvfølgelig er det kun en Kladde eller Afskrift, der er fundet i Oxyrhynchos (det er paa Bagsiden af dette Papir, at Iliadens 5te Sang er skreven). Nævnte Dionysia, der var gift med en Mand ved Navn Horion, laa i Strid med sin Fader Chairemon paa Grund af forskjellige Pengefordringer, som hun havde paa ham. Efter hendes Fremstilling greb nu Chairemon, da han ikke paa anden Maade kunde frigjøre sig for sine Forpligtelser, til det Middel at kræve Datterens Ægteskab opløst, hvilket gav Anledning til, at hun henvendte sig til Præfekten. I Skrivelsen fremstilles udførligt hele Sagens Gang, hele den Korrespondance, der er bleven udvexlet mellem Præfekten og de lokale Embedsmænd, citeres in extenso, og til Slutning anføres en Del tidligere Retsafgjørelser, som vare i Dionysia's Favør. Hovedinteressen knytter sig til de mærkelige Oplysninger, som gives angaaende den nationale ægyptiske Ret og Romernes Holdning overfor den. Det er nemlig klart af de citerede Domme, at efter den ægyptiske Lovgivning havde Faderen fuld Ret til at opløse sin Datters Ægteskab. Ganske vist søger Dionysia at nægte det, men hun kommer derved i Modstrid med sig selv saavelsom med de Domme, hun selv citerer, saa at Sagen maa betragtes som sikker. En saa vid Udstrækning af den faderlige Myndighed har hidtil været os ubekjendt. Sædvanlig betragtes jo den strenge *patria potestas* som karakteristisk for Romerretten: «fere nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus», siger Gaius (I 55; gjentaget hos Justinian. Inst. I 9, 2); og dog ophørte jo

denne Myndighed hos Romerne, naar Datteren indgik Ægteskab. Det blev nu netop Romerne, som kom til at sætte denne haarde Bestemmelse ud af Kraft, idet Præfekten Flavius Titianus i Aaret 128 i et lignende Tilfælde erklærede, at den gifte Kvindes eget Ønske maatte være afgjørende, og hermed betragtede de senere romerske Forvaltningsembedsmænd og Jurister den inhumane ægyptiske Lov *(τὴν τοῦ νόμου ἀπανθρωπίαν)* som ophævet. Præfektens Afgjørelse er ikke alene ved sin humane Aand, men ogsaa ved den lakoniske Form særdeles karakteristisk for den romerske Forvaltning; efter Advokaternes modstridende Udviklinger gjør han uden at tage Hensyn til de ægyptiske Love og uden at tilføje nogen Motivering Ende paa Sagen i de faa Ord: *διαφέρει παρὰ τίνι βούλεται εἶναι ἡ γεγαμημένη.* Selv efter denne Afgjørelse synes der dog endnu at være bleven gjort Forskjel paa Ægteskaber indgaaede med og uden formelig Kontrakt; Dionysia, hvis Ægteskab var kontraktmæssig sikret, mente at være paa den sikre Side.

Vi komme herved over til Betragtningen af det ejendommelige Forhold, at Ægteskaber kunde indgaaes baade med og uden Kontrakt *(ἐγγράφως* og *ἀγράφως).* Dog maa det Sidste ikke forstaaes bogstaveligt, eftersom vi netop have en Kontrakt vedrørende et Ægteskab, der i selve Kontrakten betegnes som indgaaet — uden Kontrakt; Meningen er aabenbart, at der sluttes en foreløbig Forbindelse paa Prøve. Tryphon erkjender overfor sin Prøvehustru Saraeus, at han har faaet i Medgift af hende 40 Sølvdrachmer kontant samt et Par Guldørenringe og en hvid Chiton til en Værdi af henholdsvis 20 og 12 Drachmer. Men hele Medgiften, 72 Drachmer, forpligter han sig til at betale tilbage paa en bestemt Dag, omtrent 5 Maaneder efter Kontraktens Afslutning. Hvis de skilles (forinden?), skal Hustruen have Ørenringene, og endelig er der tilføjet en nu ulæselig Bestemmelse for det Tilfælde, at de skulde skilles ad i Uenighed paa et Tidspunkt, da Hustruen var frugtsommelig. At Tryphon eller maaske ogsaa Konen har haft Grund til ikke at binde sig for stærkt, skyldes maaske den Omstændighed, at hans tidligere Ægteskab har været noget uheldigt. Vi have i alt Fald en Klage fra Tryphon til Øvrigheden i Anledning af, at hans første Kone Demetrus har forladt ham og medtaget en Del af deres fælles Ejendom, og tillige en anden Klage over, at Demetrus og hendes Moder efter Indgaaelsen af det nye Ægteskab have overfaldet Saraeus. Imidlertid har Forsigtigheden i dette Til-

fælde været overflødig. Den lovede Tilbagebetaling af Medgiften har ifølge Saraeus's Kvittering først fundet Sted efter 7 Aars Forløb, men heller ikke dette hænger sammen med en Opløsning af Ægteskabet. Formodentlig er der da blevet sluttet en ny Kontrakt; thi endnu 23 Aar efter Ægteskabets Indgaaelse omtales Saraeus som Tryphon's Hustru. Der findes overhovedet et stort Antal Dokumenter vedrørende denne Familie. Vi have bl. A. en Lærlingekontrakt mellem Tryphon og en Væver, hos hvem han satte sin Søn i Lære.

Til Slutning skal endnu omtales en særlig Klasse Papirer, nemlig de saakaldte *κατ' οἰκίαν ἀπογραφαί*, ɔ: Mandtalslister. Gjennem tidligere Papyrusfund[1] er det blevet os bekjendt, at der i den romerske Kejsertid hvert 14de Aar afholdtes en Folketælling i Ægypten, hvilket er let at se af de talrige bevarede Listers Datering. Uden Tvivl hang Folketællingen sammen med, at der betaltes en Kopskat af Mandspersoner efter det 14de Aar. Medens man hidtil kun kunde følge den 14aarige Periode tilbage tilbage til Aaret 61/2, ere vi nu naaede til Aar 19/20, og der er Tegn, der tyde paa, at heller ikke denne Folketælling var den første, medens der paa den anden Side ikke synes at have været afholdt saadanne Folketællinger i Ptolemæertiden.

Der rejser sig nu det Spørgsmaal, om vi her have en for Ægypten ejendommelig Indretning, eller om der ogsaa i andre Provinser holdtes lignende Folketællinger hvert 14de Aar. I alt Fald ligger det nær at tænke paa den meget omtalte syriske Folketælling Aar 6[2], da Quirinius var Landsherre i Syrien (Joseph. Ant. XVIII 1, 1). Som bekjendt har der været anvendt stor Umage paa at forene denne Josephos's Efterretning med Lukasevangeliets Fortælling (2, 2). Særlig har man opstillet den Antagelse, at Quirinius to Gange har været Statholder i Syrien[3]. For nylig har den engelske Professor Ramsay[4], idet

[1] Se herom Wilcken i Hermes 28, S. 230 ff. (1893), Viereck i Philologus 52, S. 219 ff. (1893) og Kenyon i *Greek Papyri in the British Museum* II (1898).

[2] En syrisk Kopskat for Mandspersoner mellem det 14de og 65de Aar omtaler Ulpian (Dig. L 15, 3) i Forbindelse med Census.

[3] Saaledes ogsaa Mommsen (i Udgaven af *Res gestae Divi Augusti* ² S. 161 ff.), uden dog at godkjende Lukas's Beretning. Han ansætter nemlig ogsaa Qurinius's første Statholderskab senere end Herodes's Død (4 f. Chr.) og mener, at Lukas fejlagtig har henlagt Folketællingen hertil.

[4] W. Ramsay: *Was Christ born at Bethlehem?* (London 1898). Jeg kjender kun Bogen gjennem Referater.

han fastholder denne Antagelse og støtter sig paa de nye Oplysninger angaaende Folketællingerne, som han var bleven bekjendt med før deres Offentliggjørelse, udtalt den Formodning, at den Folketælling, Lukas sigter til, var den, som normalt skulde svare til den ægyptiske Folketælling for Aaret 10/9 f. Chr. Da dette Tidspunkt imidlertid er lovlig tidligt, maa Ramsay paa en meget søgt Maade se at forklare, hvorledes Folketællingen blev forhalet nogle Aar. Hans Forsøg afvises af Grenfell og Hunt, men i en særdeles anerkjendende Form og saaledes, at de indrømme, at Lukas's Bemærkning om den første Folketælling synes at passe meget godt paa den antagne Folketælling 10/9 f. Chr. Vi befinde os unægtelig her paa en meget usikker Grund, men det kan jo være, at senere Fund ville bringe større Klarhed.

Mindre meddelelse.

Oldn. horr m.

Af Th. V. Jensen.

I vor sprogæt adskiltes opr., bl. a. ved *o*-stammerne, i stor udstrækning nomina actionis og nomina agentis, henholdsvis subst. og adj., ved accenten, således at de første var barytonerede og de siste oxytonerede. En stor del eksempler, især fra sanskrit og græsk, findes hos Joh. Schmidt, Die Pluralbild. der indog. neutra (390 f.) og Hirt, Der indog. Akzent (266 f.); i germ. har vi f. eks. got. *sōþa-* «mæthed»: *sada-* «mæt»[1], førgerm. **sắto-*: **sătó-*, svarende til græske ordpar som *ϑάνατο-*: *ϑνητό-*, *κάματο-*: *κμητό-* o. l. Den med accentskiftet følgende aflyd er

[1] Et andet herhen hørende eksempel foreligger muligvis ved de germ. ord for «nok». Fra ældgammel tid kunde (visse) kvantitets-adjj. enten stå substantiviske i ntr. med en følg. gen. eller bøjes som rene adjj., jfr. Delbrück, Vergl. Syntax I 448 ff. Således fandtes opr., som Joh. Schmidt har påvist, et subst. (substantiveret adj.) **pélu* «vielheit», forbundet med gen., vsa. et adj. *pəlú-s* «viel» (sé Kuhns Zeitschr. XXXII 382 f.). Da der i germ. foreligger grammatisk veksel ved «nok» (got. *ganōhs* — on. *gnógr* o. s. v.), og da «nok» dels bruges som adj. (sål. got. *ganōhs*), dels som neutralt subst. med gen. (jfr. Grimm, Deutsche Gramm. IV 918, udg. af 1898), tør man måske ansætte urgerm. ntr. **ganṓha-m.* gen. vsa. adj. **ganōǥá-*.

i mange tilfælde uniformeret; således forklares bl. a. de lydlige forhold ved det germ. og slav. ord for «guld», der i sin tid voldte Verner vanskelighed (Kuhns Zeitschr. XXIII 137, note). Hen til barytonese peger 1) den slav. accent (russ. *zóloto*, urslav. **zólto*), 2) den slav. vokal (ievr. *-o-*), 3) germ. *þ*; på oxytonese tyder 1) germ. *-ŭl-*, 2) russ. *zolotój* adj. «gylden». Vi tør ansætte opr. subst. **ghólto-*[1] vsa. adj. **ghltó-*, der m. h. t. vokal og accent forholder sig nøjagtigt som gr. *φόρτο-* til sskr. *bhrtá-*. I germ. er adjektivets vokal trængt ind ind i substantivet (jvfr. gr. *σπάρτον*, ntr. til ptc. **σπαρτός* «snoet» af √*σπερ* «sno», sml. *σπεῖρα*; således også sskr. *prátīkam* for **prátyākam* = gr. *πρόσωπον*, sé Joh. Schmidt Pluralb. 389 ff.); i slav. (urslav. adj. **zoltó-* for **zĭltó-*, russ. **zeltó-*) er det omvendte skét (jfr. gr. *βροτός*, Brugmann Grundr. II 208), altså slav. **zólto-*: germ. **gúlþa-* = gr. *φόρτο-*: *σπάρτο-*. Et til sskr. adj. *krçá-* «mager» svarende subst. (sskr. **kr'ça-*) turde foreligge i oldn. *horr* m. «magerhed» (*a*-stamme, Wimmer, Fornnord. formlära § 32); den urgerm. grundform **húrha-* = sskr. **kr'ça-* måtte på oldn. blive til *horr*, da *h* falder sporløst bort efter *r* og *l* (jfr. Noreen, Altisl. Gramm. § 111). M. h. t. lavtrinnet overfor højtrinnet i ord som gr. *λόγος, νόμος, τρόπος* osv. jfr. det ovenfor udviklede.

---

[1] I sanskrit foreligger det, ifølge Fick, beslægtede *hātakam* ntr. «guld». Dette står for **hartakam* (jfr. Brugmann, Grundr. I² § 468), og der kan heraf uddrages et ntr. **hartam* (jfr. *ástam: ástakam* o. a.), der svarer nøjagtigt til slav. **zólto*, bortsét fra den mulighed, at *-a-* i *hart-* kan være ievr. *-e-* (jfr. Brugmann l. l. II 208).

Anmeldelser.

R. Koldewey und *O. Puchstein*, Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens. 1899. Fol. Text u. Tafeln.

Dette Værk meddeler ikke Udbyttet af nye Udgravninger; saadanne forbeholder den italienske Regjering sig selv; det er kun en nærmere Undersøgelse af de allerede tidligere fremdragne Ruiner; men det er en, saa vidt det var muligt, fuldstændig Undersøgelse, foretagen med al den Omhu og Sagkundskab, man maatte vente af et Samarbeide imellem de to saa velbekjendte Forfattere. Det bringer i Virkeligheden ikke lidet Nyt, og maa kaldes et af de aller betydeligste Bidrag til den græske Architecturs Historie. Unøiagtige Angivelser ere rettede; nye og rigtigere Opfattelser gjøres gjældende, idet vigtige Momenter, som hidtil have været oversete eller lidet paaagtede, drages frem.

Dette er saaledes Tilfældet med Altrene, der pleie at være ganske anderledes ødelagte end Templerne, fordi de vare lettere at nedbryde for dem, der vilde benytte Materialet som Bygningssten eller til Kalkbrænding, og undertiden synes de helt forsvundne. Det er lykkets disse Forfattere at paavise Altrene saa mange Steder, at deres regelmæssige Plads og almindelige Form ikke længere er nogen Tvivl underkastet. En Særstilling indtager Kong Hiero II's kolossale Alter i Syrakus, hvoraf man endnu ser Ruinerne tæt ved Theatret. Diodors Angivelse, at det var en Stadie langt, viser sig at svare ret godt til Virkeligheden; det er kun noget større, nemlig 199 M. En sindrig Rekonstruktion har Koldewey leveret S. 72. Ellers pleier ethvert Tempel at have sit Brændofferalter. Dette har sin Plads foran Templet, og vender ligesom dette imod Øst, saa at den Ofrende ser hen imod Lysets Egn, hvor Himmelboernes Hjem maa være. Alteret er aflangt, undertiden lige saa langt som Templets Façade, men ofte kun 1/4 saa bredt. Det antages i Almindelighed at have bestaaet af 2 Terrasser, en lavere vestlig, Prothysis, hvor Offerdyrene bleve slagtede, og en høiere, den østlige Del, hvor de Dele af Offerdyret, der særlig tilkom Guderne, bleve brændte. Rester af disse Altre øines tydelig foran mange af Templerne i Nedreitalien og Sicilien, men Resterne ere saa sparsomme, at en sikker Rekonstruktion er umulig. I et eneste Tilfælde har K. vovet en saadan. Det er ved det lille Tempel ved Gaggera Vest for Selinus, men dette synes saa afvigende fra de andre, at det ikke kan afgive noget brugbart Udgangspunkt. Undertiden har Altret ligget der, før Templet eller i alt Fald

det nu staaende Tempel blev bygget, som ved Templet D i Selinus, hvor Altret ligger skjævt for Templet ved dettes sydøstlige Hjørne, og der opstaar en lille Kollision imellem Templets og Altrets Trin.

Af særlig Interesse er Altret foran den gamle Bygning i Pæstum, som man har kaldet Basilika, idet dets Tilstedeværelse viser, at det virkelig er et Tempel, og ikke, som man har ment, en anden offentlig Bygning, en Lesche, for ikke at anvende den ovenfor anførte hellenistiske Benævnelse. Som bekjendt deles Bygningen indvendig paa langs ved en Række Søiler, saa at der fremkomme to parallele Dele eller, som man siger, to Skibe. Dette var den ældste Maade, hvorpaa man støttede Taget i slige aflange Haller. Vi kjende det fra det saakaldte Buleuterion i Olympia ved Sydgrænsen af Altis, fra en Bygning i det gamle Troja (Mitth. Athen. 1894. Tf. IX, VI C.), fra den af Koldewey udgravne Bygning i Neandrea, og det Samme bliver i dette nye Værk eftervist ved det ældste Tempel i Lokri, ved Apollotemplet i Metapont og ved et lille Tempel i Selinus (S. 92). Man har ment, at denne Søilerække ikke kunde findes i et Tempel, thi Gudestatuen maatte jo staa i Midten af Cellen, og vilde altsaa blive dækket af Søilerne. Men, som vi have set, flere af de anførte Bygninger ere uden al Tvivl Templer. Man maa da antage enten at der har været to Statuer, som Zeus og Hera, Apollon og Artemis, Demeter og Persephone, eller hvis der kun har været een, at denne har havt sin Plads i et særligt aflukket Rum inderst i Cellen, som i de ældste selinuntiske Templer, et Adyton, som K. P. kalde det; jeg vilde hellere kalde det Thalamos. Idet Bygningen saaledes deles i to Skibe, maa den ogsaa have to Indgangsdøre, en ligefor hvert Skib; der kan ikke være nogen Dør midt paa Façaden. Derfor kan det ogsaa godt lade sig gjøre at give en saadan Bygning et ulige Antal Søiler i Fronten. Den saakaldte Basilika har saaledes 9 Søiler, og det tør haabes, at den for Fremtiden vil gaa under det af K. brugte Navn, den gamle Enneastylos; Olympieet i Akragas har 7, og det gamle Tempel i Pompeii har efter K.s Beregning ligeledes 7, saaledes som det tidligere var antaget af Weichardt, og med Urette er bestridt af mig i min Anmeldelse i dette Tidsskrift VII S. 42.

K. P.'s Værk begynder med en Undersøgelse af det eneste ioniske Tempel, man har fundet i det vestlige Grækenland, det først for 11 Aar siden opdagede og udgravne Tempel i Lokri, hvis interessante oldioniske Søiler og den mærkelige Akroteriegruppe kjendes fra det archäologiske Instituts «Römische Mittheilungen» 1890 og Antike Denkmäler I Taf. 51 (Søilerne ogsaa i mit Festskrift 1894 S. 53). Med Restaurationen af Planen have sikkert K. P. været heldigere end den første, forøvrigt meget fortjente Udgiver, Eug. Petersen.

Af Templerne i Pæstum undersøges først den nylig omtalte

Enneastylos, dernæst det lille hexastyle Tempel, som hidtil i flere Henseender var urigtig publiceret. Her ere de moderne Indbygninger fjernede. Planen ligner Selinus G, forsaavidt som der foran Pronaos er en fremskudt firesøilet Forhal. Templet frembyder som bekjendt mange Besynderligheder. Søilerne have 28 Rifler; Tagskjægget (Geison) luder ikke skraat nedad, men har en vandret Underflade smykket med Kassetter, og i Triglyffrisen er det ikke Triglyferne, der udgjøre det bærende Led, men Metoperne; det er ikke disse, der ere satte ind i Triglyferne, men Triglyferne, der som tynde Plader ere satte ind i Metoperne. Dette kunde synes at stemme med Vitruv, og jeg har tidligere ment, at Overdelen af Templet maatte tilhøre en sen Restauration. Denne Antagelse maa opgives. Allerede i Selinus C er den konstruktive Forskjel imellem Triglyf og Metope forsvunden; de ere begge udførte i samme Stenblok, saa at Triglyfen kun er Dekoration. Architekten har heller ikke fulgt Vitruvs Regel, at sætte Triglyfen midt over Hjørnesøilen, og saa udenfor den en Halvmetope. Han har simpelt hen gjort den yderste Metope paa hver Side betydelig bredere end de andre (1,12 M. imod 0,85), og saa sat Triglyfen paa Hjørnet.

Det vilde blive for vidtløftigt at opregne de mange og værdifulde Oplysninger, Forfatterne skjænke os paa deres Vandring igjennem de andre Templer; ikkun ved det kolossale Tempel for den olympiske Zeus i Akragas ville vi opholde os et Øieblik. Det er pseudoperipteros; den omgives ikke af Søiler, men af Halvsøiler. Det Indre deles efter Længden ved to Rækker mægtige Piller, saa at det danner en treskibet Hal. Men man har ikke kunnet blive enig om, hvor Indgangen var, idet den nogenlunde bevarede Sokkel synes at spærre enhver Adgang. Det synes dog nødvendigt med K. at antage, at der har været 2 Døre paa Østsiden i de 2 yderste Søilemellemrum, skjøndt der ogsaa her viser sig en vis Vanskelighed i Bygningens sydøstlige Hjørne. Templet gaar eller gik, som bekjendt, under Navnet Palazzo de' Giganti, fordi Loftet tildels blev baaret ikke af Søiler, men af Telamoner, d. e. mandlige (og kvindelige) Figurer. Motivet kjendes fra Miniatur-Efterligningen i Badene i Pompeii; man kalder dem Atlanter eller Giganter. Tre af disse stod endnu paa deres Plads for 500 Aar siden; 1401 faldt de ved et Jordskjælv. Staden var stolt af denne mirabilis aula gigantum; den blev optaget i Stadens Vaaben. Endnu har man kunnet samle saa mange Stykker af disse 12 Alen høie Kæmper, at man har kunnet lægge en nogenlunde hel Figur sammen inde i Templet. Men hvorledes have disse oprindelig været anbragte? Man har prøvet Forskjelligt; i Almindelighed antager man med Cockerell, at de have staaet oven paa de firkantede Piller inde i Templet. K. P. have imidlertid fundet et Par herhen hørende Stykker liggende, som de oprindelig ere faldne, Syd for Templet, hvoraf

følger, at de maa have staaet udvendig. Templet rekonstruere de saaledes, at den nederste Halvdel af Muren afsluttes med en Gesims, omtrent som Balustraden i Selinus F, og Atlanterne reises ovenpaa denne. Derved opnaar man ogsaa en Artikulation af de større Murflader, som ellers i høi Grad vilde savnes.

I Slutningen af Værket gives en systematisk Fremstilling af Tempelbygningens Udvikling i Nedre-Italien og Sicilien. Denne ligger klart for Dagen, saavel i Bygningernes Planer, som i Enkeltformerne, og er oftere fremstillet. K. lægger særlig Vægt paa Proportionerne. I denne Henseende blive Fordringerne stadig strengere. I den ældste Tid lagde man ingen Vægt paa om Afstanden imellem Søilerne var ganske den samme paa Templets Længdeside og dets Front, og man brød sig meget lidt om den af Vitruv paatalte Vanskelighed med Anbringelsen af Triglyferne, som vi ovfr. have omtalt. Først efterhaanden søgte man at hæve den ellers uundgaaelige Forskjel imellem Metopernes Bredde ved at rykke de yderste Søiler paa hver Fløi nærmere til hinanden, først kun i eet, siden i to Søilefag. Han mener ogsaa at have udfundet nye Forhold, der have været bestemmende for Bygmestrene. Han gaar ud fra Forholdet imellem Epistylens og Triglyfens Bredde (S. 198). Her paatrænger sig rigtignok det Spørgsmaal, om disse to have noget med hinanden at gjøre, og om ikke den vandrette og den lodrette Retning her ere ganske uafhængige af hinanden. Udførelsen synes at bekræfte dette. K. gaar ud fra, at Epistylen og Triglyfen egentlig skulde være lige brede; men han indrømmer, at de aldrig ere dette. I Selinus D, hvor man kommer nærmest dertil, er Epistylen dog 0,07 M. bredere and Triglyfen, saa at han kun tør sige, at den er «fast genau so breit». Underligt er det ogsaa, hvis begge fra Begyndelsen af vare og skulde være lige brede, hvorfor saa Triglyfen i Udviklingens Gang stadig blev smallere og smallere, og man ikke vendte tilbage til det Regelmæssige. K. har herpaa ikke andet Svar end: «Es war dem Geist der Proportionsentwickelung zuwider». K. opstiller for ethvert Tempel et Diagram angivende Søilens Tykkelse, dens Høide, Interkolumniets Bredde, Triglyfens og Metopens Bredde. Denne geometriske Figur ser meget tiltalende ud ved altid at give hele Tal i ganske simple Forhold; men der er rigtignok af og til bortkastet smaa Brøker. Og hvad Søiletykkelsen angaar, saa har det jo altid baade hos de Gamle og hos de Nyere været Skik at betragte Søilens nederste Diameter eller Radius som den til Grund liggende Maalsenhed; men K. maaler Søilens Tykkelse ikke ved Roden, men midt paa Skaftet, hvor man slet ikke kan komme til at maale den uden paa Papiret, og hvor Maalet, hvis Søilen har en kjendelig Entasis, bliver ubrugeligt, hvorfor det ogsaa her siges, at den i Diagrammet angivne Søiletykkelse «fast immer» er at forstaa om Søilens Midte. I Proportionslæren er det mig derfor ikke muligt

fuldstændig at følge Forfatterne; men den store Mængde af nøiagtige Iagttagelser af Enkelthederne gjøre deres Værk til en Guldgrube for Granskeren, ligesom de fortrinlige Tegninger og den aandrige Fremstilling gjøre det til en velkommen Gave for enhver Elsker af hellenisk Architektur.

J. L. Ussing.

Harvard Studies in Classical Philology. Edited by a Committee of the Classical Instructors of Harvard University. Volume X. Boston 1899. Ginn & Co. 187 p.

We have already reviewed Vol. VIII of the «Harvard Studies» (VIII 73—77); the praise given to that volume might be repeated on occasion of the present one, but we shall confine ourselves to a mere mentioning of the contents. The volume contains eleven essays by eight authors: *Albert A. Howard*, «The Mouth-Piece of the αὐλός» and «Metrical Passages in Suetonius»; *W. N. Bates*, «Ionic Capitals in Asia Minor»; *J. W. H. Walden*, «The Date of Libanius's λόγος ἐπιτάφιος ἐπ' Ἰουλιανῷ; *Benjamin Oliver Foster*, «The Symbolism of the Apple in Classical Antiquity»; *Arthur Alexis Bryant*, «Greek Shoes in the Classical Period»; *C. B. Gulick*, «The Attic Prometheus» and «Two Notes on the ‚Birds' of Aristophanes»; *H. W. Prescott*, «A Study of the Daphnis-Myth»; *J. B. Greenough*, «The Religious Condition of the Greeks at the Time of the New Comedy» and «Some Questions in Latin Stem Formation». Greenough evidently is right in explaining the Latin gerundive as the result of a successive addition of suffixes *(ger-un-dus;* cf. *mori-b-un-dus, rubi-c-un-dus)*; he takes the gerundive to have been originally a verbal adjective (active or passive), and the gerund to be nothing more than the impersonal of the gerundive taking a case. But I do not agree with him in some other theories; his explanation of Lat. *vehiculum* etc. is to my mind far inferior to the traditional hypothesis termed by Greenough «a linguistic mare's-nest».

Copenhagen, March 10, 1900.

Holger Pedersen.

Arthur Ludwich, Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig 1898, Teubner. (6 +) 204 pag.

Quum primum ante aliquot annos tum iterum ac sæpius cognitum esset papyros græcas erutas esse, quibus fragmenta carminum homericorum continerentur, docti viri, qui in his carminibus perscrutandis versantur, magno gaudio affecti sunt sperantes fore, ut his antiquissimis exemplis nova et certissima fundamenta contextui homerico iacerentur. At videtur hæc spes maxima certe ex parte adhuc eos fefellisse. In libro, de quo hic loquimur, Ludwich quattuor papyros homericas nuper inventas — quæ continent versus vel partes versuum *Λ* 502—537, ed. Mahaffy, Flinders Petrie Papyri, Dublin 1891; *Λ* 788—*M* 9, ed. Nicole, Revue de Philologie 1894, et post eum alii; prope centum versus, plerosque valde decurtatos, ex *Θ* et ex *Φ X Ψ*, ed. Grenfell et Hunt, Greek Papyri, Series II, Oxford 1897 — exscripsit et cum contextu ab antiquitate tradito contulit et annotationibus aliorum additis accuratissime explanavit. Quum singulis in verbis ab eo, quem recepimus, contextu parva illa et valde mutilata fragmenta discrepant, tum haud paucos versus additicios habent. Gravissima ea mihi videntur esse quæ Ludwich de additiciis versibus dicit (»Verszuwachs aus Citaten, aus Scholien, aus einzelnen Handschriften»). Concedendum est haud quicquam ex illis papyris ad contextum homericum constituendum vel illustrandum elici posse. Sed iis papyris clarius haud dubie apparet, iuxta illam contextus homerici formam, quam docti viri Alexandrinæ ætatis in exemplis certo diligentissime scriptis servatam a maioribus acceperant, aliam fuisse fortasse haud paulum fluctuantem formam adiectis versibus plurimis insignem, id quod iam antea ex scriptis Plutarchi Pseudo-Platonis Strabonis aliorum facile coniici poterat.

Ac tamen hæ quattuor papyri et minima pars est et levissima earum homericarum papyrorum, quas adhuc cognovimus. Kenyon, The Palaeography of Greek Papyri, Oxford 1899, p. 138 sq., indicem papyrorum homericarum XLII confecit, ad quas accedit nova papyrus, The Oxyrhynchus Papyri, Part II, ed. by Grenfell and Hunt, London 1899, cui additus est numerus CCXXIII. Ex his papyris sunt quæ et magnum versuum numerum et scholia pauca et signa Aristarchi exhibeant. Nonnullæ contextus formam vulgatam præbent plerumque quidem mendis orthographicis plurimis depravatam, ni fallor, sine additiciis versibus, ut Brit. Mus. Pap. CXXVI, quæ tertii sæculi est et continet *B* 101—*Δ* 40 (omissis *B* 494—877), de qua conferatur Kenyon, Class. Texts from Papyri in The British Museum, London 1891, p. 81, et Brit. Mus. Pap. CXXXVI, quæ primi est sæculi et præbet partes

ex *Γ* 317—*Δ* 544, cf. Kenyon, Class. Texts p. 93. Tum duæ papyri nominandæ sunt, Brit. Mus. Pap. CXXVIII, quæ est primi ante Chr. n. sæculi et partes haud mediocres ex *Ψ* et *Ω* cum scholiis paucis et signis Aristarcheis exhibet, quam papyrum, iam commemoratam Class. Texts p. 100, Kenyon in ephemeride quæ inscribitur The Journal of Philology, Vol. XXI, no. 42, London 1893, totam edidit, et papyrus iam dicta, The Oxyrh. Pap. II num. CCXXIII, quæ versus plus CCCC rhapsodiæ *E* continet. Duæ hæ papyri vulgatam contextus formam bene servarunt et singulas res haud contemnendas præbent, ut *Ψ* 701 *παλαιμοσύνης*, quæ teste Eustathio lectio erat Aristarchi pro eo quod codices habent *παλαισμοσύνης*, cf. Ludwich ad *ϑ* 103, et *E* 141 *τέτανται*, quæ lectio antea non cognita est pro eo quod codices præbent *κέχυνται*.

Itaque papyros iam habemus, quæ ad contextum constituendum aliquid momenti afferant. Et forsitan, quum iam summa cum diligentia summoque studio ad novas papyros effodiendas docti viri aggressi sint, non solum plurima sed etiam gravissima fragmenta homerica posthac inveniantur.

His ex initiis egressus Ludwich demonstrare vult formam carminum homericorum vulgatam præalexandrinam esse vel e temporibus alexandrina ætate antiquioribus profectam esse. Quam rem ut demonstret, uberrimam affert collectionem locorum homericorum a solutæ orationis scriptoribus inde ab Herodoto laudatorum (pag. 71—133). Hæc collectio, quæ est huius scriptoris et doctrinæ elegantia et insignis in omnibus rebus accuratio, summa cum sollertia et diligentia confecta maximam habet vim et gravissima est pars totius huius libri, præsertim quum illi loci e scriptis aliorum allati pleni, nequaquam mutilati, exscripti sint. Legimus fragmenta CLII a solutæ orationis scriptoribus allata, quæ continent versus plenos vel decurtatos circiter CCCCLXXX. Omnia hæc fragmenta a scriptoribus græcis relata IX vel XI habent versus additicios, papyri autem illæ, de quibus supra diximus, quæ continent versus vel partes versuum CCXI, præbent versus additicios utique XXI. E scriptis Platonis versus CCIX afferuntur, in quibus nulli insunt versus additicii nisi in spuriis libris. — Facere non possumus quin adiungamus scriptorem nostrum emolumentum locorum horum conquisitorum maxime auctorum fuisse, si locos homericos etiam a poetis græcis inde a Simonide (fr. 85 *ἓν δὲ τὸ κάλλιστον Χῖος ἔειπεν ἀνήρ· οἵη περ φύλλων γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν*) laudatos vel imitando redditos vel ad ludum et iocum conversos in unum congessisset (cf. p. 68 sq.).

Iam ex iis numeris, quos supra attulimus, perspicuum est eum carminum homericorum contextum, quem codices præbent, a scriptoribus græcis quarti a. Chr. n. sæculi multo propius abesse

quam a quattuor illis papyris græcis[1]. Ac veri simillimum est maxima ex parte eundem fere esse contextum, quo Plato eiusque æquales utebantur, certe si universa carmina et numerum versuum respicimus. Fortasse etiam si singulorum vocabulorum formas spectamus. Sed hac in re multo difficilius est iudicium. Prorsus enim nescimus — et haud scio, qua via ac ratione id possimus cognoscere — utrum Plato, ut exemplum afferam, δ 90 legerit *ἕως ἐγὼ περὶ κεῖνα κτλ.* an *εἵως ἐγὼ* an fortasse *εἷος (ἧος) ἐγὼ κτλ.* et alia eiusmodi. *I* 499 habet Plato *θυσίαισι καὶ εὐχωλαῖς ἀγαναῖσιν* pro eo quod est *θυέεσσι καὶ εὐχωλῇς ἀγανῇσι. θυέεσσι* omnes, quod sciam, codd. habent, *εὐχωλαῖσιν ἀγαναῖσι* G[= Vind. 39] *εὐχωλῇισ' ἀγανῇσι* A[Ven. 454].

De vetustate contextus vulgati et de dictionis homericæ confirmitate disserens Ludvich etiam eam agendi rationem seu id contextum vel corrigendi vel mutandi genus attingit, cui nomen Knightianismi imposuit. Duæ res hic mihi considerandæ videntur.

Primum quum contextus receptus formam vocabuli præbet, quæ legibus versus homerici non satisfacit, quæ prorsus metro repugnat, haud scio an quærendum sit, utrum ex illo vocabulo aliter scribendo emendatio elicienda sit seu utrum illius vocabuli alia, fortasse antiquior, fuerit figura, qua accepta metrum quadret legibusque versus homerici satisfiat, an in illis salebris metri sit acquiescendum.

Exemplum locum iam allatum δ 90 denuo afferam. Habent codices teste Ludwichio *ἕως* vel *εἵως*, in quibus figuris apertum est vitium, quum utraque figura versui repugnet. Scribit Ludwich *εἷος*, quæ figura nusquam, quod viderim, in codicibus invenitur. At re metrica requiritur, ut hoc loco figura vocis qualis est *εἷος* vel *ἧος* in contextum carminum homericorum inseratur. Sequitur igitur ut inquiramus, num certissimis grammaticis rationibus demonstrari possit figuram vocis quæ est *εἷος* vel *ἧος* linguæ græcæ et quidem homericæ elocutionis quondam fuisse. Quæ diiudicatio iis doctis viris transmittenda est, qui in legibus linguæ græcæ immutationibusque vocum perscrutandis versantur (qua de re conferantur et alii et Kühner-Blass, Gram. I_1, p. 173 sq.).

Alius est locus omnibus cognitus κ 60 *βῆν εἰς Αἰόλου κλυτὰ δώματα κτλ.* Hoc quoque loco manifestum est peccatum, quo summum poetam se astrinxisse non facile quis crediderit. Brevis syllaba in arsi (debiliore parte pedis) producta non potest non valde offendere. Ac facile evitari potuisset hoc vitium, si poeta scripsisset *Αἰόλου ἐς κλυτὰ δ.* vel tale quid. Corripitur hæc terminatio *-ου* β 355 *μυληφάτου ἀλφίτου ἀκτῆς.* Quæritur igitur, num hæc metri salebra possit sanari. Hartel, Hom. Stud. III 8,

---

[1] Ac tamen papyri multo antiquiores sunt quam antiquissimi codices. Hac in re his præstant illæ.

collatis *τοῖος ἐών, οἷος οὔ τις κτλ.* *Σ* 105 aliisque locis similibus coniicit *Αἰόλοιο κλυτὰ δώματα* (— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑). Sane positione producitur vocalis *ο*, in quam hæc terminatio exit, *Ι* 126, 268. Sed si *Αἰόλοιο* scriptum esset, intellegi non potest, qua ex causa futurum fuerit ut in *Αἰόλου* mutaretur itemque in omnibus aliis eiusdem generis locis — summa autem locorum est XXIII — pro ea usitatissima et pervulgata terminatione quæ est *-οιο* scriberetur terminatio *-ου*, quum aliis in rebus tenacissima est codicum scriptura, quod demonstrant *δαΐέ οἱ* *Ε* 4, *κέ οἱ* *Ζ* 281, *οὔ ἕθεν* *Α* 114, *οὔ οἱ* *Β* 392, alia eiusmodi. Ahrens, Rhein. Mus. II 161, coniicit *Αἰόλοο*[1]. Vocalis *ο* est terminatio gen. sing. II. decl. in vocibus *Πηνελέω-ο* *Ξ* 489 (Ven. 454, *Πηνελέοιο* cod. pl., sed nom. *Πηνέλεως*, acc. *Πηνέλεων*), *Πετεῶ-ο* *Β* 552 al., et conferantur *'Ατρείδα-ο, ἐμέ-ο σέ-ο ἕ-ο* (ex *ἐμεῖ-ο σεῖ-ο εἶ-ο*). Quod Hartel collatis formis arcadicis *'Απολλωνίδα-υ Εὐμηλίδα-υ* et ion. *ἐμεῦ* dicit veri simile esse *-οιο* primum in *-οιυ*, deinde in *ου* mutatum esse, omni fundamento atque ratione in lingua homerica caret. Inter terminationes quæ sunt *-οιο* (— ⏑) et *-ου* (—) mediam formam quæ est *-οο* (⏑ ⏑) quondam fuisse, ut inter figuras *ἐμεῖο* et *ἐμεῦ* quondam fuit figura *ἐμέο*, non potest non concedi. Quum terminatio *-οιο* est in Iliade 1085 locis et in Odyssea 702 locis, terminatio *-ου* autem 1015 locis Iliadis et 808 locis Odysseæ[2], contra terminatio quam coniicimus fuisse *-οο* 17 locis Iliadis et 6 locis Odysseæ[3], facile putamus hanc insolitam terminationem maxima illarum terminationum — imprimis terminationis *-ου* — frequentia quasi obrutam esse et evanuisse. Terminationem *-οιο* præbent 308 voces, maxime nomina propria et epitheta — ut *'Αλκινόοιο* 30 l., *'Αλκινόου* 4 l., *Τηλεμάχοιο* 16 l., *Τηλεμάχου* 12 l., *αἰγιόχοιο* 50 l., *αἰγιόχου* uno l., *ἱπποδάμοιο* 22 l., *ἱπποδάμου* uno l. —, terminationem *-ου* autem 419 voces, maxime usitatissima vocabula — ut *αὐτοῦ* 71 l., *αὐτοῖο* 11 l., semper *ἄλλου, ἐκείνου, κείνου, τούτου* —, contra terminationem *-οο* in 9 vel 11 vocibus (cf. Curtius, Etym.[5] 156) servatam docti viri sumpserunt. Fortasse quondam scriptum erat *Αἰόλοο*, quæ figura, postquam illa terminatio, quæ haud dubie brevi tempore in ore hominum viguit, e lingua evanuit, in usitatam formam immutata est.

Metrica igitur ratione forma qualis est *Αἰόλοο* *κ* 60 requiritur. Hanc formam aliquando quamvis brevi tempore in lingua

---

[1] Ludwich ad *κ* 36 et 60 affert *αιϝολοϝο* P. Knight, sed non affert *Αἰόλοο* Ahrens, Rh. Mus. II 161, et ad *α* 70 *όϝο* P. Knight, sed non *ὅο* Buttmann, Ausf. Gr. Sprachl. I[2] 299. Somnia igitur Knightii affert, coniecturas doctorum virorum gravissimis argumentis nitentes non affert.

[2] Chr. Cavallin, Mélanges Graux p. 559, Den homeriske dialekten (1892) p. 168.

[3] Hartel, Hom. Stud. III 9 sq.

græca viguisse sumendum est. Neque ulla alia vocis figura, quæ hoc loco rei metricæ satisfacit, potest coniici. Quæ quum ita sint, non sane temere agimus, si contextui homerico illam inserimus. Leaf, The Iliad, London 1886, 1888, scribit *B* 518 *Ἰφίτοο* et in annotatione addit: *Ἰφίτοο*, a certain restoration for *Ἰφίτου* of MSS. Cf. etiam Monro, Hom. Grammar[2] § 98.

Ac si quis formarum illarum *ὅου* et *ἕης* commonefacit, respondendum est illas formas nequaquam metro repugnare neque, quæ est in homericis carminibus formarum multitudo et varietas, omnia ad unam legem esse conformanda, quamquam perfacile coniici potest illud *ὅου* ex prava interpretatione scriptum esse pro eo quod est *ὅο*[1], sed iam antiquitus *ὅο* in *ὅου* mutatum esse inde concludere possumus, quod ad huius formæ similitudinem facta esse videtur figura *ἕης*, quæ in novissimis Iliadis partibus est.

Tum aliud est quæstionum homericarum genus, earum quæstionum dico, in quibus inquirimus, qua via ac ratione singularum vocum anomalæ vel insolitæ figuræ ortæ esse existimentur, utrum secundum leges linguæ antiquiores an ad similitudinem cognatarum figurarum an ex prava alicuius figuræ interpretatione sint formatæ. Hæ quæstiones minus ad carmina homerica recensenda pertinent, quam ad ipsam linguam græcam legesque eius penitus cognoscendas. Nonnulla exempla quam brevissime afferam.

Huius generis sunt illæ vocum figuræ *ὅου* et *ἕης*, de quibus supra diximus. De verbis *ἀπούρας* et *ἀπηύρα* recte sine dubio disputavit Hinrichs, De homer. eloc. vest. æol. 1875, p. 139 sq. Deinde quæri potest, quid iudicandum sit de figuris *θείῃς θείῃ* cod. pl. et *θήῃς θήῃ* Arist., de figuris *βείω βείομεν*, de *κρειῶν* similibusque figuris, de verbo illo *πεινάων* *Γ* 25, quum legatur *πεινήμεναι* *υ* 137, de forma dat. plur. *σπέσσι*[2], de accentu vocis *ταρφειαί*, de loco spiritus participii *εἰκυῖα*, aliis eiusmodi rebus.

Potest aliquis sibi proponere, ut Aristarcheum contextum restituat. Sed neque scimus, quid Aristarchus unoquoque loco statuerit seu cui lectioni palmam dederit, neque ipse ille vir omnibus numeris perfectus erat et qui opinionis errore duci non posset. Ne Ludwich quidem in Odyssea edenda id sibi proposuit. Ac si quis sibi proponere velit, ut contextum Aristotelis vel Antimachi nobis det, nonne nobis concedendum est ei adiumenta huius rei gerendæ prorsus deesse? Tum si quis credat fieri posse, ut contextus septimi vel octavi vel fortasse noni a. Chr. n. sæculi re-

---

[1] Annotandum est codicem P, anno 1201 scriptum, teste Ludwichio habere *α* 70 *ὅο*, quod in *ὅου* correctum est.

[2] Fluctuant codices maxime *σπέσι* et *σπέεσι* habentes. Observandum est *Α* 4 legi *δ' ἐλώρια* D, *δ' ἐλλώρια* cod. pl. (LR.) pro eo quod est *δὲ ἑλώρια*. Accedit quod terminatio *-εσσι* multo frequentior est quam terminatio *-εσι*: sunt *ἐπέεσσι ἐπέεσσιν ἐπέεσσ'* 115 locis, *ἔπεσσι ἔπεσσιν ἔπεσσ'* 18 locis, sed *ἔπεσι ἔπεσιν* 8 locis, *λεχέεσσι λεχέεσσιν λεχέεσσ'* 17 l., *λέχεσσι* 3 l., *λέχεσι* nusquam.

stituatur, hæc mera esse commenta satis apparet. Conatus est sane Fick, sed quantulum assensum doctorum virorum moverit, nemo nescit.

Id igitur spectandum est, ut contextum homericum habeamus, quoad fieri potest, perfectum et verum, maxime qualem Græci ipsi quarti tertii secundi a. Chr. n. sæculi haberent. At num nostrum est Aristarchum reprehendere, num nos in hac re existimanda ac gerenda ei præstare possumus? Sane ante oculos eius deposita erant exempla carminum homericorum et gravissima et plurima ex omnibus fere civitatibus græcis missa. In lingua græca natus erat. Ex ipsa antiquitate, quo erat propior, eo magis poterat haurire. His ex rationibus ille eiusque æquales multo viris nostræ ætatis præstabant. Sed negari non potest hanc ætatem subtiliore linguæ græcæ scientia, si quidem litterarum sonos eorumque immutationes, vocum figuras et earum fingendarum rationes, dialectos huius linguæ affinitatesque quibus eæ coniunguntur, aliarum linguarum græcæ linguæ cognatarum scientiam respicimus, doctissimis illis viris multum antecellere. Quam ob causam existimandum est obscuras voces homericas locosque obscuros ab alexandrinæ ætatis viris præteritos vel parum explanatos a doctis viris nostræ ætatis posse explanari.

Scribebam Upsaliæ.

Vilelmus Knös.

Engelsk-dansk-norsk Ordbog af *J. Brynildsen* og *Johannes Magnussen.* Udtalebetegnelsen af *Otto Jespersen.* 1—2 H. Kbhvn. 1900, Gyldendal.

Forfatternes ansete Navne og den eksisterende Trang til et righoldigt og tidssvarende engelsk-dansk Leksikon har bevirket, at dette Værk, siden det for tre Aar siden bebudedes, har været imødeset med store Forventninger og store Fordringer. Kredsen af engelsklæsende og engelskstuderende er stadig voksende, og det er efterhaanden blevet mange Krav, en stort anlagt Ordbog faar at imødekomme. Det er for saa vidt en Mangel, at Forff. ikke allerede har fremsat en nøjere Redegørelse for deres Plan og Maal, end Subskriptionsindbydelsen paa Omslaget indeholder. Selv om nemlig de foreliggende 2 Hefter i en ikke ringe Grad taler for sig selv, kunde man dog ved Hjælp af en saadan Redegørelse lettere og med mindre Fare for at være uretfærdig og tillige med mindre Reservation forme en Mening om, i hvor vidt et Omfang Ordbogen tilsigter at afhjælpe og virkelig afhjælper den eksisterende Trang.

Hvilke Grænser Forff. har sat for deres Arbejde, ses endnu

ikke bestemt. Sandsynligvis har de dog tænkt at gøre Bogen skikket saavel til Studium som til praktisk Brug og vel tillige til Brug i Skolen; thi ogsaa her til Lands maa der jo engang komme en Skolereform, og da bliver engelsk Sprog og Litteratur sikkert taget i Betragtning.

Under alle Omstændigheder maa man antage, at en hvilken som helst Bruger af Ordbogen vil opstille det som en væsentlig Fordring, at den skal være overskuelig, saa man let finder, hvad man søger; og jo vanskeligere Overskueligheden er at tilvejebringe (ɔ: jo mere omfattende Stoffet er), desto nødvendigere er den. Det kommer derfor i høj Grad an paa en hensigtsmæssig typografisk Udstyrelse og en praktisk Ordning af Stoffet. Hvad den foreliggende Ordbog angaar, maa det indrømmes, at den anvendte Skrift, der jo nødvendigvis maa være fin, er beundringsværdig skarp og letlæselig, og de benyttede Tegn og Forkortelser heldige. Man finder let den Glose, man søger, og i det hele volder de kortere Artikler intet Besvær. Men hvor en Artikel bliver nogenlunde lang, kniber det med Oversigten. De forskellige Betydninger af et Ord burde vist have været adskilte paa en iøjnefaldende Maade, f. Eks. ved Numerering med kraftige Cifre, og Eksemplerne været ordnede numervis og gruppevis. Hvor meget der herved kunde opnaas, viser f. Eks. Murets eng.-tyske Ordbog ved første Øjekast. En saadan Ordning vilde vel kræve noget større Plads og formentlig blive kostbarere. Men det er Anmelderens Mening, at Pladsen — som nedenfor omtalt — kunde indvindes paa andre Maader uden Forringelse af Ordbogens Værdi og med en Forøgelse af dens Brugbarhed. — Ordningen af Stoffet er i de længere Artikler ikke altid saa iøjnefaldende, at man bliver den var uden at læse det hele igennem. Ret hyppigt træffer man Eksempler paa samme Betydning af et Ord eller i hvert Fald beslægtede Betydninger skilte fra hinanden ved helt forskelligartede Ting: saaledes finder man under *article* «*an article of faith* en Trosartikel» og otte Linier derunder «*such as hold it as an* ∾ *of faith* [de for hvem det er en Trosartikel] *that* . . .»; «*deeply affected* dybt rørt» er ved mange Exempler paa andre Betydninger af *affect* adskilt fra «∾*ed* [rørt] *to tears*». Ligeledes er under *allow* «*children are not allowed on the grass* maa ikke gaa i Græsset» og «*dogs are not* ∾*ed* [maa ikke medtages] *in this park*» komne langt fra hinanden, o. s. fr. Naturligvis er Eksemplerne i Ordbogen opstillede efter et vist (alfabetisk?) Princip. Men det ses ikke let, og det vejleder ikke. — Hvor Inddelingen er klar nok, burde den absolut følges. Anm. har truffet enkelte — heldigvis kun enkelte — Tilfælde, hvor Eksempler paa et Verbums Brug som transitivt er opførte under det intransitive Verbum eller omvendt. Til *begin* som intr. henføres «∾ *searching or to search*», medens «*attempt to sing or singing*» har Plads under det trans. *attempt,* som rigtigt er.

Hvorfor er *answer* intr. i «*a. an address, a description, a name*», men trans. i «*a. a bill, a bell, a purpose*» (S. 39)? Der sondres mellem *about* som Præposition og som Adverb.; i førstnævnte Klasse staar «*what are you about?*», i sidstnævnte «*he knew what he was about*». Begge Dele kan dog ikke være rigtigt, og det sidste turde være galt (se ogs. S. 78, 2. Spalte). Det er næppe Præpositionen, vi har i «*They are about the best respected people*». Man vilde vanskelig falde paa at søge «*entitled as above*» under *above* som Adjektiv eller «*a well-actioned horse* en Hest m. gode Bevægelser» under Subst. *action*, og hvem vilde mene, at «*she was neither better nor wiser than her age*» skulde søges under *age* «styret af Præpositioner»? For den, der søger ifølge Ordbogens egen Anvisning, virker slige Urigtigheder vildledende. Men de er som bemærket kun faa.

Imidlertid er det naturligvis et langt væsentligere Spørgsmaal, om der er, hvad der skal være, end om det undertiden tager nogen Tid at finde det. De allerfleste af Ordbogens Brugere vil særlig forlange, at den skal oplyse om Nutidssprogets Fænomener i størst mulig Udstrækning. I den Henseende kan man allerede nu sige, at den foreliggende Ordbog tegner til at blive et Værk af Rang. Man glæder sig ved Gennemlæsningen over den Rigdom af ganske moderne Ord og Udtryk, af levende Fraser og Vendinger, som de to Hefter bringer, og bøjer sig i Respekt for det Kendskab til Sproget og det Arbejde, der ligger til Grund. (Se f. Eks. — for at gribe i Flæng — Artiklerne *advantage, bag, bait, balance.*) Der er taget Hensyn til de mange Haande Berigelser, Sproget i de senere Aaringer har modtaget fra Dialekter, Folkesprog, Slang o. s. v., medtaget en Mængde anglo-indiske Ord og Amerikanismer, og det synes, som Forff. lige saa fuldt har søgt deres Stof i engelske Menneskers Tale som i Bøger og navnlig stillet sig ganske selvstændigt over for andre Leksika. Endvidere gives der et Udvalg (hvorledes begrænset?) af Egennavne og Realoplysninger. Ogsaa tekniske Udtryk forefindes i Mængde, vel oversatte. Rigtignok er det let at paavise en Del tekniske Udtryk fra mere specielle Omraader, som ikke er medtagne, men her maa der selvfølgelig trækkes en Grænse, hvorom man vel senere bliver oplyst. At gøre alle tilpas er vel ikke muligt; men for meget er sikkert bedre end for lidt. — Alt i alt er der ingen Tvivl om, at ved Ordbogens Hjælp vil baade almindelig Læsning af nyere engelsk Litteratur, Romaner, Tidsskrifter og Aviser, og Studiet af det moderne Sprog blive adskilligt mere lønnende end før.

Enkelte Mangler har Anm. noteret: Udtr. *be about to* og Subst. *acquiescence* mangler; *affiliate* kan være intr. (*a. to a party*); Betydn. af *again* som rent forstærkende i Udtr. som *roar again* er næppe tilstrækkelig betonet; *look one's age* savnes, ligesaa *all but;* til *amendment* kunde føjes *move an a. (on the*

Address); Doyle har Ordet *awsome*; under *backward* savnes Overs. «tungnem»; til *bad* kunde føjes *b. grammar, keep b. hours, b. language*, ogs. *as bad as lost*; til *ballot* Udtr. *second b.*; *bank-holiday* er næppe tilstrækkelig oplyst ved det lakoniske «Bankferie»; *beautifully* kan ogsaa betyde «fortræffeligt, uden Vanskelighed» (*there were but few people, so I saw it b.*); til *bid* hører *bid against*, og under *bill* var der Grund til at nævne det almindelige *stick no bills*!

Ofte er det en Smagssag, hvad man skal medtage, og absolut Fuldstændighed kan ifølge Sagens Natur ikke opnaas paa det nylig nævnte Omraade. Anderledes med den ældre Litteratur, især hvis man vilde begrænse sig til et bestemt Udvalg af klassiske Forff. eller endnu bedre en Kreds af Hovedværker — de mest læste eller til Læsning bedst egnede, og saa vilde oplyse alt (ikke et og andet), hvad der leksikalsk kan oplyses i disse. Hvorledes stiller Ordbogens Forfattere sig i dette Spørgsmaal? Det ses, at en Del ældre og sjældnere Gloser og Ordbetydninger er udeladte, hvilket i sig selv er en meget fornuftig Bestræbelse. Anm. har noteret bl. a. *afeard, after-game, aloof* = uden for, *alchymy, alway, ammiral, amomum, ardour* = skinnende Væsen (Seraf), *areed, battailous, bemock*. Men disse findes i Hovedværker af Milton, Cowper og Coleridge. Af egtl. shakespeareske Gloser er der optaget nogle enkelte, saaledes *badger-legged* (som A. Schmidt ikke har) og *atomy* (som Shakespeare dog snarere bruger i Betydn. «Atom» el. «Pusling» end «Benrad»); men de staar som rene Undtagelser. Hvorfor saa for øvrigt medtage netop disse? Om overhovedet Shakespeare skulde medtages, derom kan der disputeres. Anm. tror, man uden alt for store Ofre af Plads kunde optage et ret godt Shakespeare-Glossarium. Til de første 14 Sider af Bogstavet B f. Eks. vilde dertil udkræves en Snes nye Oversættelser og henved 50 helt nye Gloser; hvilket synes nogenlunde overkommeligt. Uden Tvivl bør Ordbogen oplyse om de skotske Former hos Scott og Burns, og saa er der jo for Resten en stor Mængde fremragende Forfattere fra de to sidste Aarhundreder, som overmaade mange Mennesker herhjemme gerne læser og hidtil vanskelig har kunnet finde tilstrækkelige Oplysninger til. Den nye Ordbogs Brugbarhed i denne Henseende vil sikkert være medbestemmende for dens Udbredelse. En Del af de Forff., der sigtes til, citeres ret hyppigt i Ordbogen; men hvor vidt den gaar i Oplysninger til dem, kan man foreløbig ikke se.

For saa vidt Pladshensyn i den ene eller den anden Henseende har gjort sig gældende, mener Anm., at Pladsen kunde være indvunden ad to Veje. For det første ved en Begrænsning af Oversættelserne. Een centralt rammende Oversættelse er i en Ordbog vist mere værd end en vis Fuldstændighed i Gengivelsen af alle Nuancer eller et Prøvelager af alle de Over-

sættelser, en Frase kan gengives ved. Mon man har Nytte for den anvendte Plads af en Række Oversættelser som «*agree* . . stemme, stemme overens; være enig(e), være enstemmig; enes, blive enig, komme til Enighed; enes, leve i Enighed» eller af de mange Navne, der ledsager *bell-ware:* «(Bændel)tang c, *Aalegræs, Søgræs n, Madlauk, Mandlauk, Marlauk, Marhalm, Matlauktare c: *Zostera marina*»? Faar man ikke Indtrykket af noget udtværet, naar *something ails him* oversættes ved «han fejler noget, der fejler ham noget, der er noget, som fejler ham» eller *their advantages and disadvantages* ved «deres Fordele og Mangler, deres Fordele og Ulemper, deres Dyder og Lyder»? Det maa være tilstrækkeligt at præcisere Udtrykkets Mening; den mer eller mindre fine Udformning af Oversættelsen bliver Læserens Sag. Det samme maa gælde en Del af de norske Oversættelser, skønt Anm. i øvrigt ikke tør udtale nogen Mening om disses Godhed. Det synes overdrevent samvittighedsfuldt til *the books were behindhand* at føje «Bøgerne var ikke (førte) à jour, ogsaa *Bogholderiet laa tilbage, F *ogs. Bogholderiet var kommet i Bagmessen, i Baglexen». Meningen forstaas uden alt dette. Det ligelige Hensyn til Dansken og Norsken har krævet megen Plads; selv den mindste Forskel i Stavemaaden medfører overalt, at Ordet skrives helt ud to Gange; saaledes faar man baade «Skraavindue» og *«Skraavindu» (skønt det sidste godt kunde være Dansk), «Forpagtning» og *«Forpaktning» (hvad om man skrev «Forpag(*k)tning»?), og saadanne Dobbeltformer gentages uophørlig, selv i samme Artikel; se saaledes «Skægget (*Skjegget)» under *beard.* — *«Bedage sig» (S. 1) og *«Opstød» (S. 85) er for Resten ikke særlig norske Ord. En «Fuskelap» (S. 23) er derimod ikke dansk (Snydeseddel?). For øvrigt er de danske Oversættelser, som det var at vente fra Joh. Magnussèns Side, gennemgaaende smagfulde og korrekte. Enkelte Snurrigheder som «unem» (S. 67), «han om det» (S. 17) og «til og med (el. tilmed)» (S. 36) og nogle til Kategorien Papirdansk hørende Betegnelser som en «Anviser», en «Sengerederske» og især den skræksomme «Overfalder» (S. 56) forstyrrer kun i ringe Grad Helhedsindtrykket, men bør dog paatales.

Vilde et andet Oversættelsesprincip have sparet Plads, gælder dette i endnu højere Grad, naar Talen er om Brugen af Eksempler. Ordb. har ganske vist netop et stort Fortrin deri, at den meddeler en Fylde af Eksempler, der for en stor Del er Citater, karakteristiske, oplysende og interessante for Studium, vidnende om stor Belæsthed og Samlerflid. Men det meget gode synes af Hensyn til den mangelfulde Overskuelighed at maatte kaldes for meget af det gode. Fra et praktisk Synspunkt er der Grund til at anke over, at Citaterne tit er lange og medtager meget, der er overflødigt til Belysning af vedk. Fænomen, og at det ofte er det samme Fænomen, der oplyses i flere Eksempler.

Under *airy* (1), *amaze, amenable, announce, antagonize, be,* o. s. v. finder man Citater, der vel i og for sig er ypperlige, men — især uoversatte — lidet nyttige til praktisk Brug, sinkende og hemmende for Overskueligheden. Tit kunde et Citat med Fordel beskæres. Naar man f. Eks. under *address* finder «*members who desire to address the House usually hand in their names to their respective whips*», er de sidste 9 Ord paa dette Sted overflødige. Eller hvad Nytte gør de 4 første Ord i flg. Eks. (under *alive*): «*bring him to camp, dead or alive*»? Og saaledes paa næsten hver Side. — En unyttig Gentagelse foreligger f. Eks., naar man under *address* til Oplysning om «*a. a meeting*» læser «*Dr. Stockmann will* ⁓ *the meeting*, vil tale ved Mødet; har Ordet; *Mr. Simon* ⁓*ed* [talte ved] *a large meeting at* . ». Ligeledes: «*the city was all alive* Byen var (el. i Byen var der) lutter Liv; *the company were all* ⁓ Selskabet var lutter Liv». Fremdeles: «*a gentleman to the backbone* Kavaler til Fingerspidserne . . .; *a queen to the* ⁓, Dronning lige ud i Fingerspidserne». Paa lignende Maade de sidste Linier af Art. *abreast*, af *adrift*, *alert* etc. etc. — I det hele kunde Eksemplerne gennemgaaende beklippes for alt tilfældigt Paahæng, almindeliggøres og indskrænkes noget i Antal; Ordbogens Værdi vilde efter Anm.'s Opfattelse intet lide derved, og den til Overskueligheden m. m. nødvendige Plads vilde indvindes.

Af stor Vigtighed er det, at alle Ordenes Udtale er betegnet korrekt og paa en letfattelig Maade. Uden dette vilde en Ordbog i vore Dage i Virkeligheden ikke kunne hævde sig. Man har tidligere forsøgt at hjælpe sig ved at angive Accenten og ved forskellig Anbringelse af Accenttegnet og andre typografiske Fif søgt at vejlede m. H. t. Udtalen, eller efter engelsk Mønster brugt en ortografisk Omskrivning. Saaledes i Rosings Ordbog, hvor man altsaa havde at tyde saadanne Figurer som Forbeár, Ea'*g*er, Gen't*i*le, Quátercousins (*ká-ter-cuz-znz*) o. s. v.; dette lod sig kun gøre ved at huske en Del indviklede Regler, hvad selv en stadig Bruger ikke kunde. Desuden blev adskillige Forhold ved Udtalen altid ubetegnede, naar Lydforholdene søgtes fremstillede med Bibeholdelse og ligefrem Benyttelse af den engelske Ortografi, saaledes f. Eks. hos Rosing *discern*, *disease*; eller hvem kunde i Virkeligheden aflæse Udtalen i *archæolo''gic?* Man har, især i Tyskland, forsøgt ved diakritiske Tegn at faa alle Nuancer fremstillede. Men hvem lærer nogen Sinde at huske, hvad der menes med *ā*, *ă*, *ä*, *ȧ́* og *â* eller med $\overset{1}{\text{a}}$, $\overset{2}{\text{a}}$, $\overset{3}{\text{a}}$, $\overset{4}{\text{a}}$, osv.? Ved alle nok saa sindrigt udtænkte Accentuerings- og Numererings-Systemer klæber i Virkeligheden i større eller mindre Grad tre Ulemper: de er besværlige, ufuldstændige og værner ikke mod Misforstaaelser. — Den i nærværende Ordbog af Prof. Jespersen gennemførte fonetiske Transskription er derimod i Besiddelse af de modsatte Egenskaber. Paa

Grundlag af en sjælden Fortrolighed med det engelske Sprog, som det nu lyder, og med den videnskabelige Fonetikers sikre Opfattelse af de lydlige Fænomener har Prof. Jespersen forstaaet at give hvert Ords Udtale paa een Gang saa nuanceret og saa simpelt betegnet med den størst mulige Tilslutning til vor tilvante Opfattelse af de benyttede Tegns Lydværdi, saa Udtalen for det første øjeblikkelig aflæses fuldstændig korrekt af enhver, der kender lidt til Lydskrift og engelsk Artikulation, og for det andet maa kunne læres paa meget kort Tid af hvem som helst ellers. Der hersker endnu hos mange Mennesker en ugrundet Fordom mod Lydskrift, dog vist mest hos dem, der er blevne staaende ved det første Øjebliks Indtryk af dens Fremmedartethed. Anm. har i en Aarrække anvendt Lydskriften i sin Undervisning og fundet, at saa at sige alle Eleverne, selv de «daarligt begavede», lærer den let og sikkert og er glade ved den; Overgangen fra Læsning af Lydskrift til sædvanlig Retskrivning kan ske uden Vanskelighed, saa at sige af sig selv, og Resultatet af Lydskriftens Benyttelse er bl. a. en gennemgaaende bedre og sikrere Udtale hos Eleverne, end man ellers kunde opnaa. Ud fra disse Erfaringer maa Anm. betegne Ordbogens Udtalebetegnelse som en væsentlig Forøgelse af Ordbogens Værdi. Det var ønskeligt, om de smaa Forskelligheder. der hidtil har eksisteret i Skolebøgers Udtaleangivelser efter Lydskriftsystemet, for Fremtiden maatte forsvinde, idet Ordbogens System blev taget til Norm. Brekke anvender i sine Læsebøger og ligeledes Ad. Hansen og Joh. Magnussen i deres Glossarium en anden Betegnelse for Trykstavelse end Jespersen i sin Grammatik. Vokallængde betegnes af de nævnte Forff. henholdsvis ved Fordobling, Streg og Prik. De benyttede Tegn er ogsaa noget forskellige. Men Enighed var ønskelig. — Der mangler Udtaleangivelse til enkelte Ord i Ordbogen, saaledes *bardit*, *bart-wire*, *Bareuth*. Ved Sammensætninger og Afledninger burde vel ogsaa Udtalen tilføjes, naar Accenten skifter Plads.

Det havde været en Fordel, om Ordbogen havde givet ganske kortfattede Oplysninger af etymologisk Art, f. Eks. fra samme Haand som Udtalebetegnelsen. Interessen for dette Emne er ingenlunde begrænset til Videnskabsdyrkernes Kreds, og der er mange Lægmandsvildfarelser at udrydde netop paa dette Felt.

Af Trykfejl er der forbavsende faa, og næppe nogen forstyrrende.

Efter de foreliggende to Hefter af Ordbogen at dømme er der al Grund til at ønske den en vid Udbredelse og nye Oplag. I flere Henseender vil den uden al Tvivl blive et fremragende, i alle Tilfælde et nyttigt Værk, som man bør modtage med aabne Arme, selv om man paa flere Punkter maa reservere sin Dom indtil videre og kan anke over visse mere udvortes Mangler, der gerne saas rettede.

Anm. vil sluttelig gøre sig til Talsmand for et vistnok ret almindeligt Ønske om, at Forlaget vilde meddele, hvor mange Hefter Subskriptionen vil komme til at omfatte, eller fastsætte en Maksimalgrænse for det Antal Hefter, der skal betales for.

Horsens, i Maj 1900.

V. Østerberg.

Asmus Sörensen, Grammatisch-alphabetisches Verzeichnis der polnischen Verba mit Bedeutungsangabe, Beispielen und Nominalableitungen. Ergänzung zur polnischen Grammatik. Leipzig 1900, E. Haberland. IV + 206 Sider, stort 8⁰.

Vi har ovenfor VIII 78—81 omtalt Forf.'s «Polnische Grammatik. Erste Hälfte», i hvis Fortale det stilledes i Udsigt, at en «zweite Hälfte» vilde bringe en Fortegnelse over polske Verber samt en kort Syntaks. Den første Del af dette Løfte foreligger nu opfyldt; Syntaksen foreligger endnu ikke, og Forf. meddeler intet om, hvorvidt den helt skal bortfalde, eller muligvis (hvad der var at håbe) fremtræde i en udførligere Skikkelse end oprindelig påtænkt. Det er formodentlig denne Omstændighed, der har givet Anledning til Forandringen af Titelen; Heftets Omslag bærer følgende Titel: Polnische Grammatik mit grammatisch-alphabetischem Verbalverzeichnis. Ergänzender, das Verbalverzeichnis umfassender Teil (på Ryggen står: Zweiter Teil).

I den foreliggende Verbalfortegnelse opføres alle polske Verber efter en Inddeling i 9 Klasser, alfabetisk ordnede indenfor hver Klasse; med Hensyn til Böjningen henvises til de pågældende Paragraffer af Grammatikken; der gives Oplysning om Perfektiveringsmåden og alle Sammensætninger anføres med tysk Oversættelse, og uden Oversættelse tilföjes en Række Eksempler, som oplyser Betydningsnuancer, den syntaktiske Forbindelse o. s. v.; endelig tilföjes ligeledes uden Oversættelse de vigtigste af det pågældende Verbum afledte Substantiver. Det er indlysende, at den praktiske Betydning af denne særdeles righoldige Fortegnelse er overordentlig stor. Man vil her let og hurtigt finde en Mængde Oplysninger, som savnes i mindre Ordbøger og tildels også i de större Ordbøger, hvor de under alle Omstændigheder måtte opsøges med langt mere Besvær. For den, der skal skrive eller tale Polsk, er det foreliggende Hjælpemiddel derfor uvurderligt. For dem, der beskæftiger sig med flere slaviske Sprog, vil Bogen lette den i praktiske eller videnskabelige Formål nødvendige Sammenligning af Verbalsystemerne, idet man nu for Polskens Vedkommende er fritaget for selv at tilvejebringe en sådan Oversigt eller de Dele deraf, som man i det pågældende Tilfælde har Brug for. Forf. mener, at hans Bog skal göre det muligt

for Læseren i Løbet af Måneder at lære, hvad Forf. selv har brugt År til. Dette anser jeg for en stor Overdrivelse; thi kun den, som i Forvejen i alt væsentligt er Herre over det polske Ordforråd, kan tænke på at gennemarbejde den foreliggende Bog Side for Side «lektievis» (hvilken Benyttelse Forf. ved den omtalte Ytring åbenbart har tænkt på). En Kritik af Forf.'s Fordeling af Verberne på de 9 Klasser anser jeg for overflødig; der gives Verber, som i deres Dannelsesmåde står isolerede, og som altså kun med en vis Vilkårlighed kan anbringes i de opstillede Rubrikker (*spać*, *tajeć*, *wiedzieć* o. s. v.); undertiden beror Rubriceringen på sproghistoriske Hensyn (som når f. Eks. *grać* anbringes i en anden Klasse end *znać*, skönt bægge fra et moderne Standpunkt ser ens ud), hvilket kan göre det vanskeligere for Begynderen at vide, hvor han skal søge det pågældende Verbum; men dette gör ikke noget virkeligt Skår i Bogens Brugbarhed. Nærværende Anmelder skal på det bedste anbefale Bogen til enhver, som dyrker Polsk.[1]

København d. 29. Maj 1900.

Holger Pedersen.

M. Tulli Ciceronis Cato Maior de senectute. Für d. Schulgebr. erkl. v. *C. Meissner*. 4te verb. Aufl. Leipzig 1898, Teubner. 67 ss.

M. Tulli Ciceronis Laelius de amicitia. Für d. Schulgebr. erkl. v. *C. Meissner*. 2te verb. Aufl. Leipzig 1898, Teubner. 70 ss.

Det jordsmon, udg. her arbejder i, er jo hyppigt pløjet, så det vilde være ubilligt at forlange noget synderlig nyt og originalt af en ny udgave. I kommentaren — teksten er der ikke rettet meget i, og de foretagne rettelser er af meget ulige værd — har udg. særlig stillet sig til opgave at give læseren vejledning i stilistik, og de dertil sigtende bemærkninger er i reglen gode, somme tider fine, men undertiden også lidt puerile. De forskellige Teubnerske udgaver *für den Schulgebrauch* henvender sig ganske vist til meget forskellige lag af læsere; men at tage dem med, der trænger til en note som denne (*Cato* 27): «*tauri* 'diejenigen (nicht *eis!*) eines St.'», er dog vist at trawle vel stærkt. Somme steder får de stilistiske vink et løjerligt præg af ufornuft ved, at udg. synes at opfatte det Tyske udtryk som det ene naturlige og logiske, medens det Latinske, der af-

[1] Den ovenfor VIII 81 mod Bogens første Del S. 99 rettede Anke er bleven for skarp; Forf. har ganske vist på det pågældende Sted betegnet et af *tj* opstået *c* som «regelwidrig», men ikke forklaret *ć* af *tj*; sml. Miklosich, Vgl. Gramm. II 62, 73.

viger herfra, trænger til undskyldning og forsvar. Det kan således være meget rigtigt (*Cato* 26) at gengive *virtutum studia* ved *»tugendhafte Bestrebungen«*. Men tilføjelsen «ved subst. fremhæves det adjektiviske begreb med eftertryk» er ikke heldig: *virtutum* er ikke noget adjektivisk begreb. Partiklerne gøres der meget ud af; men udg. ser ikke sjælden fejl på dem, således *Cato* 1, 4 og 16 på *enim* (det er virkelig eksplikativt alle tre steder) og 27 på *quidem* (man kan meget vel her indskyde et «desværre»; men det er ikke *quidem*, der betyder det). Heller ikke alle de etymologiske bemærkninger kan roses (*necesse* afledes således af *ne* og *cedere* og suffikset *-ve* af *vel*), og de syntaktiske røber flere steder, at udg. ikke kender synderlig til Madvig's grammatik. Dens § 408 b anm. 2 kunde for eksempel have fjærnet en fejl i kommentaren til *Lael.* 2 og ydet forklaring, som nu savnes, til *Cato* 30 og *Lael.* 11. Også noten til *Lael.* 76 *ut Catonem dicere audivi* er rent forkért (Mdv. 395 anm. 5); om (88) *nostros senes commemorare audivi* opfattes lige så urigtigt, ses ikke klart. — Hvert af værkerne indeholder en kort og god indledning. I et tillæg til *Cato* er der samlet eksempler fra skriftet selv på formerne af *tractatio* og *argumentatio*. Det forlanges sagtens i udg.s hjemland; vi vilde undvære det uden savn. Nogle trykfejl og andre skødesløsheder er ikke af betydning, og i det hele kan udgaverne, som de foreligger, nok gøre nytte trods adskillige urigtigheder, hvoraf jeg ovenfor har nævnt en del. Jeg har gemt én til slut, i anledning af hvilken jeg gærne vilde provocere en kyndigere til at udtale sig. Når det siges (*Cato* 59), at trærækkerne er *derecti in quincuncem,* så er vel alle enige om, at træerne står således for hverandre: ⁙ • ⁙ • ⁙. Men hvad betyder *quincunx?* Udg. (og ligeledes Klaschka) siger et Romersk femtal (V); deri har han sikkert uret. Den gængse forklaring er vist, at *quincunx* er mønten, og at de 5 prikker på den stod således ⁙ • ⁙. Men nu ser jeg på billedet af en *q.* hos *Daremberg et Saglio: dict. des antiqu. (v. as),* at prikkerne står i lige linie, hvilket stemmer med de overleverede *sigla*; kun i visse renteregnskaber angives den grafiske betegnelse at være denne: = = –, altså igen en anden figur. Nu er der kun tre muligheder: enten er ordningen af træerne ikke den hidtil antagne, eller man har mønter med de 5 prikker stillede som på vore terninger, eller *quincunx* er her ikke mønten (prikkerne på mønten), men noget andet. Hvad er nu det rette?

Randers i april 1900.

Valdemar Thoresen.

Schülerkommentar zu *Ciceros* Cato Maior de senectute. Von *F. Klaschka*. Leipzig 1900, G. Freytag. 86 ss.
Schülercommentar zu *Ciceros* Laelius de amicitia. Von *F. Klaschka*. Wien und Prag 1900, F. Tempsky. 96 ss.

Den samling skolekommentarer, der udgives på Freytag's og Tempsky's forlag, udmærker sig ved et net udstyr og godt, tydeligt tryk. De foreliggende kommentarer af dr. Klaschka er omhyggeligt udarbejdede, måske lidt for upersonlige og forsigtige, men til gengæld fri for særheder. De reale oplysninger er fyldige og pålidelige. Største parten af noternes indhold er oversættelse, gennemgående holdt i et soigneret og naturligt sprog (mange af dem synes for resten at være direkte lån fra Meissner, som dog er benyttet med kritik); men der er så rigeligt af den slags, at der slet ikke levnes eleven lejlighed til selv at tumle med gengivelsen på modersmålet, og han går således glip af noget væsentligt ved undervisningen, noget, der både beriger hans kendskab til det fremmede sprog og til modersmålet i højeste grad. Dog, det er jo en fælles skavank for de fleste skolekommentarer. I øvrigt skal jeg indskrænke mig til at påtale et par fejl i egennavne. *Cato* 4 står der *Typhöus* for *Typhoeus,* 22 *Jophon* for *Iophon,* 15 *Luscĭnus* for *Luscīnus.* Den sidste fejl stammer vist fra Georges's leksikon, som vel har fået den ved falsk analogislutning fra *luscĭnia.* Der er dog ingen tvivl om, at *Luscinus* er dannet af *luscus* ligesom *Laevīnus, Calvīnus, Albīnus, Rufīnus* af *laevus* osv., og til overflod finder vi den Græske form *Λουσκῖνος* hos Dio Cassius.

Alt i alt meget gode kommentarer; men jeg vilde nødig se dem i mine elevers hænder.

Randers i maj 1900.

Valdemar Thoresen.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser. Kbhvn. 1899, Gyldendal. 146 s.

I foreliggende bog gives s. I—VIII de allernødvendigste regler for tegnsætningen på engelsk. Det er en letfattelig fremstilling og den vil sikkert være velkommen for mange. «Det første afsnit af selve stiløvelserne indeholder stof der skal tjene til at indøve momenter fra formlære, syntax og fraseologi.» Dernæst kommer en afdeling sammenhængende stykker og til sidst examensopgaverne fra institutbestyrerinde- og skoleembedsexaminerne. I pædagogisk henseende er bogen fortræffelig. Det er et overmåde omhyggeligt arbejde der ligger bag ved. En elev der samvittighedsfuldt læser denne bog vil få sit ordforråd udvidet

og skærpet på en mængde forskellige områder. Med stor nøjagtighed er flertydige danske ord i deres forskellige betydninger anbragt nær ved hinanden til indøvelse af de forskellige, tilsvarende engelske ord. Småhistorierne i bogen har endvidere det store fortrin at være morsomme, noget man jo ikke er forvænt med i stiløvelser. Det danske sprog i stiløvelserne er let og behageligt; kun enkelte steder synes det lidt stift. For danskens vedkommende gør dette jo ikke så meget. Men anderledes stiller sagen sig når man kommer til de engelske opgivelser. Den store vanskelighed for en udlænding som vil lære engelsk f. ex. er i almindelighed den at skelne mellem skrift- og talesprog. Det synes derfor en naturlig fordring til en stiløvelse enten kun at give sådanne udtryk som er naturlige i daglig tale eller, hvis både skrift- og talesproget anføres, på en tydelig måde at skelne mellem de to sprog. Denne skelnen er ikke altid gjort med tilstrækkelig tydelighed i foreliggende stiløvelse. Jeg skal anføre nogle af de steder hvor det forekommer mig at dr. Hansen har gjort et uheldigt greb, for det meste ved at vælge et stift, literært udtryk i stedet for det naturlige.

S. 2 (i glossaret) «fordybet i en avis» — *intent on* for *lost, buried in;* derimod kan man sige *intent on a subject* f. ex.

S. 10 *he found the truth* for *he experienced the truth.*

S. 31 «Solen brød frem» — *the sun broke out;* det naturlige udtryk er *the sun came out;* ganske vist har den engelske oversættelse af Æsops fabler her udtrykket *break out,* men hele stilen i denne oversættelse er stiv og unaturlig.

S. 39 «betragte = se på» *look at; regard*; man kan ikke sige: *I regard him;* derimod er denne sprogbrug almindelig nok i literary English.

S. 56 «kede sig» — *bore oneself;* det hedder *I am bored;* man kunde vel nok sige *he bored himself to death,* men ellers er dette verbum ikke reflexivt.

Det er også underligt at «hør engang» gengives ved mange udtryk, kun ikke *I say; look here.*

Whitmonday s. 4 udtales ikke [hwitməndeⁱ] men [hwitmʌndi].

Det forekommer mig at der sommetider gøres vel skarpe distinktioner når det gælder om at forklare synonymer.

Trykfejl findes så godt som ikke; s. 5 (gloss.) *stik* for *stick* og s. 31 (gloss.) *Marseille* for *Marseilles.*

I glossaret er udtalen af alle vanskeligere ord givet med lydskrift.

N. Bøgholm.

Punning or Allusive Phrases in English.

By **Otto Jespersen.**

In the popular speech of all nations are found instances of a peculiar class of round-about expressions, in which the speaker avoids the regular word, but hints at it in a covert way by using some other word, generally a proper name, which bears a resemblance to it or is derived from it, really or seemingly. The proper name used may be that of a place or of a person; it may be a name of real existence or one made only for the sake of the punning allusion. Thus in Danish to express that a person after receiving a hearty welcome at one place was cold-shouldered by somebody else the people will say: "han kom fra *Hjerting* til *Kolding*", Hjerting and Kolding being two towns in Jutland the names of which resemble the words *hjerte* (heart) and *kold* (cold). A swell (Dan. *flot*) is often called *en flottenheimer* as if from some imaginary German place called Flottenheim; "der er *Tomas* i pungen" means that the purse is empty *(tom)*, etc. A German to avoid the word "*er ist borniert*" will say "*Borneo* ist sein vaterland"; instead of *kotzen* he will say "Kotzebue's werke studieren", etc. According to Mérimée (Colomba) in Corsica "se vouer à sainte *Nega*, c'est nier tout de parti pris" *(negare)*, and the same idea is expressed in French by "prendre le chemin de *Niort*". These examples[1] will be sufficient to show the reader the nature of the following collection, which makes no pretensions either to completeness or to scientific value.

[1] Further examples will be found in Wackernagel, *Die deutschen appellativnamen*, Kleinere Schriften III 59 ff., Tobler, *Verblümter ausdruck und wortspiel in altfranz. rede*, i Verm. Beitr. II 192 ff., Kr. Nyrop, *Forblommede Ord*, i Tskr. f. filologi n. r. VII 119 ff.

I have simply arranged alphabetically what I have found by chance reading or by turning over the leaves of not a few dictionaries, the only thing really original being perhaps the explanation of a passage in *King Lear,* s. v. *jakes.* I have made extensive use of the "Collection of local proverbs and popular superstitions" found at the end of F. Grose's *Provincial Glossary* (2d ed. 1790), quoted in the list as G., while Grose, *Vulg.*, means the same author's *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* (2d ed. 1788, the edition of 1823 being also consulted). I have made no efforts to ascertain which of the expressions are still current and which are obsolete.

ass: "He has gone over *Assfordy-bridge* backwards. Spoken of one that is past learning". (G.) Assfordy in Leicestershire.

bally (vulgar = 'bloody')": "Go to *Ballyhack* (and buy buttermilk)", explained by Muret as meaning "geh zum henker" (go to the devil); is there a place called Ballyhack?

bark: "He is a representative of Barkshire *[Berkshire]*. A vulgar joke on any one afflicted with a cough, which is here termed barking". (G.) "A member or candidate for Barkshire". (Grose, Vulg.)

barley: John *Barleycorn* as a personification of ale. "Inspiring bold John Barleycorn! What dangers thou canst make us scorn!" (Burns, Tam o'Shanter).

bed: "I'm for *Bedfordshire*", i. e. I want to go to bed. Swift, *Polite Conversation* ed. Saintsbury p. 188 (cf. below *nod*). The New Engl. Dict. (NED) has a quotation from Cotton (1665): Each one departs to Bedfordshire, And Pillows all securely snort on. — Also expanded: "to go down Sheet-Lane into Bedfordshire". The Germans say: "ich gehe nach *Bethlehem*" or "nach *Bettingen*", cf. bett 'bed'; Bettingen is a village near Basle. Cf. Danish *Ferholm, Ferup, Slumstrup, Sovstrup,* see Nyrop; also *Hvilshøj, Hvilsov, Hvilsted* in Feilberg, *Ordb. ov. jyske almuesmål.*

bed: "*Bedworth* beggars". (Grose gives it under Leicestershire and adds, "Probably some poor hamlet". Perhaps there is some allusion to "worth their beds"?)

beggar: "This is the way to *Beggar's-bush.* It is spoken of such who use dissolute and improvident courses, which tend to poverty; Beggar's-bush being a well-known tree, on the left hand of the London-road from Huntingdon to Caxton. This punning adage is said to be of royal origin, made and applied by King

James I. to Sir Francis Bacon, he having over generously rewarded a poor man for a trifling present". (G.)

birch: "to send a person to *Birching-lane*", i. e. to whip him. Birching-lane or Birchin-lane, Cornhill, London. Nares quotes Ascham speaking of "a common proverb of Birching-lane". Scholem. p. 69.

buck: "An old man who weds a buxom young maiden, biddeth fair to become a freeman of *Buckingham*. In all likelihood the fabricator of this proverb, by a freeman of Buckingham, meant a cuckold". (G.)

cane: "To lay cane *[Cain]* upon Abel; to beat any one with a cane or stick". Grose, Vulg.

cheap: "He got it by way of *Cheapside*. A punning mode of expressing that a person has obtained any thing for less than its price or value" (G.) Also in Muret's Wörterbuch (come at a thing by way of Ch.)

(Clapham, see Grose Vulg.)

cornu: "He doth sail into *Cornwall* without a bark" i. e. his wife is unfaithful to him. Given by Grose as an Italian proverb "the whole jest, if there be any, lying in the similitude of the words Cornwall and cornua, horns". — Found in French and Italian, see Tobler, *l. c.* 197.

counter: In Falstaff's speech (Merry Wives III. 3. 85) "Thou mightst as well say, I loue to walke by the *Counter-gate*, which is as hatefull to me as the reeke of a Lime-kill" the allusion is to "the entrance to one of the Counter Prisons in London"; but perhaps the meaning is only "to act *counter* to you".

crabbed: to be in *Crabstreet*. Quotation from 1812 in NED.

crooked: He buys his boots in *Crooked Lane*, and his Stockings in *Bandy-legged Walk* . . . jeering sayings of men with crooked legs. Grose, Vulg.

cuckold: "He that marries you will go to sea in a henpecked frigate, and mayhap come to anchor at *Cuckold's-point*". (Congreve, Love f. Love IV. 3; Mermaid ed. p. 277); cf. NED: Cuckold's haven, point, a point on the Thames, below Greenwich; formerly used allusively; see quotations ibd. 1606 Day (haven), 1757 (point), 1537 (cuckoldshire), perhaps also 1500 and 1668 (cuckold's row).

cumber: "live in Cumberland", i. e. in a cumbrous state, see below, *shrew*.

cunning: "*Cunningham.* A punning appellation for a simple fellow". Grose, Vulg.

diss: "Diss in Norfolk was formerly so little frequented by travellers, that it became a proverb to express indifference respecting trivial matters, "He knows nothing about *Diss*". (Nares). Brynildsen (Engelsk-da.-no. ordb.) is probably right in finding here a pun, *diss* being a curtailed form of *disputation* or *dissertation.*

dull: "live in Dull-Street", i. e. in an uninteresting part of the town (Muret, Brynildsen).

duress?: "You are a man of *Duresley.* Used to one who has broken his promise". (G., who does not explain it). Duresley in Gloucestershire.

fleet?: "Please your honour, liberty and Fleet-street for ever!" (Goldsmith, She Stoops IV; Globe ed. p. 666).

foot: travel by *Mr. Foot's* horse. Cf. below, *shanks.*

gaunt: In Shakespeare's H4A II. 2. 69 Prince Hal says, "What, a Coward, Sir Iohn *Paunch,*" alluding to Falstaff's fat paunch (cf. II. 4. 159), and Sir John wittily rejoins, "Indeed I am not *Iohn of Gaunt* your Grandfather".

green: send a horse to *Dr. Green,* turn it out to grass.

grumble: the *Grumbletonians* used to be a nickname for the landed opposition in the reign of William III, see Macaulay, Hist. of Engl. VII 111 (Tauchn.), as if from a town called Grumbleton (or from a man of that name). The word is explained by Grose, Vulg. "A discontented person; one who is always railing at the times, or ministry".

gutter, Lat. *guttur?*: "All goeth down *Gutter-lane.* That is, the throat. This proverb is applicable to those who spend all their substance in eating and drinking". (G.) Gutter-lane off Cheapside in London, according to Grose originally Guthurun-lane, from a person who once owned it.

hammer: "He has been at *Hammersmith*", i. e. beaten, thrashed. Hammersmith, a well-known suburb of London.

haste, hasting (a kind of early pea): "He is none of the *Hastings.* Said of a dull, sluggish messenger". (G.) Cf. NED *hasting* with quotations from J. Heywood 1546, Fuller 1661 and Dict. of Cant 1700. Cf. German: er ist aus Eilenburg.

hog: "You were borne at *Hog's Norton*" (G.) H. N. or Hogh Norton, a village in Leicestershire.

hop: "Mr. *Hopkins;* a ludicrous address to a lame or limping man, being a pun on the word hop". Grose, Vulg.

humble: to eat *humble-pie* means "to be very submissive; to apologize humbly; to submit to humiliation" (N. E. D.) Thus Uriah Heep says (Dickens, Dav. Copperf. p. 535, McMillan's ed.) "I got to know what umbleness did, and I took to it. I ate umble pie with an appetite". But *umble pie* is a real dish, made of the *umbles* (or numbles), i. e. the inwards of a deer (OFrench *nombles*, from Lat. *lumbulos*). — The *h* of *humble* was generally mute till about the middle of the nineteenth century.

jakes: instead of this old word, meaning a privy and occurring in King Lear II. 2. 72 (F: daube the wall of a Iakes, Q: daube the walles of a iaques,) the name of the Greek hero *Ajax* was sometimes used. *Ajax* was pronounced with long *a* in the last syllable; Sir John Harrington (1596) says that it agrees fully in pronunciation with *age akes*, and Ben Jonson rhymes *Ajax: sakes* (quoted by Furness, Var. ed. Lear p. 128). In Love's Lab. L. V. 2. 581 we have a quibble: "your Lion that holds his Pollax sitting on a close stoole, will be giuen to Aiax", and Cotgrave (1611) expressly explains the French Retraict by "an Aiax, Priuie, house of Office" (NED.) But commentators have not seen that the same allusion is necessary to understand *King Lear* II. 2. 132, where Kent says (Folio spelling) "None of these Rogues, and Cowards But Aiax is there Foole". Neither Malone's explanation, "These rogues and fools talk in such a boasting strain that, it we were to credit their account of themselves, Ajax would appear a fool as compared with them", nor Verity's, "These clever rogues never fail to make a dupe of Ajax = a type of the slow-witted warrior, as in *Troilus and Cressida,* where he is contrasted with the clever rogue Thersites" — will account for the sudden outburst of Cornwall's anger, "Fetch forth the Stocks. You stubborne ancient Knaue, you reuerent Bragart, Wee'l teach you", Cornwall having been up to this point calm and impartial. But if Kent in applying the name of Ajax to Cornwall alludes to *a jakes*, we can easily understand Cornwall's rage. This explanation is supported by the spelling of the quartos *A'Iax*, especially if we remember that the first quarto was probably brought about by some stenographer taking notes during a performance: he would hear Ajax as two words, a + jax, as his spelling seems to indicate.

liberty: "Pray be under no constraint in this house. This

is Liberty-hall, gentlemen. You may do just as you please here". (Goldsmith, She Stoops II, Globe ed. p. 652) Lat. *atrium libertatis?*

lips?: In Shakespeare's *King Lear* II. 2. 9 Kent says: "If I had thee in *Lipsbury* Pinfold, I would make thee care for me". No really satisfactory explanation of this obscure passage has been given, but if Nares is right in thinking that a pun on 'lips' is intended, and that the phrase denotes 'the teeth', the expression is correctly included in my list.

lock: "Put up your pipes, and go to *Lockington*-wake" (G.). Lockington in Leicestershire, upon the confines of Derby and Nottingham shires. Grose says, "Probably this was a saying to a troublesome fellow, desiring him to take himself off to a great distance". More probably there is an allusion to *lock* (prison; or 'lock up' = 'shut up').

long: "It is coming by *Tom Long*, *the carrier;* said of any thing that has been long expected.» Grose, Vulg. 1788.

loth: "Though such for woe, by *Lothbury* go, For being spide about Cheapside" (Tusser, quoted by Nares, who says that it seems to be put in a proverbial sense to express unwillingness, being loth). Lothbury is a street in the City of London.

marrow-bone (marrowbone stage or coach, i. e. walking): go by the *Marylebone* stage, i. e. walk (Muret). Marylebone, parish in London. Cf. also "to bring any one down on his marrow bones; to make him beg pardon on his knees" (Grose, Vulg.; Slang Dict.)

may-be: "May be there is, Colonel. — Ay; but *May-bees* don't fly now, Miss". Swift, Polite Conversation 67.

need: "You are in the highway to *Needham*. That is, you are in the high road to poverty". (G.) Needham is a market-town in Suffolk. Nares quotes from Tusser: "Soon less line host at Needham's shore, To crave the beggar's boone".

Netherlands see Shakespeare, *Errors* III. 2. 142; Beaumont & Fletcher, Mermaid ed. I 290. Low countries, Shakesp. H4B II. 2. 25.

nod: "I'm going to the land of *Nod.* — Faith, I'm for Bedfordshire" (Swift, Polite Conversation 188). The Land of Nod is mentioned in Genesis 4,16.

partridge: "Why aren't you in the stubbles celebrating St. Partridge", Mrs. H. Ward, Rob. Elsmere III. 278 i. e. shooting

partridges. There seems to be no saint of that name.

(placebo, see Davies and Nares*)*

queen: "A man governed by his wife, is said to live in *Queen Street*, or at *the sign of the Queen's Head*". Grose, Vulg.

queer: "A fair friend of ours has removed to *Queer Street*" (Dickens, Dombey & Son 355). "The more it looks like Queer Street, the less I ask" (Stevenson, Dr. Jekyll & Mr. Hyde 11). Is there a real Street of that name (= German Queerstrasse) anywhere?

rope: "to marry *Mrs. Roper*" is to enlist in the Royal Marines. (Slang Dict.)

rot his bone: "He is gone to *Ratisbone*", i. e. he is dead and buried; in Rosing, Engelsk-dansk ordbog. 6te udg. 1887. Ratisbone is the English name for the German Regensburg.

rug: "go to *Ruggins's*", i. e. go to bed. Grose, Vulg. (1823).

sally: "Your sallies are excellent, Horace, but spare us your *Aunt Sallies*" (Meredith, the Egoist 387), i. e. old jokes (?).

scar: "A *Scarborough* warning. That is, a word and a blow, and the blow first" (G., who quotes the opinion of Fuller that this is an allusion to an event which happened at that place, A. D. 1557, when Thomas Stafford seized on that castle before the townsmen had the least notice of his approach.) But an allusion to the word *scar* seems likely to be felt by everyone using the phrase.

shank: "to ride *shank's mare* (or pony)" i. e. to walk, "How will you get there? On Shanks his mare, said Jack, pointing to his bandy legs" (Kingsley, Westw. Ho, quoted by Davies and Flügel.) "On shanks's pony" (Review of Reviews. Aug. 1895 p. 185). As if from a proper name Shanks. Grose (1788) gives "To ride shanks naggy; to travel on foot", as Scotch. Another synonym is given by the same author: "To ride Bayard of ten toes, is to walk on foot. Bayard was a horse famous in old romances".

sheet: "to go down *Sheet-Lane* into Bedfordshire", i. e. go to bed (Muret, Wörterbuch). Cf. bed, nod.

shrew: "He that fetches a wife from *Shrewsbury*, must carry her to Staffordshire, or else he will live in Cumberland" (G.)

slow: "Got a Darby on 'im, or I'm a *Slowcome*" (says a jockey, Hall Caine, The Christian 377)

staff: "carry her to *Staffordshire*", i. e. beat her, see *shrew*.

turn: "He must take a house in *Turn-again-lane*, speaking of persons who live in an extravagant manner . . . to whom it will be necessary to turn over a new leaf. This lane is, in old records, called Wind-again-lane . . . going down to Fleet-market [London] . . . having no exit at the end". (G).

weep: "To return by *Weeping Cross*, was a proverbial expression for deeply lamenting an undertaking, and repenting of it" (Nares, who quotes Howell: "He that goes out with often losse, at last comes home by Weeping Crosse" and Lily's Euphues and his Engl.: "But the time will come when, comming home by Weeping Crosse, thou shalt confesse that it is better to be at home" besides four other passages. Nares found no less than three places so called.) Also in Grose, Vulg.

wit: "He was borne at *Little Wittham*. A punning insinuation that the person spoken of wants understanding" (G.) Little Wittham in Essex and in Lincolnshire.

* * *

Finally I reprint the following newspaper cutting which shows that the spirit of Bunyan has not yet died out in England:

On a church door in Whitechurch the following notice was recently posted:

"Missing last Sunday, some families from church.

"Stolen, several hours from the Lord's Day, by a number of people of different ages dressed in their Sunday clothes.

"Strayed, half a score of lambs, believed to have gone in the direction of 'No Sunday School'.

"Mislaid, a quantity of silver and copper coins on the counter of a public-house, the owner being in the state of great excitement.

"Wanted, several young people. When last seen were walking in pairs up *Sabbath Breakers'-lane*, which leads to the *city of No Good.*

"Lost, a lad, carefully reared, not long from home, and for a time very promising. Supposed to have gone with one or two older companions to *Prodigal Town, Husk-lane.*

"Any person assisting in the recovery of the above shall in no wise lose his reward".

Anmeldelser.

Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie. I—II, 1. Kbhvn. 1894—98, Gad (komm.).

Professor Jónssons store fremstilling af den oldnorske og oldislandske litteraturs historie, der begyndte at udkomme i 1893, nærmer sig nu sin fuldendelse. I det hidtil udkomne, nemlig første bind og andet binds første del samt første hefte af anden del, er forfatteren nået til ende med behandlingen af eddadigtningen og skjaldedigtningen i tiden indtil 1100, skjaldeperioden, samt skjaldedigtningen og det meste af sagaskrivningen i den anden litteraturperiode, sagaperioden, 1100—1300. Fremstillingen af den største og i alle henseender interessanteste del af den oldnordiske litteratur foreligger altså, og man kan danne sig et fyldigt billede af værket i dets helhed.

Selve det at give en tidssvarende videnskabelig behandling af den oldnordiske litteratur er i høj grad fortjenstfuldt. Keysers «Nordmændenes Videnskabelighed og Litteratur i Middelalderen» og N. M. Petersens «bidrag til den oldnordiske litteraturs historie», begge fra midten af tresserne, er forlængst forældede og var forøvrigt allerede ved deres fremkomst utilfredsstillende. N. M. Petersens bog var kun et udkast til brug ved forelæsninger, udgivet uforandret efter forfatterens død, og Keysers værk var et tendensarbejde, hvis formål var at vise, at den oldnordiske litteratur var en norsk litteratur, overfor hvilken islændernes fortjeneste kun var afskrivernes eller højst nedskrivernes. Imidlertid havde de, navnlig Keysers bog, den fortjeneste, at de vakte en videnskabelig diskussion om den oldnordiske litteraturs oprindelse og ælde, som blev i høj grad frugtbringende, idet den uigendriveligt afgjorde disse spørgsmaal i den retning, at den oldnordiske litteratur er en norsk-islandsk litteratur, i hvilken svenske og danske ingen direkte del har, og at de ældste bevarede mindesmærker af denne litteratur ikke kan sættes længere tilbage i tiden end til de sidste århundreder før kristendommens indførelse.

De sidste 30 år har været rige på arbejder, der har haft betydning for forståelsen af den oldnordiske litteratur; Wimmers runearbejder muliggjorde fastsættelsen af eddadigtningens tidsgrænse opad i tiden; Bugges og Sievers' metriske arbejder blev banebrydende for behandlingen af edda- og skjaldedigtningen; Bugges mytologiske undersøgelser førte til resultater, som, hvis de blev anerkendte, måtte kaste nyt lys over store dele af den oldnordiske litteratur og kultur, og også sagaliteraturen er bleven kritisk be-

handlet af nordiske og tyske forskere. Med disse videnskabelige fremskridt holdt den egentlige litteraturhistoriske behandling af den oldnordiske litteratur ikke trit. Rosenbergs «Nordboernes Aandsliv» I (1878) har sin fortjeneste ved forfatterens varme sans for og digteriske forståelse af den nordiske oldkultur, men er videnskabelig set uselvstændigt; Mogks bekendte afhandling i andet bind af Pauls «Grundriss» er ganske vist helt igennem bygget på moderne videnskabelige principer, men er meget kortfattet; en udtømmende videnskabelig behandling af hele den oldnordiske litteratur gives i virkeligheden først i prof. Jónssons værk.

En udmærket kender af den oldnordiske litteratur har Bugge kaldt forfatteren af dette værk, og det med rette. Sikkert ingen anden nulevende forsker har et så alsidigt og grundigt kendskab til den oldnordiske litteratur som det, prof. Jónsson har erhvervet sig gennem sin mangeårige virksomhed som udgiver og fortolker af denne litteratur, og det foreliggende værk bærer da også vidne om, at han i særlig grad har forudsætningerne for at kunne skrive dens historie. Det er for det første et udtømmende værk, for så vidt som det omhandler hele litteraturen, hvilket intet af de tidligere nævnte arbejder gjorde; forfatteren behersker hele den oldnordiske litteratur og benytter og henviser til alle videnskabelige behandlinger af den, som overhovedet kan komme i betragtning. Det er dernæst selv et videnskabeligt førstehåndsarbejde, idet forf. på intet punkt nøjes med at bygge på andres autoritet; overalt er resultaterne fremgaaede af selvstændig og grundig undersøgelse. — Det er endvidere et langt udførligere værk end nogen tidligere behandling af den oldnordiske litteratur; udførlighed betegner forf. selv i fortalen som et af sine hovedformål, ganske sikkert fordi han har følt det som en nødvendighed at give ikke alene resultaterne, men også begrundelsen, i særdeleshed hvor han gør ny opfattelser gældende eller, hvad der ofte er tilfældet, overfor den nyeste forsknings synsmåder gør sig til talsmand for ældre opfattelser. — Fremstillingen er helt igennem præget af den videnskabelige objektivitet, som i fortalen betegnes som et hovedformål ved siden af udførlighed; forudfattede synsmåder eller teorier, efter hvilke stoffet skal føje sig, vil man ikke finde i værket; upartisk og lidenskabsløst går forfatteren til undersøgelsen af de forskellige områder og søger, støttet af sin sikre forståelse af den oldnordiske litteratur, at udvinde de resultater, som naturligst må give sig; vidtrækkende hypoteser på usikkert grundlag indlader han sig ikke på. — En sådan videnskabelig ædruelighed er altid påskønnelsesværdig; men den bliver det i særlig grad i et værk som dette, der behandler områder, som mere end almindeligt har været udsatte for fortolkning ud fra ensidige synspunkter, ofte fremført med stor skarpsindighed, men ikke så sjældent uden kritik og uden fortroligt kendskab til de behandlede æmner. Forholdet er jo nemlig det, at der ikke alene

endnu er tvivl om mange enkelte spørgsmål, vedrørende den oldnordiske litteratur, men at man endnu ikke er kommen til enighed om, hvorledes grundlaget for denne litteratur, den oldnordiske kultur må antages at have udviklet sig. Mens den ældre opfattelse gik ud fra, at nordboernes oldkultur havde udviklet sig uden synderlig fremmed påvirkning, og tillagde denne kultur, således som de ældste litterære overleveringer viser os den, en høj ælde, så har i den senere tid andre anskuelser stærkere og stærkere gjort sig gældende. Sars har hævdet, at nordboernes åndsliv først i vikingetiden har fået sin fra overleveringerne kendte udvikling og form, og det under stærk indflydelse fra de fremmede folkeslag, navnlig kelterne på de britiske øer, som vikingetiden bragte dem i berøring med, og Bugge har søgt at påvise denne opfattelses rigtighed specielt for den nordiske mytologis vedkommende. Mange har senere fulgt i Bugges spor, og blandt fremragende kendere af den oldnordiske litteratur var det i grunden kun Müllenhoff, som søgte at holde igen overfor de efter hans mening på fuldstændigt fejlsyn beroende forsøg på at påvise antik, kristen og keltisk indflydelse i nordiske myter og sagn. Efter Müllenhoffs død er prof. Jónsson den betydeligste forsvarer for hans opfattelse. I flere afhandlinger, navnlig i «arkiv f. nord. filologi», har han fremhævet de svage sider ved Bugges teorier og hævdet, at nordmændenes kultur, således som vi kender den fra de ældste overleveringer, væsentlig må være udviklet før vikingetiden og følgelig kun i ringe grad kan staa under fremmed indflydelse. Samme opfattelse gør prof. Jónsson gældende i litteraturhistorien, mest dog indirekte, men måske netop derved med så meget større virkning, idet det billede, han gennem behandlingen af de forskellige litterære mindesmærker giver af den åndelige udvikling i Norge og på Island, ofte ved sin indre sandsynlighed har mere overbevisende kraft, end en direkte polemik vilde have.

Over halvdelen af første bind optages af behandlingen af eddadigtene. Grænserne for disses tilblivelsestid sættes opad i tiden til c. 850, nedad til c. 1100; digtenes indhold, sprogform og benyttelsen af dem i den tidfæstede litteratur er her afgørende kriterier, og det resultat, forf. kommer til, kan næppe bestrides. Vanskeligere er det at afgøre, hvor mange af de digte, som almindelig kaldes eddadigte, der virkelig er det, d. v. s. stammer fra hedenskabet eller den ældste kristelige tid, da sagn og myter endnu var levende i folketroen. Professor Jónsson regner selv Völuspá en skamma og Grípisspá for lærde efterdigtninger, fremgåede af det tolvte århundredes islænderes antikvarhistoriske interesse; dette er utvivlsomt rigtigt, men det er et spørgsmål, om ikke flere af digtene må regnes derhen. Hyndluljóð f. ex., der af forf. sættes til c. 950, er et genealogisk digt, hvis hovedindhold er slægtregistre, som desværre gennem overleveringen er blevne forvanskede og mangelfulde; digtets mytiske dele er an-

vendte rent mekanisk som ramme om genealogierne og har et uoprindeligt præg. At et levende menneske opholder sig i Valhal, og en jættekvinde hentes derhen, er træk, som en hedensk digter næppe vilde tillade sig, og galten, der ellers kun kendes som Freys dyr, henføres her til Freyja. Dertil kommer, at strofe 20 *fram telk lengra* synes påvirket af stevstrofen i det gamle Völuspá, og at digtet som helhed, hvad Müllenhoff har bemærket, viser stærk lighed med det sene Völuspá en skamma. Hyndluljóðs stærkt fordærvede overleveringsform taler ikke imod sen oprindelse, da det først findes i Flatøbogen fra slutningen af det fjortende århundrede. — Også Baldrs draumar, som af prof. Jónsson sættes til c. 900, synes mistænkeligt. At Odin efter fælles rådslagning blandt guderne indhenter oplysninger hos en vølve om Balders fremtidsskæbne, er et påfund, der, som man med rette har bemærket, synes at gøre Baldermyten absurd; hvorledes kunde guderne more sig med at skyde på Balder, når de vidste, at det skulde blive hans fald? — Også det, at en vølve er begravet i hel, og skildringen af Hels bolig som en prægtig sal viser bort fra hedenskabet. Dertil kommer den nøje overensstemmelse mellem Baldrs draumar og steder i Völuspá, f. ex. B. dr. 11—Vsp. 33—34, og i Trymskvadet, hvis strofe 14 genfindes næsten uforandret som strofe 1 i B. dr. Prof. Jónsson antager, at strofe 11 er oprindelig i B. dr. og derpaa interpoleret i Vsp., og at ligheden mellem B. dr. og Trymskvadet måske skyldes det, at de to digte har samme forfatter. Således kan forholdet forklares, men umuligt er det ikke, at Baldrs draumar er en lærd mytologisk parafrase over et par strofer (31—33) i Völuspá, ved hvilken forfatteren også har benyttet Trymskvadet. Måske er det heller ikke nogen tilfældighed, at Snorre ikke benytter Baldrs draumar, og at dette digt ikke findes i hovedhåndskriftet af eddadigtene, men kun i A. M. 748.

Selv om der imidlertid således for enkelte digtes vedkommende kan rejses tvivl, kan der dog næppe gøres indvendinger mod prof. Jónssons beviser for, at den største del af eddadigtningen må høre hjemme i slutningen af hedenskabets tid. Med rette henfører forfatteren den til en tid, som ligger efter den rene tros tidsalder, og den er måske i endnu højere grad præget deraf, end prof. Jónsson er villig til at indrømme. Digtene om Vavtrudne, Harbard og Alvis er ganske vist hedenske, men deres indhold skyldes sikkert fri opfindelse af digterne selv og er ikke egentlige myter; Lokasenna og det andet af Hávamálsdigtene synes at stamme fra en tid, da respekten for de gamle guder var stærkt svækket, uden at man dog behøver at antage dem kristeligt påvirkede. — Direkte kristelig indflydelse i eddadigtningen er forf. i det hele meget lidt tilbøjelig til at antage, og den er ganske sikkert også mindre, end man i den sidste tid med stor styrke har hævdet; at berøringen med kristne dog ikke alene in-

direkte har sat sig spor ved at medvirke til den gamle tros forfald, men også mere direkte har påvirket nordboernes forestillinger om liv og død og livet efter dette, synes særlig Völuspá at tale for. Prof. Jónsson anser dette digt for et tendensdigt, der overfor den fremtrængende kristendom skulde vise den gamle tro i hele dens kraft og højhed, og der er ganske sikkert det rigtige heri, at digtets forfatter ikke, som man har villet hævde, var en kristen; men den verdensanskuelse, som det udtaler, synes rigtignok at være stærkt påvirket af kristendommen. I særdeleshed gælder dette digtets sidste hovedafsnit, stroferne 45—66, der beskriver forbuddene for verdenskampen, denne selv, undergangen og fornyelsen. Man har for længe siden været opmærksom på den påfaldende lighed mellem disse strofer og den kristne eskatologi. Prof. Jónsson anser i tilslutning til Müllenhoff ligheden for tilfældig og finder bl. a. i skildringen af det sædelige forfald før undergangen (str. 45) et minde om de blodige fejder mellem Haraldssønnerne efter 930. Derimod taler dog fremtidsformen: «brødre vil kæmpe o. s. v.», og ligheden mellem Vsp. 45 og Marcus 13, 12 er unægtelig mærkelig. Det samme gælder de følgende strofer; ikke alene er rækkefølgen af begivenheder den samme i Vsp. som i den bibelske eskatologi, men selve skildringen viser ofte påfaldende overensstemmelser; sammenlign f. ex. Vsp. 57 med Apokalypsen 6, 12 og 20, 9, Vsp. 59 med Apok. 21, 1, Vsp. 64—65 med Apok. 21, 10—27. Påfaldende er også modsætningen mellem det fredsideal, som Vsp. fremstiller, og krigerparadiset, som vi fra alle andre overleveringer kender som nordboernes idealbillede af livet efter døden. — Antagelsen af kristelig indflydelse på dette og andre punkter i den nordiske mytologi modsiges ikke af, hvad vi kender til andre germanske folks forestillinger om livet efter døden; thi de paraleller til Vsp.s eskatologi, som den oldtyske og oldengelske digtning frembyder, er alle opståede på kristelig grund og viser for øvrigt i flere tilfælde så nær overensstemmelse med Vsp., at ligheden vanskelig kan forklares gennem urslægtskab, langt bedre gennem antagelsen af en nærmere historisk forbindelse. — Kristen indflydelse i den nordiske mytologi synes således sandsynlig, men man har ganske sikkert alt for meget haft opmærksomheden henvendt på kelterne i vesten og for lidt på vore sydlige naboer, de germanske stammer, som nordboerne længe før vikingetiden havde stået i stadig forbindelse med.

Et smukt bevis på forfatterens absolut objektive forskningsmåde giver behandlingen af spørgsmålet om eddadigtningens hjemstavn. Skønt selv islænder kommer prof. Jónsson ved indgående undersøgelse af hvert enkelt digt til det resultat, at eddadigtningen som helhed er norsk og kun de seneste digte grønlandske og islandske. Spørgsmålet er her for første gang behandlet indgående og i sammenhæng; men den almindelige opfattelse har hidtil sna-

rest hældet til at betragte eddadigtningen som islandsk, og denne opfattelses rigtighed har i den sidste tid B. M. Ólsen søgt at fastholde overfor prof. Jónsson. De beviser for norsk oprindelse, som denne fremdrager, er navnlig udtryk og billeder i de forskellige digte, som synes at have norsk natur og norske forhold som baggrund, f. ex. den hyppige nævnelse af bjørnen, ulven og rensdyret, billeder som ‚gederne, der flygter ned ad bjærgskrænterne', ‚det unge fyrretræ på marken', ‚ulven tudende under asketræets grene', omtalen af bavner som signalild o. s. v. Det vil ganske sikkert være for dristigt at opfatte enhver nævnelse af særlig norske dyr, planter el. lgd. som et sikkert kriterium for norsk oprindelse; i det grønlandske Atlamál nævnes både ulve og skove, som ikke fandtes på Grønland, hvilket viser, at man må regne med et vist digterisk fælleseje af stereotype udtryk og vendinger, som godt kunde benyttes, selv om de ikke passede til de forhold, digteren levede under. Dertil kommer, at lokaliseringen kan være overført sammen med sagn- og mytestoffet fra Norge til Island, og at den islandske natur er så meget fattigere end den norske, at nævnelsen af særlige islandske naturejendommeligheder allerede af den grund er omtrent udelukket; mon forøvrigt ikke Vsp. 57 kan tænkes at have forestillingen om vulkanske udbrud som baggrund? — I det store og hele må man imidlertid give prof. Jónsson ret i, at i hvert fald det tiende århundredes eddadigtning er norsk; mange af de kriterier, han fremdrager, synes at vise, at digteren så at sige ubevidst tager billeder og udtryk fra norske forhold og følgelig er norsk. Derimod synes der at være mindre grund til med forf. at henføre ikke mindre end fem digte til Grønland. Mærkeligt nok har man været enig om at underkende håndskriftets betegnelse af Atlakviða som grønlandsk, idet man har antaget den opstået ved en afskrivers forvexling med Atlamál, og foruden dette digt anser prof. Jónsson fire andre af heltedigtene for grønlandske. Beviser derfor ser forf. dels i disse digtes lighed med Atlamál, dels i visse ejendommeligheder ved dem, som tyder på, at de er forfattede under afsondrede og barske naturomgivelser; enkelte udtryk pege direkte på grønlandske naturforhold snarere end på norske eller islandske. — Det er dog tvivlsomt, om det er berettiget; de argumenter, forf. fremfører, taler mere i almindelighed for sen end specielt for grønlandsk oprindelse, og nogen for nordboerne på Grønland ejendommelig digterstil kan man vanskelig tænke sig udviklet i den korte tid mellem landets bebyggelse og 1050, som forf. sætter som den yderste tidsgrænse for disse digtes tilblivelse. Der synes i det hele ikke at være nogen tvingende grund til at forlade håndskriftets angivelse af de to digte, Atlakviða og Atlamál, som grønlandske, og ikke andre.

Med behandlingen af skjaldedigtningen, som optager resten [første] bind og den første tredjedel af andet binds første del,

kommer forfatteren ind på mindre omstridt grund, om end han strax ved omtalen af den ældste skjaldedigtning nødes til at tage parti i spørgsmålet om denne digtnings ægthed. I tilslutning til, hvad forf. tidligere i forskellige afhandlinger har hævdet overfor Bugge, opfatter han de de ældste norske skjalde tillagte vers som virkelig ægte, d. v. s. stammende fra det niende århundrede. — Deri har forf. sikkert ret; Bugges beviser for uægthed, hentede fra digtenes sprogform, kan ikke være overbevisende; vi mangler materiale til sikkert at fastslå sprogformen i Norge i det niende århundrede, og det oprindelig ret løse drotkvædede versemål kan godt have tilladt digtene — i hvert fald til en vis grad — under overleveringen at følge med den fremadskridende sprogudvikling, uden at versemålet blev brudt. — Troen på Brages og Harald hårfagers skjaldes vers som oprindelige og ægte kan man kun få bestyrket ved at læse hele prof. Jónssons smukke fremstilling af skjaldepoesiens udvikling; thi i denne udvikling passer Brages og Tjodolfs vers kun som første led. Efter en interessant og indgående behandling af skjaldepoesiens væsen og historiske livsvilkår, dens stil og sprog, viser forf., hvorledes den begynder som skjolddigtning og genealogisk digtning og senere går over til at blive egentlig fyrstedigtning. Med Halfred, altså omkring år 1000, indledes skjaldepoesiens kulminationsperiode, det ellevte århundrede; da har digterne opnået et sådant herredømme over den vanskelige form, at de kan forbinde en ulastelig versifikation med en tvangfri og naturlig udtryksmåde, som kun i ringe grad behøver kenningerne som hjælpemiddel. Disse kenninger vil jo for en nutidslæser ofte danne en uovervindelig anstødssten for den digteriske forståelse af skjaldedigtningen; men prof. Jónsson har forstået således at trænge ind i deres væsen og i det hele gøre sig så fortrolig med skjaldenes digteriske udtryksmåde, at han ikke alene selv kan efterføle de gamle digteres fantasibevægelse og umiddelbart få et indtryk af kenningernes skønhed, men også kan overbevise læseren om, at dette mærkelige digteriske hjælpemiddel har udviklet sig på en i virkeligheden meget naturlig måde. Skarpsindigt viser forfatteren som et særkende for skjaldedigtningen i den efterklassiske periode netop det, at kenningerne, der oprindelig var naturlige sammenligninger og billeder, efterhånden bliver stereotype og bruges rent mekanisk uden hensyn til deres oprindelige betydning.

Det gælder forøvrigt om hele forf.'s fremstilling af skjaldepoesiens opståen, blomstring og forfald, at den ikke alene viser et indgående filologisk kendskab til denne digtning, men forfatteren har også i en mærkelig grad forstået at leve sig ind i dens ånd. De forskellige digtes forskellige ejendommeligheder påvises klart, og på grundlag af digternes vers giver forfatteren karakteristikker af de forskellige digterindividualiteter, undertiden måske i vel rosende udtryk, men altid med indgående forståelse af ejen-

dommelighederne. Prof. Jónssons behandling af skjaldedigtningen bliver i særlig grad fortjenstfuld derved, at denne gren af den oldnordiske litteratur i forholdsvis mindre grad end eddadigtningen og sagaskrivningen har formået at vække forskernes interesse; den er hidtil væsentlig bleven behandlet fra sin formelle side og — mest indirekte — på grund af sin historiske værdi; dens litteraturhistoriske og rent digteriske interesse har først prof. Jónsson stærkt fremdraget i sin udførlige fremstilling af digtningen i sammenhæng.

Det meste af andet binds første del og det udkomne hefte af anden del optages af behandlingen af sagalitteraturen. Først undersøges den historiske traditions opståen og værdi, og efter en afhandling om skriften og dens udvikling på Island, i hvilken den opfattelse imødegås, at runeskriften har været bogskrift på Island, går forf. over til at undersøge selve den nedskrevne sagalitteratur, dens forfattere, de enkelte sagaers form og litterære ejendommeligheder i det hele taget. Særlig interesse har undersøgelsen af sagaernes historiske pålidelighed, som forf. i det hele taget forsvarer overfor de stærke angreb, der er rettede imod den. Som exempel tages bl. a. Njála; i en udførlig gennemgang af denne saga søger forf. at vise, at den bygger på gammel og i det hele pålidelig tradition, ikke, som man har villet hævde, på kilder fra en forholdsvis sen tid. Samme opfattelse gøres i det hele gældende overfor de islandske slægtsagaer fra tiden før Snorre, ligesom overfor Ares Íslendingabók, Landnámabók og sagaerne om de norske konger. I hovedsagen har forf. ganske sikkert ret; den uhistoriske sagaskrivning efter midten af det trettende århundrede, da den mundtlige tradition var afløst af den skriftlige som den egentlige bærer af fortidsminderne, kan ikke tages som bevis for, at det tolvte århundredes sagaskrivning er upålidelig; om end mange enkeltheder og grupperingen af begivenhederne ofte skyldes den enkelte sagas forfatter, og mange af de i sagaerne indflettede løse vers — måske flere endnu, end prof. Jónsson antager — er uægte, så viser dog den gennemgående overensstemmelse mellem de forskellige, indbyrdes uafhængige sagaer, at den islandske tradition i det tolvte århundrede i alt væsentligt er til at stole på.

De enkelte sagaer behandles kronologisk i perioder efter deres tilblivelsestid; denne inddeling har den fordel frem for inddelingen efter arter, at forf. derved opnår bedre at kunne give en oversigt over selve sagaskrivningens udvikling. Først gennemgås sagaerne før Snorre med indgående kritisk undersøgelse af hver enkelts tilblivelsesmåde og kilder; derefter behandles Sturlungeslægtens litterære virksomhed, og forf. går dernæst over til en fremstilling af sagaskrivningens udvikling efter Snorre og Sturla, hvilket afsnit endnu ikke er afsluttet.

Foruden resten af sagalitteraturen vil andet binds anden del endvidere komme til at indeholde en behandling af den øvrige

prosaiske litteratur i sagaperioden, og med et tredje bind, i hvilket den litterære virksomhed i afskrivningsperioden, 1300—1450, fremstilles, vil arbejdet være fuldendt. Der vil da foreligge et værk, som ved sin udførlighed, ved omfanget af det stof, det spænder over, og ikke mindst ved det arbejde, der er sat ind derpå, og den grundighed, hvormed forfatteren overalt er gået til værks, må kaldes enestående. Dets betydning vil ikke alene ligge deri, at det samler de resultater, den videnskabelige specialforskning er nået til; det fører selv forskningen videre, og det vil give — og har allerede givet — talrige impulser til ny undersøgelser. Størst betydning vil det dog måske få derved, at det giver et på den fortroligste forståelse og det nøjeste kendskab bygget helhedsbillede af den oldnordiske litteraturs udvikling i en sammenhængende og udførlig fremstilling, som utvivlsomt, selv om enkeltheder vil blive bestridte, vil komme til at danne grundlaget for forståelsen af denne litteratur i dens sammenhæng og udvikling. Sidst, men ikke mindst, bør fremhæves forfatterens varme kærlighed til de æmner, han behandler; den gennemånder hele fremstillingen og gør den overalt varm og levende, og den overvinder de sproglige vanskeligheder, som forfatteren ifølge fortalen synes at have følt; i hvert fald mærker man intet sted, at det danske sprog ikke er forfatterens modersmål; den danske litteratur kan kun have ære af at eje et værk som dette, og Carlsbergfondet fortjener tak, fordi det har muliggjort dets udgivelse på dansk.

København, 31. August 1900.

Henrik Bertelsen.

M. Tulli Ciceronis scripta, rec. *C. F. W. Mueller*. Partis III. vol. II. Lipsiae MDCCCXCVIII, Teubner. CLX + 565 pp.

Quod in partis tertiae priore volumine vel epistulis miscellis fortunae benignitate obtigerat Muellero ut pleno apparatu prompto uteretur, id non in hoc altero vel epistulis ad Atticum et ad Brutum. Neque enim habebat novam collationem codicis Medicei nec familiae Σ lectiones ei notae erant praeter illas ad summam omnium non multas quas Lehmannus in publicum ediderat. Verum tamen eo non minus laudandus est Mueller quod ea re non deterritus est quo minus has quoque epistulas ederet. Attulit enim ipse et adnotationibus et textui tantum quantum afferre potuit nemo; quod quantum et quale sit non opus est commemorare; quis est enim latinarum litterarum studiosus qui non norit editionem Ciceronis Muellerianam? Cuius editionis cetera volumina quas habent laudes proprias et peculiares eaedem elucent in hoc ipso volumine.

Wesenberg cum post Baiterum has ederet epistolas, editionem collocavit in fundamento ampliore, Baiter enim in Mediceo 49, 18 versatus est, Wesenberg plures adhibuit testes. Wesenbergi rationem Mueller re comprobavit. Nam cum Mediceo primum inter libros locum designaret, tamen nec illos quos addiderat Wesenberg testes sprevit nec codd. NEOHPR (= Σ) quos nondum norat Wesenberg. Quamquam nimirum, ut dixi, Muellero ipsi quoque cod. M. testis est locupletissimus. Denique non nulla ipse Mueller emendavit et virorum doctorum coniecturas diligenter conquisitas aliquot in verborum contextum recepit, sed caute et prudenter, ceteram multitudinem adnotationibus custodiendam mandavit.

Z.

O. Altenburg, De sermone pedestri Italorum vetustissimo. Lipsiae 1898, Teubner. (Ex Ann. phil. suppl. XXIV, 485—533.)

»Vetustissimum« sermonem Italorum Altenburg facit pertinentem usque ad Sisennam! Ex hoc campo tam lato selecta et sparsa quaedam decerpsit Altenburg *de copia verborum*, *de asyndeto*, *de coordinatione*, *de attractione*, *de subiecto*, *de collocatione verborum*. Et haec quidem non sine fructu aliquo Altenburg; qui tamen melius fecisset si egisset accuratius magisque elaborasset in singulis. Ex multis pauca haec adnotata affero contra Altenburgii disputationem. *Ad p. 486.* Catonem dicit Cicero Brut. 293 non artem fugisse omnino dum omni studio sequeretur naturam, sed impolitum fuisse ac rudem, i. e. artis perfectione caruisse. — *Ad p. 486.* Cic. Brut. 33 non impeditam verborum structuram sed ipsa verba posterorum iudiciis ac sensibus horridiora vel duriora tangit. Gellii autem verba XI 13 non de arte dicendi sed sunt de collocatione verborum neglecta. — *Ad p. 488—9.* Nec recte loci ex titulis aetatis Ciceronianae publicis afferuntur quasi exempla sermonis antiquissimi, nec magis accommodate Cornelius Sisenna, sectator Asianarum deliciarum, affertur inter auctores priscae illius ac sincerae latinitatis artisque nondum excultae. — *Ad p. 489 sqq.* Nec *ergo igitur* (Plauti Trin. 756) nec *in poplico luuci* nec *aedium sacrarum* verum est exemplum sermonis redundantis. — *Ad p. 493.* Non »semper« additur demonstrativum quo repetatur relativum enuntiati prioris. — *Ad p. 503 facitoque ioudicetur.* Hoc *ioudicetur* subiunctum est, non »coordinatum«; quod ex eo ipso perspicitur quod *facitoque* per se stare non potest. Et hoc illud est quod nominat Delbrück vgl. Syntax III 418 sqq. »*unbezeichnete* Hypotaxe«. — *Ad p. 510. Si deus si dea est* afferri non debuit inter ea quorum cum senten-

tia alterum alteri subiungat tamen »coordinantur«. Nam enuntiata haec *si deus si dea est* sententia ipsa paria sunt et »coordinata«. — *P. 510* mire dicuntur rudes animi fuisse eorum Romanorum qui leges panxerunt temporibus Gracchanis Sullanis Caesarianis. — *P. 506* [CIL I] »293,8 *de heisce, dum mag. aut imperium habebunt, ioudicium non fiet.* — Posterioris aetatis auctores post *dum* praesenti contentos fuisse inter omnes constat«. Sic Altenburg: quasi vero scriptores posteriores tali loco, ubi *dum* ad futurum tempus relatum *quam diu* significet, aut potuerint aut soliti sint praesenti verbi ac non futuro uti. Mitto Ciceronem, scriptorem eiusdem aetatis, apud quem in tali sententia legitima est constructio ad hunc modum: *dum genus hominum, dum populi Romani nomen extabit, tua illa pestifera intercessio nominabitur* (Phil. II 51; plura affert Merguetus); sed Tacitus, scriptor certe posterior, sic scribit, nec usquam in tali sententia aliter: a. XIV 55, 12 *tua erga me munera, dum vita suppetet, aeterna erunt.* — *Ad p. 516.* Mire Altenburg Catonis illud *ne quid emisse velet* et quae sunt huius generis inter ea attractionis syntacticae exempla affert, quae habeant tempus tempori verbi regentis assimilatum.

Z.

M. Valerii Martialis Epigrammaton libri, rec. *Walther Gilbert.* Editio stereotypa emendatior. Lipsiae MDCCCXCVI, Teubner. XL + 407 pp.

Textus huius editionis differt ab illa quae edita est a. MDCCCXXXVI locis quadraginta duobus. Et plerisque quidem locis textus ita factus est emendatior; sed XII 3,4 prior editio Gilberti habet cum libris manu scriptis: *Dat patrios manes quae mihi terra potens,* haec posterior: *Dat patrios armis quos mihi terra potens,* coniectura non satis probabili; quo modo autem locum corruptum sanari oporteat est incertum; inter coniecturas optima mihi videtur Hirschfeldii: *Dat patrios manes quae mihi terra parens.*

Z.

A. Patin, Parmenides im Kampfe gegen Heraklit. (Bes. Abdruck aus dem 25. Supplementband der Jahrbücher für klassische Philologie.) Leipzig 1899, Teubner. P. 491—660.

Parmenides' Stilling indenfor den græske Filosofis Historie har i de senere Aar tildraget sig særlig Opmærksomhed. Hvad der foreligger fra hans Haand, er som bekendt Fragmenter af et Læredigt, bestaaende af c. 150 Vers. I en sammentrængt Frem-

stilling, i hvilken den poetiske Form spiller en meget underordnet Rolle, giver han sin strenge, radikale Lære om Enheden som det eneste Reale, med Polemik mod al Antagelse af reale Modsætninger, af Vorden, Bevægelse og Forandring. Der foreligger her for første Gang i den europæiske Tænknings Historie en Verdensanskuelse, som i forskellige Former senere gentagne Gange er traadt frem. Platon og Spinoza ere aandelige Frænder af Parmenides. I Indien fremtræder en beslægtet Opfattelse flere Aarhundreder før Parmenides i Vedantalæren (der er fremstillet i Upanishad), og omtrent samtidigt med Parmenides gør sig — mere som Livsanskuelse end som Verdensanskuelse — en analog Anskuelse gældende i Buddha's Lære. Dog er det hos Parmenides ikke blot en metafysisk Verdensanskuelse, der er formet i Læredigt. Hans Tænkning fremdrager paa en tydelig Maade den skarpe Modsætning, som vi nu betegne som Modsætningen mellem formal (logisk og matematisk) Videnskab og real (empirisk) Videnskab, og denne Modsætning fremtræder her for første Gang i principiel Form. Bag de dogmatiske Formuleringer hos Parmenides spores som Grundlag den Hovedsætning, at kun de Sætninger, der kunne formes som rene Identiteter, kunne være Genstand for fast Overbevisning *(πίστιος ἰσχύς, πίστις ἀληθής)*. Hvad der, i Modsætning til streng logisk og matematisk Slutning, bygges paa Iagttagelse og Erfaring, kan kun være »Dødeliges Meninger«, — kan kun være Noget, der synes at være som det er *(τὰ δοκοῦντα)*, — viser os kun Tingene fra »Meningens« Synspunkt *(κατὰ δόξαν)*. Alligevel giver Parmenides ogsaa en Fremstilling af, hvorledes Tingene maa tage sig ud fra dette Synspunkt. Her optræde kvalitative og kvantitative Forskelligheder og stridende Modsætninger, og der viser sig at foregaa en stor Verdensproces med skiftende Faser, en hel Kosmogoni. Parmenides vil skildre, »hvorledes Jord og Sol og Maane og den fælles Æter og den himmelske Mælkevej og den yderste Olymp og Stjernernes varme Kraft stræbte frem til Vorden *(ὡρμήθησαν γίγνεσθαι)*«.

To Hovedspørgsmaal stille sig naturligt med Hensyn til denne hele Lære: 1) Hvorledes er den bleven til, i hvilket Forhold staar den til den forudgaaende filosofiske Tænkning? 2) Hvorledes er Forholdet mellem Læredigtets to Dele, der synes at staa i uforsonlig Modstrid med hinanden?

Det foreliggende indholdsrige og vel gennemtænkte Arbejde giver et betydningsfuldt Indlæg i Diskussionen om disse to Spørgsmaal, der begge have mere end rent historisk og filologisk Interesse. Det forekommer mig, at Forfatteren har levet sig mere ind i Parmenides' Grundtanke end tidligere Forskere. Derved har han formaaet at finde en Løsning, hvor hans Forgængere enten maatte erklære at staa overfor uforsonede Modsætninger eller maatte tage deres Tilflugt til tvungne Forklaringer. Undertiden fører maaske hans Stræben efter at finde karakteristiske

Hentydninger og Sammenhænge ham for vidt; men hans Energi har ladet ham genfinde den parmenideiske Grundtanke i Enkeltheder, der hidtil havde staaet som Tilfældigheder eller Urimeligheder.

Hvad det første Punkt, Forholdet til Forgængerne, angaar, er her det Spørgsmaal af Betydning, hvorvidt Parmenides er paavirket af Herakleitos, hvis Lære om den absolute Vorden og den stadige Strømmen staar i saa skarp Modsætning til Parmenides' Hævden af den evige og uforanderlige Væren. — Efter den ældre Opfattelse, der hævdes af en Autoritet som Eduard Zeller (endnu i de seneste Udgaver af hans Værker), staar Parmenides som en Konsekvens af den ældre joniske Skole, der søgte efter Urstoffet i Alt. Denne Enhedssøgen fuldendes efter denne Opfattelse hos Parmenides, idet han gav Enhedsprincipet den mest konsekvente og abstrakte Form, som paa det givne Udviklingstrin var mulig. Han opererer med selve det abstrakte Begreb Væren og drager en Række af Slutninger ud fra den Forudsætning, at hvad der er, maa være identisk med sig selv. Han hævder, hvad man nu vilde kalde Identitetsprincipet og Kontinuitetsprincipet i deres strengeste Former, der gør, at al Forskel, Vorden og Forandring komme til at staa som selvmodsigende og illusoriske. Det positive, anskuelige Udtryk for den absolute, identiske og kontinuerlige Væren er for ham Rummet, og Tilværelsen staar for ham som en helt igennem ensartet Kugle, afsluttet og hvilende i sig selv. Af Joniernes Søgen efter Urstoffet er saaledes kun det Stofliges abstrakte Form, Rumformen, bleven tilbage. Der skal da her foreligge en direkte, positiv Udvikling fra Thales gennem Anaximandros og Anaximenes til Parmenides, saaledes at Xenofanes' Polemik mod Polyteismen bliver Overgangsleddet. — Efter en Opfattelse, der først udtaltes af Bernays og senere er hævdet af Gomperz og Diels, stiller Sagen sig mere indviklet, idet Parmenides' Tænkning ikke blot er en Konsekvens og Fuldendelse af den ældre joniske Filosofi, men ganske særligt er bestemt ved et Modsætningsforhold til Herakleitos. En Polemik mod den stadige Vorden antages her at ligge til Grund for den energiske Hævden af den evige Væren, og gennem det parmenideiske Læredigt finder man en stadig Polemik mod den efesiske Filosof. Man søger at vise, at de kronologiske Vanskeligheder, Zeller finder i denne Opfattelse, falde bort ved nærmere Undersøgelse. Til denne Opfattelse slutter Patin sig, og han begrunder den dybere og alsidigere, end det hidtil var sket.

Parmenides' Læredigt er kortfattet. Med kort, men fyndig Begrundelse opstiller det en Række Prædikater, som skulle gælde for det i Sandhed Værende. Det er et i poetisk Form sammentrængt Resumé af et langt Livs energiske Eftertanke. Det vilde nu, fremhæver Patin, være vanskeligt at tænke sig en saadan Række af Domme og Postulater, naar de ikke betegne Reaktioner

mod en modsat Tankegang og altsaa ere Afvisninger af modstridende Paastande[1]. Og da især, naar det ved nærmere Betragtning viser sig, at de Prædikater, der staa fast, væsentlig ere af negativ Art: ufødt, uforgængelig, urokkelig, uforanderlig, ubevægelig, udelelig, ikke ufærdig, uden Fortid og uden Fremtid! Her afvises en Række Tanker, og skulde Parmenides have fundet disse Tanker ved egen Grublen, eller er det ikke sandsynligere, at de ere traadte ham i Møde som Andres Paastande? Selv Udtryk som »hel« *(οὖλον)* og »samtidigt værende helt igennem« *(ὁμοῦ πᾶν)* blive kun ret forstaaelige som Afvisninger. Og de Prædikater, der saaledes afvises, ere ikke af nogen Tænker blevne hævdede med saadan Energi som af Herakleitos. Det viser sig fremdeles ved en nærmere Undersøgelse, som før Patin især Diels (*Parmenides Lehrgedicht.* Berlin 1897) har foretaget, at de enkelte sproglige Udtryk og Vendinger i Parmenides' Lære og Polemik pege hen til Herakleitos. — Foruden Herakleitos er det især Anaximandros' Lære om den kosmiske Udvikling som en Differentiation ud fra det ensartede Urstof, der er Genstand for Bekæmpelse i det parmenideiske Digt.

Medens Patin og Diels ere enige i at finde stadige Hentydninger til Herakleitos i dette Værk, afvige de dog i et meget væsentligt Punkt fra hinanden. Efter Diels staar Parmenides blot i et polemisk Forhold til Herakleitos, idet han kun tager Hensyn til dennes Udsagn om den stadige Vorden, Udsagn, der ifølge Parmenides bero paa den falske Forudsætning, at baade Ikke-Væren og Væren have Realitet. Nu har jo dog faktisk Herakleitos, foruden Paastanden om den absolute Strømmen og de stridende Modsætninger, ogsaa Ideen om et Konstant, et Uforanderligt, en Enhed, nemlig Loven *(νόμος)*, Tanken *(λόγος, γνώμη)*, Urvæsenet (»Ilden«), der ikke forandres, men netop bestaar under Forandringernes Bølgegang som »det, der altid var, er og vil være« (Fragm. 20 ed. Bywater). Han stansede ikke ved de blotte Forskelligheder og Forandringer. Hvad han bebrejdede Menneskenes Mængde, var netop, at de ikke saa, hvorledes der trods den stadige Opstaaen af Forskelligheder dog stedse bestod en evig Harmoni: *οὐ ξυνίασι ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῷ ὁμολογέει* (Fragm. 45). Diels mener nu, at Parmenides — paa en Maade, der ikke kan siges at være ualmindelig i filosofisk Polemik — har holdt sig til den ene Side af Herakleitos' Lære, rettet sine Angreb mod den og overset den anden Side, den positive Logoslære. »Freilich«, siger Diels (p. 69), »dies ist die Regel in der

[1] Det kan tjene til Belysning heraf at mindes, at der er to Slags positive Domme: 1) en umiddelbar og uvilkaarlig Hævden, og 2) en forsikrende Hævden, der forudsætter Tvivl eller Negation, og som udtrykkes ved særegne Partikler eller ved stærk Betoning af Kopula. Se min Afhandling *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*, p. 30.

historischen Entwickelung. So einseitig polemisiert in der Historie wie in der Philosophie eigentlich Jeder gegen seinen Vorgänger. Der Nachfolger stellt immer die schroffste Reaktion dar. So war es stets, und so muss es stets sein nach dem Gesetze der historischen Spirale». I Modsætning til Diels lægger Patin stor Vægt paa det, der er fælles for Herakleitos og Parmenides. Han mener, at Parmenides kun polemiserer mod Herakleitos, forsaavidt denne antager Forandringer i Tilværelsen. Naar Herakleitos tillige antager en Enhed, der netop bestaar og hævdes i og gennem disse Forandringer, saa er her et Berøringspunkt mellem de to Tænkere. Parmenides protesterede her kun imod, at Enheden skulde bestaa i og gennem Forandringerne, og hævdede, at kun den havde Realitet. Men Enhedstanken er fælles, og den lod de to Tænkere føle sig polemisk stemte overfor Menneskenes Mængde, disse »Tvehoveder« *(δίκρανοι)*, der kun se Forskellighederne og Forandringerne. Hvad denne fælles Tanke angaar, staar nu Herakleitos afgjort som Forgængeren: »Heraklit gehört die Erfindung, Parmenides folgt seiner Einheitslehre, bekämpft seine Vielheit und wandelt nur in der Begründung neue Pfade« (p. 575). Herakleitos' Enhedslære var efter Patin en Forgænger for Parmenides': »Konnte die Vorstellung: Das Eine ist unveränderlich und unteilbar, obwohl eine scheinbare Bewegung den Schein einer Vielheit erzeugt, gefasst werden, ehe gedacht und ausgesprochen war, dass die von je geglaubte Vielheit der Dinge nicht eigentlich sei, sondern nur als das Scheinerzeugnis eines ewig bewegten Einen? Ist denn nicht die Leugnung der Vielheit Vorbedingung der strengen Einheitslehre? Musste nicht der Glaube an sie durch die Annahme einer der gewöhnlichen Vorstellung immer noch näher stehenden ewigen Bewegung im Einen erschüttert sein, ehe man so weit gehen konnte, auch diese Bewegung selbst noch für Täuschung und Trug zu erklären? Und musste nicht erst schon die Einheit des die Individuen trennenden Gegensatzes behauptet sein, ehe man wagen konnte, die Annahme von Gegensätzen selbst schon als den Anfang des Irrtums zu bezeichnen? (p. 511 f.)« — Man maa sikkert indrømme, at en Udvikling, som den her antydede, er naturlig, selv om det ikke var nødvendigt, at de to Tankeskridt, det drejer sig om, bleve foretagne af to forskellige Tænkere. Men da nu Herakleitos' Filosofi foreligger historisk, og da Kronologien (efter hvad Diels og Patin have søgt at vise) tillader at opfatte den som historisk Forudsætning for den parmenideiske Lære, har Patins Opfattelse Sandsynlighed for sig, og Herakleitos har da paavirket Parmenides, ikke blot ved at ægge hans Modsigelse frem, men ogsaa ved at udtale en Tanke, der kunde udvikles videre og blev udviklet videre, endog i extrem og paradoxal Form.

Den Opfattelse, Patin saaledes er kommen til angaaende det første af de to ovenfor fremhævede Punkter, bliver nu ogsaa af

Betydning for hans Opfattelse af det andet Punkt. Naar der mellem Herakleitos og Parmenides ikke blot har bestaaet et negativt, men ogsaa et positivt Forhold, vil det ogsaa vise sig lettere at finde en indre Sammenhæng mellem det parmenideiske Læredigts to Dele, Fremstillingen af den uforanderlige Væren og Fremstillingen af den vordende og modsætningsfulde Verden.

I Regelen har man antaget, at der bestod et aldeles udvortes Forhold mellem Læredigtets to Dele. Man mente, at Parmenides i anden Del fremstillede en Lære, han ikke selv hyldede, men at han gjorde »de Dødelige« den Indrømmelse for en Stund at stille sig paa deres Standpunkt og vise, hvorledes Tingene her tage sig ud. Ud fra hans Teori om den uforanderlige og udelte Væren var hverken en Naturfilosofi eller en Kosmogoni mulige. En saadan Indrømmelse til den sanselige Anskuelse var naturligvis en Inkonsekvens fra Parmenides' Standpunkt, og Gomperz har vel Ret i, at Parmenides ikke kunde have gjort denne Indrømmelse, hvis der ikke havde været en Vaklen i hans eget Sind, — hvis han ikke havde følt, at den deduktive Tankegang ikke kunde udtømme Tilværelsen, og at i hvert Tilfælde Skinnet af kvalitativ Flerhed og Forandring stod tilbage og æskede Forklaring. Det er jo klart, at Problemet om Enhed og Mangfoldighed ikke blot maa blive uløseligt, men føre til et skrigende Paradox, naar man begynder med at erklære Enheden for det eneste Gyldige og Reale. I den nyeste Tid har Diels dog hævdet, at den anden Del af Læredigtet hverken beror paa en Akkommodation eller tyder paa en Vaklen hos Parmenides. Diels finder ogsaa i denne anden Del en stadig Polemik mod Herakleitos og antager, at den Skizze af en empirisk Verdensopfattelse, der her gives, kun skal vise, hvorledes Tænkere, der ikke kunne hæve sig over de sanselige Forskelligheder og Forandringer, maa opfatte Sagen. Ved »de Dødelige«, hvis Meninger den anden Del af Digtet fremstiller, skal der altsaa efter Diels tænkes paa visse Filosofer, især paa Herakleitos. »Den anden Del af Digtet«, siger Diels (p. 63), »er ikke Andet end en kritisk Oversigt over de forudgaaende Tænkeres stridende Anskuelser, en Doxografi, der — ligesom hos Peripatetikerne — blot skal tjene Skolens propædeutiske Formaal«. Allerede i en Afhandling i et Festskrift til Zeller (1887) for nogle Aar siden havde Diels udtalt denne Opfattelse, efter hvilken Forholdet mellem Digtets to Dele jo egentligt bliver endnu mere løst og udvortes end efter de tidligere Opfattelser.

Patin har nu her, forekommer det mig, den Fortjeneste at have, gjort et Forsøg paa at bringe den anden Del af Digtet i indre positiv Sammenhæng med den første Del. Han gaar ud fra, at en saa indtrængende og speciel Naturforklaring, som Parmenides efter Fragmenterne at dømme her har forsøgt, nødvendigvis maa være udsprungen af en alvorlig og positiv Interesse for Emnet. Det kan ikke blot have været andre Dødeliges Me-

ninger, han har villet fremstille. Til de Dødelige regner han ogsaa sig selv, og han har altsaa indset, at der foruden den sikre Viden, der bevæger sig paa den rene Logiks Grund, gives en Opfattelse af Tingenes sanselige Forandringer og Forskelle, en Opfattelse, der kan være mere eller mindre rigtig. Det er ved hele Digtets Begyndelse en Gudinde (Sandhedens eller Retfærdighedens Gudinde), der anviser Tænkeren den rene Logiks ensomme Vej; og det er den samme Gudinde, der ved Overgangen til Digtets anden Del erklærer at ville lære ham de Dødeliges Meninger og vise ham Verdens Indretning eller Udvikling *(διάκοσμος)* paa en saa grundig Maade, «at ingen menneskelig Anskuelse skal kunne gøre ham Rangen stridig». Der er altsaa dog ogsaa paa det sanselige, empiriske Omraade en Rangforskel mellem Anskuelser, og det kan da ikke være det blotte, tilfældige Skin, der raader, men der maa være Principer, som gør det muligt at skelne mellem det Rigtige og det Falske. Og ved nærmere Betragtning viser det sig nu, at disse Principer ere de samme som de, der ligge til Grund ved Identitetslæren i Digtets første Del. Ogsaa i Digtets anden Del opererer Parmenides med Identitets- og Kontinuitetsprincipet (for at bruge moderne Udtryk), hvor han antyder en Kritik af de forskellige Meninger. Bag Fremstillingen af den sanselige Verdens Modsætninger og Udviklingsprocessen ligger stedse som Baggrund Enhedstanken som den, hvortil Alt viser tilbage. Saa store Problemer, en fuldstændig Forbindelse af Digtets to Synspunkter end volder, saa kan det dog, ifølge Patin, ikke siges, at Parmenides selv har opgivet det første Synspunkt, da han foresatte sig at benytte det andet. Hint danner stadigt Grundlaget for dette.

Det følger af sig selv, at en saa forskellig Opfattelse af Læredigtets Indhold og Tendens som den, der her fremtræder mellem Patin og Diels, maa hænge sammen med en forskellig Opfattelse af en hel Række Enkeltheder i Digtet. De to Forskere afvige baade i Ordningen af Fragmenterne, i Oversættelsen af enkelte Steder og i Textkritiken. Det vilde være for vidtløftigt at gaa ind paa alle disse Enkeltheder, og dertil vilde ogsaa kræves en filologisk Evne og Kundskab, jeg ikke besidder. Jeg skal derfor indskrænke mig til at fremdrage nogle Punkter af særlig Interesse.

V. 113 f. (Diels Fragm. VIII 53 f.):

μορφὰς γὰρ κατέθεντο δύο γνώμας ὀνομάζειν,
τῶν μίαν οὐ χρεών ἐστιν, ἐν ᾧ πεπλανημένοι εἰσίν.

Disse Linier oversætter Diels saaledes: «Denn sie [ɔ: de Dødelige] haben vermeint zwei Formen benennen zu müssen; nur eine derselben, das sei unerlaubt (dabei sind sie freilich in die Irre gegangen)». Til Grund for denne Oversættelse ligger Diels' Hypotese om, at Parmenides i anden Del af Digtet fremstiller Andres Meninger, ikke sine egne. «Natürlich», siger Diels (p. 93),

»steht Parmenides selbst auf dem Standpunkte des klarsten Monismus. Aber hier ist er lediglich Referent. Seine Göttin trägt die *δόξα* des Dualismus vor . . . . Also ist *τῶν μίαν οὐ χρεών ἐστιν* (sc. *ὀνομάζειν*) im Sinne der *falschen* Meinung gesagt. . . . Damit dies nicht misverstanden werde, fügt er warnend hinzu von dem Standpunkte der *Ἀλήϑεια* aus: *ἐν ᾧ πεπλανημένοι εἰσίν.* :»Hierin»», d. h. in der Bestreitung des Monismus, ««haben sie geirrt»». — Patin derimod oversætter (i Tilslutning til Zeller): »den ene af disse to Former burde de ikke have antaget; deri fore de vild». Meningen bliver da, at Parmenides finder det urigtigt at antage, at Tilværelsen træder frem under to indbyrdes helt forskellige Former, især da — som den følgende Sammenhæng viser — den ene Form (Lyset, Ilden) frembyder Kendemærker, der tyde paa Enhed, Identitet og Kontinuitet, medens den anden (Natten, Mørket) overvejende karakteriseres som negativ og ukendelig, altsaa nærmende sig til «Ikke-Væren». «Der Fehler der Menschen», siger Patin (p. 591), «ist nur, dass sie wegen des Gegensatzes an zweierlei Sein denken, davon das Eine kein volles, gleichwertiges Sein ist. Deshalb, glaube ich, rief Parmenides gleich nach der Fixierung des Irrtums in der Satzung: von zwei darf man eins nicht setzen, kann eins nicht sein. . . . Es heisst also: Sie setzten eine Zweiheit, davon ein Eins nicht zur Welt des wahren Seins gehört, welches selbst ungeteilt und unteilbar ist«. Saaledes bruger Parmenides sin Enhedslære til at kritisere den empiriske Verdensopfattelse med dens Hang til at stanse ved ydre Forskelligheder og slaa disse fast som selvstændige ved Ordenes Hjælp. Overfor Diels bemærker Patin (p. 590): «Mit welchem Rechte übersetzte Diels, das *sei* unerlaubt? . . . Verlangt nicht die Logik irgend ein Zeichen, eine noch so leise Andeutung des obliquen oder subjektiven Verhältnisses?»

Patin lægger desuden særlig Vægt paa Udtrykket *μορφαί* (p. 522 f.): Parmenides taler som Empiriker ikke om forskellige Grundkræfter *(ἀρχαί)*, men kun om forskellige Former. En Formforskel udelukker ikke en Enhed i Væsenet. — Der kunde her være henvist til en Analogi fra den nyere Filosofis Historie, idet Spinoza i Opposition mod Descartes' Lære om det Aandelige og det Materielle som to »Substanser« lærte, at de kun vare to «Attributer». — Den Enhed, der ikke udelukkes ved Formforskellen, finder Patin antydet et andet Sted i den empiriske Del af Digtet:

V. 122—125 (Diels Fragm. IX):

αὐτὰρ ἐπειδὴ πάντα φάος καὶ νὺξ ὀνόμασται,
καὶ τὰ κατὰ σφετέρας δυνάμεις ἐπὶ τοῖσί τε καὶ τοῖς,
πᾶν πλέον ἐστὶν ὁμοῦ φάεος καὶ νυκτὸς ἀφάντου
ἴσων ἀμφοτέρων, ἐπεὶ οὐδετέρῳ μέτα μηδέν.

Her oversætter Diels: «Aber da Alles Licht und Finsterniss benannt und nach ihren Kräften diese Namen diesen und

jenen zugeteilt worden, so ist Alles voll von Licht und zugleich von unsichtbarer Finsterniss, *die sich beide die Wage halten. Denn Keinem kommt ein Anteil am anderen zu*». Han bemærker i sin Fortolkning (p. 101): «Da es nur zvei Principien gibt, und keins von beiden *οὐδετέρον μετέχει*, so ist ihre Selbständigkeit, ihre *ἰσότης* in der Reihe anerkannt». — Patin derimod oversætter: «Aber da Alles (die Vielheit der Dinge) Licht und Dunkel heisst, und das nach seinen (resp. ihren) Kräften, so ist das All erfüllt zumal von Licht und unerkennbarer Nacht, *die aber unter sich gleich sind, da keinem von beiden das Nicht (d. h. etwas Trennendes oder Sonderndes) beigesellt ist*» (p. 585). Han finder her en direkte Henvisning til Identitetslærens *ἓν ξυνεχές* og *πᾶν πλέον ὁμοῦ*. Efter denne Fortolkning gør altsaa Parmenides opmærksom paa, at naar den empiriske Opfattelse antager, at der kun gives Lys og Mørke, og at disse to «Former» udfylde hele Tilværelsen, saa indrømmer den dermed, at der gives et Værende, der ligger bagved dem begge, — og dette er det sande Værende, som Empirien ikke kan faa fat paa. Overfor Diels spørger Patin: «Wo steht hier eine Silbe von Reziprozität, dass beide keinen Anteil ««an einander»» haben? Verlautet überhaupt etwas von einem Woran? *μηδέν* — ein Terminus des Parmenides — ist selbständiges ganzes Subjekt zu *μέτεστι*; mithin sagt die Urkunde nur: Keinem ist ein Nichts beigesellt. Also sind beide voll und ganz, im Sinne seines Kriteriums, infolge dessen auch unter sich gleich» (p. 588).

Endnu paa et tredie Sted kommer der en med Grundforskellen i Læredigtets Bedømmelse sammenhængende Forskel i Fortolkningen frem:

V. 97—101 (Diels Fragm. VIII v. 37—41):

ἐπεὶ τό γε μοῖρ' ἐπέδησεν
οὖλον ἀκίνητόν τ' ἔμεναι· τῷ πάντ' ὄνομ' ἔσται,
ὅσσα βροτοὶ κατέθεντο πεποιθότες εἶναι ἀληθῆ,
γίγνεσθαί τε καὶ ὄλλυσθαι, εἶναί τε καὶ οὐχί,
καὶ τόπον ἀλλάσσειν διά τε χρόα φανὸν ἀμείβειν.

Diels oversætter: « — da es [das Seiende, *τὸ ἐόν*] ja das Schicksal an das unzerstückelte und unbewegliche Wesen gebunden hat. *Drum ist Alles leerer Schall, was* die Sterblichen in ihrer Sprache festgelegt haben überzeugt es sei wahr: Werden und Vergehen, Sein und Nichtsein, Veränderung des Ortes und Wechsel der leuchtenden Farbe». Diels fortolker altsaa *ὄνομα* = *δόξα, σκιά* (p. 86 f.) og finder Meningen at være: Hvis det Hele er ubevægeligt, er Vorden, Undergang o. s. v. kun tomme Ord! — Patin afviser ikke ubetinget denne Fortolkning. Men han ser ikke Nødvendigheden af, at *τῷ* skal betyde «derfor». Han lader det hellere vise tilbage til *τό γε*, altsaa gaa paa *τὸ ἐόν*. Meningen bliver da: «Alt hvad de Dødelige kalde Vorden, Undergang o. s. v., er kun forskellige Navne paa det sande Værende».

Diels' Fortolkning er efter Patin for nominalistisk for Parmenides og hans Tid. Efter Patins Fortolkning hævdes Enheden i Tilværelsen trods alle Navneforskelligheder paa en særligt energisk Maade.

Selv om Patin i det Hele skulde have Ret i sin Opfattelse, falde naturligvis de filosofiske Vanskeligheder ved Forholdet mellem Læredigtets to Tankerækker ikke bort. De have siden den Tid fulgt den filosofiske Tænkning paa dens Vej under forskellige Former. Men der kommer unegteligt større Enhed ind i Parmenides' Fremstilling og Tankegang, naar man følger Patin's Fortolkning, som vidner om en energisk Fordybelse i den gamle Grækers Ideer.

Man kan vente en interessant Fortsættelse af Diskussionen om det parmenideiske Digt, da Diels (Parmenides Lehrgedicht p. 4) udtrykkeligt har betegnet sin 1897 udkomne Bearbejdelse som foreløbig og forbereder en ny Udgave, der særligt skal have den filosofiske Sammenhæng for Øje, medens han i det foreløbige Arbejde blot rettede sin Opmærksomhed mod Parmenides som Digter.

Harald Høffding.

Germanici Caesaris Aratea, iterum edidit *Alfredus Breysig*. Accedunt epigrammata. Leipzig 1899, B. G. Teubner. XXXIV + 92 sid. 8:o.

Denna andra upplaga af Germanicus, tillegnad M. Hertz, har riktats med nya handskriftskollationer, hvilka delvis ändrat utgifvarens kritiska uppfattning. Så åtskiljas nu bestämdt två handskriftsklasser, Bononiensis 185 får försteget framför Bernensis 88, och i vissa förtviflade fall får handskrifternas läsart stå i stället för tidigare upptagna konjekturer. Den kritiska apparaten verkar i typografiskt hänseende något oroligt och är ej alltid fullt åskådlig. Så anföres i det andra epigrammet v. 2 ur codex V såväl *frenatas* som *concretas* (aquas). Detta fall är af betydenhet, emedan den förra, men icke den senare läsarten skulle emot utgifvarens recension och cod. S bekräfta ett visst företräde hos V, t. ex. v. 4 *persecuit tenerum,* v. 5 *orba quod* och *urna* (V *vena*) samt v. 7—8, som helst utgå (och i intet fall upphjelpas med konjekturen «*pius* an *impius*»). Scholierna hafva i denna upplaga utelemnats, de göra icke häller ensamma för sig stor nytta. Men en parallelupplaga eller ett modernt sammelverk af antikens astronomiska författare vore i hög grad önskvärdt, äfven efter G. Thieles Antike Himmelsbilder.

Ref. vågar icke afgifva ett omdöme om utgifvarens kritiska ståndpunkt utan inskränker sig till att på några märkligare stäl-

len i korthet ange sin afvikande mening. V. 51 leder ingen handskrifts auktoritet till *attendens*; ref. föreslår efter A med tillägg blott af *tent*: (serpens) *caudam Helicen super attendit, tentat Cynosuram squamigero lapsu.* — V. 247 (piscis) *dextram Andromedae cernetur ad ulnam* beror på den hos Germanicus tyvärr ej afgjorda frågan om höger och venster! Säkrare är att åtminstone tilsvidare bibehålla *dextram* jämte det kanske icke alldeles betydelselösa *cernetur* i stället för att med Breysig förgäfves söka något epitet för Andromedas venstra arm. — V. 268 kunde med bibehållande af *atri* möjligen vårtiden betecknas med *cum primum agricolam ver vomeris admonet atri* (i. e. qui usu iamiam splendescet). — V. 271 torde man kunna komma det rätta något närmare än Breysig: (lyra) *deorum plurimulum* (en bildning som väl kan tilltros auctor) *acceptae prolis caelo* (för antydande af Hercules' värdighet nödvändigt) *nitet ante* (här utelemnas det störande, från v. 65 lånade *labore*) *devictam effigiem.* I det följande kunde föreslås *cui planta reciproca dextra, tempora laeva* (planta) o. s. v., men *erectaque dextra* kan måhända motiveras ur den astronomiska ikonografin. — V. 303 kan utan flyttning väl försvara sin plats; en del sjöfarande är nära land, men skrämmes dock *(interea)* af upptornade vågberg. — V. 405 tyckes *siccentur* (som af Breysig förses med crux) *substricto cornua velo* vara riktigt och sägas om de nedersta rårnas ändar, som vid vågsam seglats stänkts af hafssvallet. — Reliq. IV v. 110 synes en jämförelsevis god handskriftsauktoritet gifva *est quoniam* ⏒⏒ — ⏑ *ratis via cognita signis*, medan *certis*, som står före *ratis,* är glossem till detta; jfr. reliq. V 163 *signa non irrita.*

I det fullständiga ordregistret har ref. icke funnit något fel.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

O. E. Schmidt, Ciceros Villen. Mit 2 Tafeln und 5 Abbildungen im Text. Leipzig 1899, B. G. Teubner. 62 sid. stor 8:o.

Den bekante Cicero-forskarens broskyr är särtryck ur Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur, hvilken publikation med framgång fullföljer sitt sträfvande att bjuda läsaren forskning i anslående form. Schmidts skildringar af Ciceros landtgårdar besväras visserligen af en och annan detalj, som kunnat få lämpligare plats i exkurser, men förf. förstår at afvinna sitt ämne en mängd vyer af betydande bärvidd, hvilka i synnerhet för alla lärare i klassisk filologi erbjuda icke ringa intresse.

Efter en kort öfverblick af den romerska villeggiaturen, jämförd med den grekiska, meddelar förf. sina på autopsi, om också

icke på systematisk arkeologisk forskning grundade iakttagelser om Ciceros villor och supplerar dem med talrika kommentarier ur Ciceros bref och öfriga skrifter. Han försöker först efter förmåga att bestämma läget för den arpinatiska villan (jämte Amaltheum), Ciceros käraste barndomsminne och platsen för hans graf — om Cicero begrofs och om man i detta hänseende för öfrigt kunde tro på förf. och hans tolkning af Martial. XI 48, hvilket ställe kanske hellre kan åberopas emot honom. Så för han oss till Formianum, en tillflyktsort i kritiska tider, och till det vittra Tusculanum, som enligt Schmidts mening bör sökas på den åt Frascati och Rom liggande sluttningen. Äfven i Antium hade Cicero ett hus och en villa på det ensamma Astura-deltat, som han uppsökte i bekymmerfulla stunder. Cumanum åter leder vår tanke till den smidige världsmannen och politikern. Puteolanum ser förf. mest från ekonomisk synpunkt. I Pompeianum — utanför herkulanska porten — ville Cicero samla sig i ädel mänsklighet, «kronan på hans väsende».

Som man ser, söker förf. i de olika platsernas topografi inlägga olika social eller psykologisk betydelse, och denna del af hans uppgift har lyckats rätt väl.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

Festskrift til *J. L. Ussing* i anledning af hans 80-aarige fødselsdag 10 April 1900. København 1900, Gyldendal. 276 s. 8⁰ 6 Kr.

Bland de många hyllningsbetygelser, som på den dag, då Professor Ussing fyllde 80 år, kommo honom till del från skilda håll, torde denna festskrift, författad af hans vänner, kolleger och lärjungar, ha intagit hedersplatsen. En kärare gåfva hade väl den åldrige mästaren knappast kunnat mottaga af de män, hvilka i olika generationer bildat hans vetenskapliga umgängeskrets. Det är en gåfva, som hedrar lika mycket festföremålet, som gifvarne själfva. Vi finna här representerade de olika studieriktningar inom den klassiska filologien, åt hvilka Ussing såsom lärare och forskare egnat sitt lifs arbete. Och vi finna i dessa samlade uppsatser ett uttryck för den vetenskapliga duktighet och mångsidighet, som utmärker de köpenhamnska forskarne på den klassiska filologiens område.

De 18 författare, hvilka åstadkommit denna festskrift, hafva fått sina platser anvisade i alfabetisk ordning. Främst kommer *Blinkenberg* med en uppsats om «Et attisk Votivrelief», som fans år 1874 vid Via Appia i närheten af Caecilia Metellas grafvård

och för närvarande befinner sig i Museo Torlonia. Den nya tolkning, som Blinkenberg ger åt reliefframställningen, synes hafva den sällsynta egendomligheten att förena «il ben trovato» med «il vero». Förf. antager med goda och öfvertygande skäl, att reliefen, som är af pentelisk marmor och utan tvifvel attiskt arbete från slutet af det 5te årh. f. Kr., föreställer Hippolytos, och att de i klipplandskapet ofvan och bakom Hippolytos afbildade gudomligheterna representera hans grannar vid södra sluttningan af Athens Akropolis, nämligen Aphrodite *ἐφ' Ἱππολύτῳ*, Themis och Asklepios. Reliefen skulle sålunda ursprungligen ha varit uppställd i Hippolytos' heroon vid södra sluttningen af nämda Akropolis. Äfven beträffande fyndorten söder om Rom ger Blinkenberg en lycklig förklaring: i närheten låg Aricia, där Virbius hade sin helgedom — en gud eller heros, som identificerades med den grekiske Hippolytos. Det är sålunda icke osannolikt, att denna votivrelief blifvit bortförd från Athen och uppställd i Virbii helgedom vid Aricia. Den värderika uppsatsen innehåller därjämte fina och lärorika anmärkningar om stilutvecklingen hos de attiska votivrelieferna. Förf. antager s. 14, att Aphrodite *ἐφ' Ἱππολύτῳ* varit identisk med Aphrodite *Πάνδημος*; dock synes det vara bättre att skilja dessa från hvarandra, såsom inskrifterna med bestämdhet göra.

Drachmann gör i sin studie «Browning om Euripides» ett märkligt inlägg i striden om den riktiga uppfattningen af Euripides' religiösa utveckling, särskildt med hänsyn till hans båda dramer Hippolytos och Bacchai. I denna filologiska strid ha de motsatta uppfattningarna tillspetsat sig väl abstrakt, och det verkar därför välgörande, när Drachmann vid lösningen af detta spörjsmål hänvisar till det omdöme, som i denna sak uttalats af en skald sådan som Browning, hvilken djupare än de fleste andra förmått att intränga i förgångna tiders känslolif och tankeriktningar.

Fenger behandlar «Det romerske Tempel i Paestum» och angifver i en utförlig och af flera plancher beledsagad studie dess tid och plats i konstutvecklingen. Han framhåller därvid särskildt det kampaniska inflytandet på den romerska arkitekturen under republikens sista århundraden — ett inflytande som i sin ordning rönt intryck från den hellenistiska tidens arkitektur i Mindre Asien och Alexandria. I fråga om det behandlade templets plan afviker förf. från Koldewey och Puchstein «Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien». — *Forchhammer* tecknar i «Augustus og Principatet» i raska drag de viktigaste utvecklingsstadierna i Augusti sträfvan att vinna den bestämmande makten i den romerska statens styrelse. Förf. uppträder därvid i tydlig motsats till den ensidigt juridiskt-systematiska uppfattning af principatet, som kännetecknar Mommsens Römisches Staatsrecht. — *Gertz* har med känd mästarehand lämnat en öfversättning af Platons Kriton. — *Heiberg's* «Bidrag til Belysning af Herodots

religieuse Standpunkt» framhåller de båda lifsuppfattningar, hvilka kämpa mot hvarandra hos Herodotos: ionisk forskningslust och rationalism samt gammalattisk primitiv fromhet och religiös konservatism. — *Hude* tecknar i anslutning till athenarnes och meliernas dialog hos Thuk. V 85—113 «Magt og Ret i antik Belysning». — *Jørgensen* behandlar «Kvindehovedet paa de ældre Mønter fra Syrakus», hvilket han anser tillhöra Artemis, hvars urgamla tempel låg på Ortygia, ἕδος Ἀρτέμιδος, såsom Pindaros kallar denna ö. Därjämte lämnar förf. en förträfflig öfversikt af de syrakusanska mynttypernas utveckling under det 5te årh. f. Kr. och begagnar därvid tillfället att i vissa enskildheter beriktiga sina föregångare på detta område, särskildt Evans. Framställningens värde förhöjes genom utmärkta afbildningar af syrakusanska mynt, de flesta från Kgl. Mønt- og Medaillesamlingen i København.

Kinch beskrifver i sin studie «En byzantinsk Kirke» den lilla kyrkan i Peristerá, belägen omkring 20 kilometer öster från Saloniki. Denna kyrka har sitt stora intresse ej blott genom sin typ, utan äfven därigenom, att man noga kan bestämma tiden för dess uppförande. Kyrkan, som har grundformen af ett grekiskt kors och är försedd med 5 kupoler, byggdes af den helige Euthymios d. y. och blef färdig år 870/1. Kinch uppvisar, huru denna kyrka inom det östromerska rikets område är den enda ännu bibehållna representanten för en hel grupp af kyrkobyggnader, hvilka uppförts efter mönstret af den berömda Apostlakyrkan i Konstantinopel, som kejsar Justinianus lät bygga genom arkitekterna Anthemios och Isidoros, Aja Sophias byggmästare. Däremot har Vesterlandet bevarat en kyrkobyggnad, för hvilken Justiniani apostlakyrka tjänat såsom förebild: San Marco i Venedig. Förf. redogör för de orsaker, hvilka föranledde byggmästaren i Peristerá att i vissa delar afvika från sin förebild i Konstantinopel. Kyrkan i Peristerá, som icke har undergått några väsentliga förändringar sedan den helige Euthymios' dagar, uttgör ett ärevördigt och högst intressant minnesmärke af byzantinsk kyrkobyggnadskonst. — *Thor Lange's* bidrag «Hos Venderfolket» innehåller några fina stämningsbilder och väl skildrade intryck från förf:ns besök hos Vendernas bortdöende stam i Spreewald. Bland annat meddelar förf. äfven några prof på vendiskt folkskrock och öfvertro, hvartill vissa paralleler finnas äfven hos de gamle grekerna. Så t. ex. omtalas Vendernas fruktan för middagstimmen kl. 12 till 1, då mödrarna helst hålla sina barn inom hus, emedan de då särskildt frukta för Anna Subata, ett mythiskt väsen med gestalt af en gammal kvinna, som är försedd med huggtänder. Därmed kunna jämföras de helleniska folkföreställningarne om sirenerna, hvilka i forntiden betraktades som en slags vampyrer, som under middagshettan öfverväldigade människorna i deras sömn (jfr. Crusius, Philologus L, 1891, s. 98 ff.).

S. Larsen meddelar i «En solonisk Studie» några emendationsförslag till Solons dikter, hvilka han anser ha först blifvit upptecknade med gammalattiska bokstäfver och längre fram i tiden omskrifna i ionisk skrift. Vid denna omskrifning anser förf., att åtskilliga fel insmugit sig i de soloniska dikterna, hvilka han nu vill korrigera. Frågan om dessa dikters första uppteckning låter sig icke så lätt lösas, och äfven om antagandet af en gammalattisk uppteckning icke direkt kan vederläggas, torde å andra sidan den förutsättning, från hvilken förf. utgår, icke vara oanfäktbar. Det kan till och med ifrågasättas, huruvida icke Solons dikter länge ha kunnat lefva oupptecknade bland allmänheten, d. v. s. fortlefvat i den muntliga traditionen, såsom fallet vanligen var med den arkaiska tidens diktverk. Hvad nu själfva konjekturerna angår, förtjänar emendationsförslaget till Bergk[4] 13 : 51, 52 ett särskildt beaktande. I stället för den vanliga läsarten:

ἄλλος Ὀλυμπιάδων Μουσῶν πάρα δῶρα διδαχθείς
ἱμερτῆς σοφίης μέτρον ἐπιστάμενος

föreslår förf.

ἄλλῳ Ὀλυμπιάδων Μουσῶν πάρα δῶρα, διδαχθείς
ἱμερτῆς σοφίης μέτρον ἐπισταμένως,

«En anden ejer de olympiske Musers Gaver, idet han med Forstand har tilegnet sig den herlige Visdoms Maal». Konjekturen är sinnrik och förtjänar erkännande. Dock förefaller sammanställningen *διδαχθείς—ἐπισταμένως* något sökt. I de beläggställen, som förf. anför till stöd för *ἐπισταμένως*, Theognis 510 (med *πίνειν*) och 676 (med *φυλακὴν ἔχειν*) fogar sig dock *ἐπισταμένως* till sitt verb vida mera naturligt och osökt än här.

Larsens öfriga konjekturer torde vinna mindre erkännande. Innan man skrider till förfärdigandet af en konjektur, bör man först riktigt öfversätta det ifrågavarande stället och undersöka, om en emendation verkligen är nödig. Denna konjekturalkritikens grundregel synes förf. ha förbisett vid sin första emendation till Bergk[4] 5 : 4, 5, där han i stället för den vanliga läsarten

καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν

föreslår:

καὶ τοῖς ἐφράσαμεν μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφίβολον κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν.

Vi ha här tvänne konjekturer, af hvilka vi till en början må uppehålla oss vid den förra. *καὶ τοῖς ἐφρασάμην κτλ.* öfversätter förf. på följande sätt: «ogsaa dem bød jeg at give Slip paa det skændselsplettede Gods (egnl. intet skændigt at have)», hvarvid han förklarar, att «den här antagna betydelsen, som kräfves af meningen, kan verbet *φράζω* endast hafva i aktivum men icke i medium». Jag betviflar, att någon annan än Hr. Larsen är i stånd att gifva en sådan öfversättning af den vanliga texten. *Φράζω* betyder «visa, angifva», i medium «visa, angifva

något för sig, iakttaga, öfverlägga, uttänka». *Μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν* betyder icke «intet skændigt at have», utan «icke lida något men, någon oförrätt», jfr t. ex. *οὐδὲν βίαιον ἔχειν*, Herod. III. 15. Hela stället öfversättes i den vanliga textgestaltningen: «äfven för dem fann jag en utväg för, att de icke måtte lida något men». Detsamma säger Koraës i sin parafrasering: *καὶ τούτων προὐνόησα, ἵνα μηδὲν ἀπρεπὲς ἢ ἄδικον ἔχωσι*, och man må beklaga, att förf. uttryckligen förklarar sig icke förstå dessa Koraës' ord.

Äfven den andra konjekturen till detta ställe (*ἀμφίβολον* i st. f. *ἀμφιβαλών*) är ganska obehöflig. Låt vara att författaren i den antika litteraturen icke funnit något beläggställe för *ἀμφιβάλλειν τινὶ σάκος* eller *ἀμφιβάλλεσθαι σάκος*, är detta likväl ett godt och oantasteligt episkt uttryck. Genom Reichels undersökningar öfver de homeriska vapnen veta vi, att den sköld, som åsyftas åtminstone i de äldre partierna hos Homeros, verkligen slöt sig omkring och omgaf större delen af kroppen och sålunda är *ἀμφιβάλλεσθαι σάκος* i det episka språket icke mera stötande än *ἀμφιβάλλεσθαι χλαῖναν, ῥάκος, αἰγίδα, στολήν* o. dyl.

Icke heller det sista af de meddelade förbättringsförslagen synes vara framkalladt af något verkligt behof. Detta förslag går ut på att emendera Bergk[4] 36 : 8 f., sådan som läsarten förefinnes i Aristoteles' *Ἀθηναίων πολιτεία*.

τοὺς δ' ἀναγκαίης ὕπο
χρειοῦς φυγόντας γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους.

Innan denna skrift af Aristoteles återfans, läste man med Aristideshandskrifterna, i stället för *χρειοῦς φυγόντας, χρησμὸν λέγοντας*. Aristotelestexten ger en god mening, men icke för ty föreställer sig förf., att i den ursprungliga texten stod *χρέστον* (ɔ: *χρήστων*) *λέγοντας*, så att det ifrågavarande stället skulle ha betydt: «og endvidere dem (førte jeg tilbage), som under Tryk af Aagerkarle, fordi de maatte flakke om paa saa mange Steder, naar de talte, ikke længer benyttede sig af attisk Tungemaal». Detta förbättringsförslag åsyftar att förklara motsatsen mellan Aristoteles' och Aristides' läsarter, utan att likväl fullständigt lyckas däri. Hvad själfva konjekturen angår, låter den sig svårligen försvaras; ty dels ger Aristoteles' läsart en god mening i ett passande sammanhang (*φυγόντας*, i motsats till *πραθέντας*, om dem som af egen drift utvandrat), dels uppstår en pleonastisk hårdhet i uttrycket genom de båda participierna *λέγοντας—ἱέντας*, af hvilka det ena står såsom apposition till det andra («när de talade, icke längre talade attiskt tungemål»).

Holger Pedersen behandlar «Mandjævning hos Kelterne» under jämförelse med liknande bruk hos de gamla nordboarne. — *P. Petersen* meddelar öfversättning af valda «Scener af Aristophanes' Acharnerne». — *Ræder* uppvisar i sin studie öfver «Sagnet om Daphnis» de förändringar, som denna sägen undergått i

hellenistisk tid, med särskild hänsyn till Theokritos' förste idyll, hvars innehåll underkastas en grundig analys. Författaren visar, huru den hellenistiska diktningen psykologiskt fördjupar sagomotivet och låter konflikten utkämpas i människans eget bröst. — *Siesbye's* «Sprogbrugs-Iagttagelser» röja, såsom var att vänta, den lärde och skarpsinnige filologen. I förra afdelningen af denna uppsats ger förf. en plausibel förklaring af uttrycket *Quid, si* i vissa hypothetiska vilkorssatser utan tillfogad hufvudsats. Genom analys af åtskilliga klassiska ställen kommer förf. till den slutsatsen, att *Quid, si* stundom begagnas för att beteckna, att något, öfver hvilket man förundrar sig eller harmas, likväl skulle kunna förstås eller ursäktas under den i den konjunktiva bisatsen betingade förutsättningen, men icke annorledes; sådana ställen kunna öfversättas med: «man skulde tro at —». Den senare afdelningen behandlar det hos äldre danske författare förekommande, numera utdöda bruket af ordet *saa* = i ethvert Tilfælde, under alle Omstændigheder, overhovedet, desuden, alligevel, dog.

Sørensen framställer i «De homeriske Sjæle» åtskilliga beaktansvärda inkast mot Erwin Rohdes framställning af den homeriska tidens själatro och visar vanskligheten af en allt för ensidig konsekvens i totalomdömet om den homeriska uppfattningen af de dödes själar samt faran att allt för skarpt isolera den homeriska verlden från dess forntid och efterverld. Tyvärr har brist på utrymme nödgat förf. att framställa sina satser i en något aforistisk form, hvadan vi hoppas, att han må få tillfälle att utförligare framlägga sina åsikter i detta ämne. — *Tuxen* skildrar «Skæbnetroen hos Homer» och framställer uppkomsten och utvecklingen af de homeriska föreställningarna om ödet, som står öfver gudarna. Förf. visar, huru denna föreställning leder sitt ursprung från betraktelsen af den enskildes lifslott, som synes vara oberoende af gudarnes vilja: «icke ens gudarne kunna frälsa en människa, när hennes timma slår». Döden står för människan som det oafvändbara, det oböjliga, och det är klart, att just ur sådana iakttagelser föreställningen om ett öde såsom en gång för alla förutbestämdt skall uppstå. Författaren uppvisar äfven enstaka ansatser att utsträcka detta betraktelsessätt utom det individuella lifvets område, men i det stora hela har ödestron hos Homeros stannat inom dettas gränser. Denna uppsats, ett värdigt sidostycke till förf:ns förträffliga afhandling om «Allegorien i den græske Religion», är det bästa, som skrifvits i detta ämne, och dess religionshistoriska värde förringas ingalunda däraf, att den är skrifven redan år 1872. Man må hoppas, att förf. har flere sådana godbitar på lager. — Det sista bidraget, «Holbein og Højrenaissancen» af *Wanscher*, faller visserligen utanför den filologiska ramen, men är särdeles lämpligt i en festskrift för en man, som äfven ådagalagt sitt intresse för modern konsthistoria. Då jag icke är fackman, vågar jag icke uttala något

omdöme om detta bidrag. De i inledningen anförda betraktelserna öfver idealism och klassisk konst har jag läst med nöje och funnit ganska tänkvärda.

Upsala.

Sam Wide.

Dionysii Halicarnasei opuscula. Ediderunt *Hermannus Usener* et *Ludovicus Radermacher.* Volumen prius. Lipsiae 1899, Teubner. XLIV + 438 pp.

Quum Dionysii opuscula post Reiskium nemo universa recensuerit, ac partes tantum Krueger, Herwerden, Usener aliique ediderint, nova editio nostrorum temporum arte critica comparata omnibus philologis læto animo accipienda est. Hanc autem editionem omni cura omnique doctrina consummatam fore, satis præstant ipsa editorum nomina. Nec iusta spe deceptum se sentiet, qui hoc volumen prius perlegerit.

In opusculis edendis ordinem reliquerunt editores a Reiskio servatum. Complectitur prius volumen librorum de antiquis oratoribus quæ exstant (de Lysia, Isocrate, Isæo, Demosthene), tum epistulam ad Ammæum de Demosthene ac tabulas criticas orationum Atticarum, quibuscum coniungunt libellum de Dinarcho, denique epistulas ad Ælium Tuberonem de Thucydide et ad Ammæum de Thucydidis idiomatis. Sequentur igitur in altero volumine libellus de compositione verborum, ars rhetorica, librorum de imitatione reliquiæ, epistula ad Pompeium. Causam huius dispositionis me non perspicere fateor; quod enim aiunt editores (p. XXXVI), priore volumine opuscula critica, altero de ipsa arte tractatus se coniunxisse, quærendum est, cur epistulam ad Pompeium in altero volumine posuerint. Illum certe ordinem, quo Dionysius opuscula confecit, restituere conati non sunt; constat enim, epistulas de Thucydide post libros de imitatione conscriptas esse. Restat, ut alteri volumini eos libros servatos esse suspicemur, qui iam antea ab Usenero separatim editi sint[1]; at ita epistula ad Ammæum de Thucydidis idiomatis a priore volumine abesse debebat.

Disputatur in præfatione de codicum ingenio, qui quomodo inter se connexi sint, iam ex eo apparet, quod delectum opusculorum alii alium continent. Itaque ad paucos codices ætate præstantissimos textum ubique recensere editores potuerunt, nec causa est, cur dubitemus, quin recte id fecerint. Quam multis locis textum meliorem reddiderint, iis in scriptis facillime intellegitur, ubi vulgata scriptura in annotatione affertur. Emendationes autem debentur non solum perscrutationi codicum diligentissimæ, sed etiam

---

[1] Librorum de imitatione reliquiae epistulaeque criticae duae, Bonnae 1889. Ars rhetorica, Lipsiae 1895.

coniecturis vel ipsorum editorum vel aliorum. Coniecturæ inveniuntur multæ ac bonæ, partim tamen in annotatione solum positæ. Tradita scriptura nonnunquam paucis verbis defenditur, aut inter annotationes criticas breviter indicatur, quomodo locus editoribus accipiendus esse videatur. Est etiam, quod retractatum sit: ne commemoratur quidem Useneri coniectura (p. 5,23, de ant. orat. 3) *ἄλλας* pro *ὅλας*, quam proposuit in editione librorum de imitatione p. 3.

Etsi paucorum tantum codicum scripturæ in annotatione critica afferuntur, numerus tamen scripturarum variarum satis magnus est. Annotaverunt enim minimas quoque discrepantias, etiam quæ pertinent ad accentus vel aspirationis signa, elisionem litteramque *ν* paragogicam. Quod optime se habet, sed non est obliviscendum, illis in verbis, quæ sæpius per compendium scribuntur, ut *ἐστίν* vel *δέ*, nihil in his rebus valere codicum auctoritatem. Minus laudandum est, quod talibus in rebus levissimis etiam in textu codicum scripturas nimis religiose secuti sunt. Loquor imprimis de formis verborum *γίγνομαι* et *γίνομαι, οὐδείς* et *οὐθείς* vel similibus. Si formas ab ipso Dionysio adhibitas revocare liceret, bene res se haberet; sed non licet. Nemo credere potest, Dionysium p. 144,15, ubi ipsa affert verba Demosthenis, *γινομένων*, at p. 145,15, ubi verba nuper allata paulum transponit, *γιγνομένων* scripsisse, et hoc quoque loco unus codex (e tribus) *γινομένων* exhibet. Non video præterea, qui codices in his rebus editoribus magis sequendi esse visi sint. Edunt p. 14,19 *γίγνεται* contra antiquissimum codicem F, sicut p. 63,11 et 17 *γιγνόμεθα* et *γίγνεσθαι* contra eundem et M. At p. 85,13 F solum sequentes edunt *μηθείς*. Si hoc loco recte spreverunt codices deteriores MBP, nihil hos auctoritatis in hac re habere concedendum est. Sed nihilo minus in iis Dionysii scriptis, quæ soli tradunt MBP, summam fidem iis habuerunt editores, atque hoc ita quidem, ut p. 149,17 in textu scripserint *οὐθέν*, in apparatu *οὐδέν* BP, p. 153,11 *οὐδέν* in textu, *οὐθέν* M in apparatu. In hac re rationem prorsus desideramus.

Eo magis etiam hoc mirandum est, quod in aliis quibusdam eiusdem fere generis codicum testimonia editores neglexerunt. Scribunt semper *βύβλος, Μυτιλήνη,* quamquam *βίβλος* sæpius, *Μιτυλήνη* semper præbent codices, præterea *τέθηκεν* p. 263,16 et 266,21; apud oratores semper *ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὦ ἄνδρες δικασταί,* quamquam *ἄνδρες* sæpius omittunt codices; apud Lysiam denique *ἐπειδή* pro *ἐπεί* (p. 34,5 et 37,9). Cur hæc potius quam illa correxerint, non video.

Addunt infra textum præter apparatum criticum testimonia ac locos superiorum, quos Dionysius exscripsit vel respexit; cur non locum Plat. Apol. p. 18A attulerunt p. 183,22 ad verba *τὸν δὲ τρόπον τῆς λέξεως ἔα*? Locos exscriptos ad textum Dionysii emendandum non nihil valere manifestum est, sed gaudendum est, quod in hac re editores caute egerunt. Recte scribunt p.

11,2 et 141,6 in loco e Plat. Phædr. p. 238 D exscripto *διθυράμβων τινῶν*, etsi *τινῶν* non legitur apud Platonem; dubium est, rectene p. 55,7 ex Isocrate addiderint *καὶ πολιτικῶν*, sicut p. 416,4 *ἑκόντες* e Demosthene (IX 13), quod eo magis mirum videtur, quod hoc verbum apud Demosthenem Blassius expunxit ea ipsa de causa, quia non legitur apud Dionysium. Ego Demosthenem, at non item Dionysium, scripsisse crediderim. Miror etiam, quod p. 347,21 pro *ἡμῶν* scripserunt *δεινῶν*, quum codicum scripturæ propius esset *ὠμῶν*, et supra legamus *ὠμὰ καὶ δεινά*.

Locis e Thucydide allatis ut inter lectiones Dionysii easque, quas in illius codicibus invenimus, ratio clarius perspiceretur, in annotatione critica plerumque addiderunt editores scripturas in codicibus Thucydidis servatas. Quod gratum esset legentibus, si modo iis, quæ indicant, fidem habere liceret. Sed Bekkerum, ut videtur, secuti multa attulerunt falsa. Hoc quidem dandum iis est, editione Hudii librorum Thucydidis I—IV a. 1898 emissa uti eos non potuisse, quum, ut e præfatione discimus, morbus oculorum Useneri causa fuit, cur Dionysii editio tribus annis postea exiret, quam absoluta esset. Sunt igitur, quæ corrigenda sint: p. 340,18, ubi Thucydidis libri *CG* præbere dicuntur *ἢν μὴ ἀναγκάζωνται* (Thuc. I 118,2), de *C* solo hoc recte dicitur, nam præbet *εἰ G*; p. 356,16 pro *FG*[1] scribendum est *CG*[1] (Thuc. I 22,4); p. 399,12 verba *ex uno F* (Thuc. II 60,1) abesse debebant. Aliis autem locis haud ita paucis vera invenire potuissent editores, si modo consuluissent editionem Schoenii librorum I—II (Berolini 1874) et editionem Hudii librorum VI—VIII (Hauniæ 1890). Velut p. 344,1 pro scriptura *πάσας ἐς τὰς* (Thuc. I 100,1) falso affertur testimonium cod. *C*, nec rectius p. 348,17 apud Thuc. II 27,1 codd. *CF* cum Dionysio exhibere dicuntur *πέμψαντες* (non *πέμψαντας*), quam scripturam recentiorum editorum neuter agnoscit; denique p. 430,18 non recte dicitur Thuc. VIII 64,5 *αὐτονομίαν* exhibere, quum re vera *εὐνομίας B* (cum Dionysio), *εὐνομίαν C* præbeant.

Errores typographicos paucissimos inveni: p. 20 in apparatu 6 et 7 pro 7 et 8, p. 21 in apparatu u 2 pro u 3, p. 81,22 *θιατίθεσθε*, p. 339,23 *ηὐξήθησαν*, p. 345,14 *Αἰγινητῶν*, p. 351,9 in apparatu *μέχρι* pro *μέχρις*, ut videtur (cf. p. 342,11). Præterea p. 10,17 in apparatu legimus *μεταβολαῖς* v, quod, quum in textu in eodem versu legamus et *μεταφοραῖς* et *ὑπερβολαῖς*, ad utrum respiciat, non liquet. Quod p. 430,1 locus Thuc. VII 49 inter eos affertur, ubi *τὸ βουλόμενον* idem valeat, quod *ἡ βούλησις*, minus rectum est; illic enim positum est pro *οἱ βουλόμενοι*, sicut VII 48,2.

Joannes Ræder.

Wilhelm Koch, Kaiser Julian der Abtrünnige. Seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331—361). (Særtryk af Jahrbücher für classische Philologie, 25. Supplementbind.) Leipzig 1899, Teubner. 156 S.

Det er ikke ualmindeligt, at den historiske Kildeforskning netop paa de mest omstridte og afgjørende Punkter viser sin Betydning ved at bidrage til at kaste nyt Lys over Historien. Direkte gjør den det ganske vist ikke, men den er i Stand til at rydde Grunden og bane Vej for nye og rigtigere Opfattelser. Dommen over en Personlighed som Julian, der allerede af sin Samtid blev bedømt saa forskjelligt, vil unægtelig altid i høj Grad blive præget af Betragterens eget personlige Standpunkt; men dersom der skal kunne tages noget videnskabeligt Hensyn til den, er det nødvendigt, at de Data, hvorpaa Dommen er bygget, staa fast med antagelig Sikkerhed.

Den hollandske Lærde *W. Koch*, som allerede i 1890 erhvervede Doktorgraden i Leiden ved en Afhandling om Kejser Julian, søger i det ovennævnte Skrift, som han udtrykkelig betegner som «eine Quellenuntersuchung», at udrede Forholdet mellem Kilderne til Julians Historie. Hans Hovedthesis er den, at der til Grund for en stor Del af vore Kilder, navnlig Ammianus, ligger historiske Arbejder af selve Julian. Han opstiller den Formodning, at Julian foruden et ældre Skrift, det saakaldte *βιβλίδιον*, som væsentlig omhandlede det store Slag ved Strassburg, efter Constantius's Død har forfattet endnu et Skrift om sine Krigsbedrifter og her naturligvis udtalt sig langt mere uforbeholdent end i det tidligere; begge Skrifter skulle da have foreligget for Ammianus. Beviset for denne Paastand føres ved Henvisning til en Del Steder hos Ammianus, som vise en ret nøje Overensstemmelse med Aanden og Tankegangen hos Julian selv, navnlig med visse Steder i hans Brev til Athenienserne, uden at dette dog kan være direkte benyttet. Ammianus maa her have sine Meddelelser fra Julian eller en af hans Venner; men da de Venner, hvem der efter vort Kjendskab til Tidsforholdene kan være Tale om, af forskjellige Grunde ere udelukkede, bliver Julian alene tilbage; «hvem skulde ogsaa kunne skrive saa godt i Julians Aand som Julian selv?»

Beviset er, som man seer, af indirekte Art, og uagtet et indirekte Bevis er ligesaa godt som et direkte, naar man blot, som det ofte er Tilfældet i Mathematiken, er sikker paa at have faaet alle Muligheder med, har det i Reglen ikke saa stort et Værd i de historiske Videnskaber, hvor Mulighedernes Tal er ubestemmeligt. Men derfor kan Sagen jo meget godt endda have sin Rigtighed.

Udgaaende fra denne Hypothese giver Forfatteren nu efter Kilderne en Skildring af Julians Liv og Gjerninger, før han blev

Enehersker. Da han ifølge sin Opfattelse af Kildeforholdet maa anslaa Ammianus's Upartiskhed en Del lavere, end man i Reglen har været tilbøjelig til, bliver Skildringen selvfølgelig anderledes farvet, end man er vant til at se. Altfor ofte have moderne Historikere ment sig forpligtede til ikke alene at tage Kjendsgjerningerne fra de foreliggende «Kilder», men ogsaa at gjentage disses Domme over Personer og Forhold, og dobbelt misligt bliver dette naturligvis, dersom vor Kildes Kilde er en Mand, som selv stod midt i Tidens Kampe. Man kan kun glæde sig over at se et Forsøg paa at fælde historiske Domme paa Grundlag af en selvstændig Betragtning af Tidens Forhold.

Hovedinteressen knytter sig naturligvis til Forholdet mellem Julian og Constantius, og det følger af det Foregaaende, at Vægtskaalen maa synke til Fordel for Constantius. Nutidens Historikere have jo ikke Lov til uden videre at underskrive de Klager, som Julian har fremført over sin Fætter. Der er ingen Grund til at undres over, at Constantius efter at have udnævnt Julian til Cæsar og givet ham den vanskelige Opgave at forsvare Grænsen mod Germanerne i Begyndelsen ikke gav den unge Mand, som aldeles ingen militær Erfaring havde, synderlig frie Hænder, men medgav ham nogle dygtige Officerer, der i mange Forhold fik den egentlige Ledelse; men paa den anden Side er det klart, at idelige Rivninger maatte blive Følgen af en saadan Ordning. Overhovedet hævder Forfatteren, at Constantius's Optræden overfor Julian gjennemgaaende var baade velvillig og forstandig, men at han aldrig formaaede at faa Bugt med Fætterens i og for sig let forklarlige Mistænksomhed. At han tilsidst vilde berøve ham den bedste Del af hans Hær, hvilket som bekjendt gav Anledning til Julians Oprør, var efter Forfatterens Fremstilling en ganske naturlig Følge af Persernes sejrrige Fremgang ved Østgrænsen.

Af Constantius's Charakter gives der en sammenfattende Skildring; han betegnes som ubetydelig, hverken god eller ond, men som en hæderlig Mand, der stræbte efter at handle redeligt og havde en levende Forestilling om sine Pligter som Kejser; derimod var han ikke i Stand til at modstaa sit Hofs fordærvelige Indflydelse og blev saaledes indirekte medskyldig i Forbrydelser, som han kunde have hindret, saaledes særlig Drabet af Julians nærmeste Slægtninge.

En sammenfattende Charakteristik af Julian gives derimod ikke, men Forfatteren bestræber sig for lejlighedsvis at fremhæve saavel de sympathetiske Træk hos ham som hans Fejl. Med Hensyn til det afgjørende Vendepunkt, hans Udraabelse til Augustus, hvilket var ensbetydende med aabent Oprør, skjelnes der mellem to Traditioner, hvoraf den ene fremstiller ham som selv aldeles uskyldig heri, medens den anden netop fremhæver hans Meddelagtighed og priser ham for hans dristige Beslutning; Sandheden

formodes at ligge i Midten. Derimod vil Forfatteren ikke give Kilderne Ret, naar de prise hans hurtige Fremtrængen mod det østlige Europa som en stor militær Daad; det var kun et letsindigt Vovestykke, som havde faaet slemme Følger for ham, hvis ikke Constantius netop var død i det rette Øjeblik.

Det foreliggende Arbejde behandler kun Tiden indtil Constantius's Død, men det er Forfatterens Hensigt ved Lejlighed at give en Fortsættelse. Naar denne er kommen, ville vi have et Grundlag, ved Hjælp af hvilket der kan gives en paalidelig sammenhængende Skildring af Julians ydre Historie; til Forstaaelsen af hans Personlighed ville hans egne Skrifter stadig give de bedste Bidrag.

Hans Ræder.

Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia Latina. Accedunt Canonum qui dicuntur apostolorum et Aegyptiorum reliquiae. Primum edidit *Edmundus Hauler.* Fasc. prior: Praefatio, fragmenta, imagines. Lipsiae 1900, Teubner. XII + 121 pp.

For nogle Aar siden fandt man i Verona en Palimpsest, som indeholdt nogle Stykker af en *Didascalia apostolorum* paa Latin. En Beretning om Fundet tilligemed et Aftryk af en Del af Fragmenterne blev givet i det 134. Bind af Wienerakademiets «Sitzungsberichte» (1896) af den samme Mand, som nu har offentliggjort Stykkerne i deres Helhed. Haandskriftet antages at være fra Begyndelsen af det 6. Aarhundrede, men i det 8. Aarhundrede er der ovenpaa den gamle Skrift blevet skrevet Isidors *Sententiae.* En Del Blade ere derved gaaede tabt, og Resten kommen i Uorden, saa at der nu kun haves Brudstykker af den gamle *Didascalia.*

Det er ikke noget Originalværk, der er blevet fundet, men en latinsk Oversættelse af et græsk Skrift, som antages at stamme fra Begyndelsen af det 3. Aarhundrede. Det er ganske vist tabt, men har heller ikke hidtil været saa ganske ubekjendt. Dels har man nemlig haft en syrisk Oversættelse deraf, som blev udgivet af Lagarde i 1854, dels har det været kjendt gjennem de opbevarede *Constitutiones apostolorum,* som for en stor Del ere udarbejdede paa Grundlag deraf. Indholdet er hovedsagelig en Række Regler for de christne Menigheders indre Ordning, for Biskoppernes, Præsternes og Diakonernes Indsættelse og Virksomhed, for de menige Christnes hele Færd o. s. v.; paa Skriftsteder spares der ikke.

Det er klart, at nogen positiv Berigelse af vort Kjendskab til det gamle Menighedsliv giver det fundne Skrift ikke, men

paa den anden Side komme vi naturligvis den oprindelige græske Text ikke saa lidt nærmere gjennem en latinsk Oversættelse, selv om den er fragmentarisk, end gjennem en syrisk — rent bortseet fra, at det syriske Sprog for Tiden kjendes af endnu færre Mennesker end det latinske. En Del Interesse har ogsaa den latinske Sprogform, der, som Tilfældet ofte er med den Tids kirkelige Litteratur, er meget langt fra at være klassisk.

Den foreliggende Udgave indeholder foruden en kort Fortale Fragmenterne selv kritisk behandlede med Noter, Henvisning til de citerede Skrifsteder o. s. v. samt Facsimile af et Par Blade af Haandskriftet. Til Fragmenterne af *Didascalia* er der føjet nogle mindre, sammesteds fundne Fragmenter af de saakaldte apostoliske og ægyptiske *Canones* af et lignende Indhold, hvilke ligeledes delvis have været kjendte før, dels i Originalsproget (Græsk), dels gjennem forskjellige Oversættelser. Udgiveren lover om kort Tid at lade et 2. Hefte følge, som skal indeholde *Epilegomena* og *Indices*. Maaske der da vil blive Lejlighed til at komme tilbage til de omtalte Skrifter.

Hans Ræder.

Anthologie aus den Lyrikern der Griechen, für den Schul- und Privatgebrauch erklärt und mit litterarhistorischen Einleitungen versehen von *E. Buchholz*. Erstes Bändchen, 5te umgearbeitete und erweiterte Auflage, besorgt von *R. Peppmüller*. Leipzig 1900, Teubner. IV + 209 S.

Af Buchholz' Anthologi udkom 1ste Bind (Elegikerne og Iambograferne) 1864 og 2det Bind (de meliske og choriske Digtere samt Bukolikerne) 1866. Den har været meget benyttet. I 1898 udkom af 2det Bind 4de Oplag, bearbejdet af Sitzler (anmeldt i dette Tidsskrifts VII Bind S. 185 ff.), og nu foreligger 5te Oplag af 1ste Bind, besørget af Peppmüller. Den er i Tidernes Løb vokset; første Bind er i 5te Oplag over dobbelt saa stort som, da det første Gang udkom. Nogle faa Bemærkninger i den 1ste Udgave om Elegikernes og Iambografernes Dialekt ere blevne til en Afhandling paa 13 Sider. P. siger selv i Fortalen, at han en Tidlang var i Tvivl, om han ikke burde udelade den, da den for Gymnasiaster kun havde liden Interesse, men dog beholdt den, fordi den kunde være til Nytte for mere fremskredne Læsere. Thi skønt Bogen siges at have til Opgave at gøre Disciplene i Gymnasialklasserne bekendte med den helleniske Lyrik, er den i Virkeligheden mere anlagt paa filologiske Studerende. Saaledes det tilføjede Anhang, der giver nærmere Oplysning om en Mængde forskellige Læsemaader og Fortolkninger og er vokset op til det tredobbelte af, hvad det oprindelig var. Sjelden er

forbigaaet gode Ting f. E. Sem. 1,4 Crusius' Konjektur Ἅδῃ i Stedet for ἃ δὴ (Ἅδῃ βοτὰ som Føde for Hades).

Den almindelige Indledning og Indledningerne til de enkelte Digtere, Kommentar og Anhang have været Genstand for en Bearbejdelse, som viser flittig Benyttelse af hvad der i Mellemtiden er kommen frem af videnskabelige Forskninger; ja meget hyppigt ere disse og andre Skrifter citerede, uagtet Bogen selv giver al ønskelig Oplysning.

P. udtaler, at medens Buchholz for meget havde fulgt «der geistreichen aber schonungslosen Textgestaltung», som navnlig findes i 4de Udgave af Bergks *poetae Graeci lyrici*, har han selv beflittet sig paa at give en vel læselig, men dog nærmere til Overleveringen sig sluttende Tekst. Den nærmer sig da mere den Form, som Teksten har faaet hos Hiller og Crusius, om hvilken jeg har haft Lejlighed til at udtale mig i en Anmeldelse i dette Tidsskrift (VII S. 19 ff.).

Udvalget af Digte er omtrent det samme som i de tidligere Udgaver. Af Solon er optaget de nye Stykker, som ere blevne bekendte gennem Aristoteles' Ἀϑ. πολ., og tillige ere et Par ældre Stykker ombyttede med andre. Efter i den historiske Indledning til Solon at have givet den almindelige Beretning om dennes Fremsigelse af Digtet »Salamis» og Erobringen af Øen samt, om at han havde denne Triumf at takke for Overdragelsen af Archontatet og den lovgivende Magt, tilføjer P. en Note under Teksten, hvori han slutter sig til den af Toepffer (i *Quaestiones Pisistrateae*) og andre udtalte Anskuelse, at det ikke var Solon, men Peisistratos, som erobrede Øen, og at en saadan Bedrift først var mulig, efter at Athen ved Solons Lovgivning havde hævet sig fra sin underordnede Magtstilling. Derfor henlægges ogsaa Digtet «Salamis» til Tiden efter Archontatet og regnes blandt Solons seneste. Sagen er dog ingenlunde saa klar, som P. mener, og Busolt polemiserer i Griech. Gesch. II 214 f. med gode Grunde mod Toepffers Opfattelse. Athens Forhold vare netop efter Aristoteles's Fremstilling i den første Menneskealder efter Solons Lovgivning endnu temmelig mislige.

P. har ikke kunnet medtage de 2 nylig paa en Papyrusrulle fundne Straszburger-Fragmenter, der med en vis Sandsynlighed tillægges Archilochos baade af Hensyn til deres Indhold — lidenskabeligt Angreb — og deres Form — det fra Archilochos bekendte Versemaal — og af hvilke navnlig det ene har Interesse som sandsynligt Forbillede for Horats' 10de Epode[1].

Aristoteles' Hymne til Dyden er udeladt. Derimod er optaget en af Herondas' Mimer, idet P. mente, at denne nyfundne aleksandrinske Digter burde være repræsenteret som Sidestykke

[1] Reitzenstein: Zwei neue Fragmente der Epoden des Archilochos (i Sitzungsberichte der kgl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin; 9. 16 Novbr. 1899).

til Babrios, og dertil, jeg ved ikke hvorfor, fandt den 3die mest egnet; den giver en ikke tiltalende Skildring af en uartig og doven Dreng, som faar Prygl af Skolemesteren, men har saaledes ganske vist en Art Rapport til Skolen. Et Livsbillede, som gør et bedre Indtryk og tillige har archæologisk Interesse, giver den 4de Mime: Kvinderne, som ofre i Asklepios' Tempel. Med Hensyn til Fortolkning frembyder den 3die ogsaa Vanskeligheder. I V. 17 og 18 tager P. *οὐδὲν καλὸν* med Underforstaaelse af *ἐστι* som Hovedsætning til *κῆν μήκοτ'* . . . , medens det utvivlsomt er Objekt for *γράψῃ*. Man maa med Buecheler læse: *ἤν μή κοτ'* (Eur. Med. 30) og oversætte: hvis han en Gang imellem skriver, ikke noget ordentligt, men kradser den helt af. Sammesteds stiller P. *'Αίδην βλέψας* sammen med *"Αρη βλέπειν* hos Aristof. Plut. 328 *(at se ud som Ares)*. Det her tilføjede *οἷον* viser at Betydningen er: *som om han saa Hades* (noget frygteligt). Forklaringen af *Σίμων'* i V. 26 er neppe rigtig. Buech. har gjort opmærksom paa, at *Simon* ifølge Poll. on. VII 205 er en Betegnelse for et eller andet, som angaar Tærningespil, og da Drengen altid har dette i Hovedet, skriver han *Simon* i Stedet for *Maron*. Af V. 93 er den rette Fortolkning fremsat af Drachmann i hans Anmeldelse af Crusius' Udgave af Herondae mimiambi i dette Tidsskrift (I S. 201). Han giver V. 93 til Metrotime (henvendt afsides til Lampr. ligesom V. 91 og 92 af Lampr. til Metr.) med følgende Forklaring: Oh, du verdienst den Mund voll Honig zu bekommen, wie du so schön sprichst, idet han henviser til Theokr. I 146.

I Anledning af *ἀγινῆτε* i V. 55 siges, at det er «Konjunktiv im temporalen Satze», hvilket jeg ikke forstaar. Men Buechelers Rettelse *ἀγενεῖτε* er en meget tvivlsom Form. Det kunde være bemærket, at der i V. 75 mangler et *ἂν* (maaske *κἂν* i Stedet for *καὶ* [i V. 74] eller *ἐπαινέσαι ἂν*).

I Indledningen til Herondas siger P.: Dieser (der Mimus) hat Verwandschaft mit der Komödie ohne für dramatische Aufführung bestimmt zu sein. Han synes altsaa at mene, at disse Mimer kun vare bestemte til Læsning, i Modsætning til Crusius, som holder paa dramatisk Opførelse om end ikke paa Theatret. Der rejser sig ogsaa mange Vanskeligheder ved at tænke sig en saadan iværksat; Sceneforandring, Sceneudstyr (som i 4de Mime: Asklepiostemplet med dets Kunstværker, Statuer og Malerier) m. m. Den sidste, som har behandlet dette Spørgsmaal, C. Hertling (i *Quaestiones mimicae*, 1899) har forsøgt en Mellemvej, idet han søger at vise, at Publikum gjordes bekendt med Mimerne ikke scenisk ved Sammenspil af flere Personer men ved Recitation *σὺν ὑποκρίσει* af en enkelt Fremstiller[1], men heller ikke denne Antagelse fjerner Vanskelighederne.

Odense i August 1900. **P. Petersen.**

[1] Refereret efter Anmeldelse af R. Herzog i Berl. philol. Wo. 1900 Nr. 30.

I. I. Ipsen, 1000 franske Gloser. Kbhvn. 1900, Gyldendal. 99 s.

Det er anm. en fornöjelse at göre dette tidsskrifts læsere opmærksom på ovennævnte lille bog, om hvilken det med fuld föje i forordet siges, at den «indeholder noget nyt for enhver».

I de — langt over — «1000 gloser» har forf. til udgangspunkt taget de danske udtryk, som han opstiller i alfabetisk rækkefølge, men således at han på vejen medtager sådanne synonyme udtryk, sådanne vendinger af grammatisk eller fraseologisk interesse, som det enkelte ord giver ham anledning til. Når der i forordet siges at der, som regel, ikke er medtaget det man kan finde i en ordbog, så må der vel derved særlig tænkes på Sundby og Baruëls dansk-franske ordbog, til hvilken hr. Ipsens lille bog danner et så ypperligt supplement, at man ikke vil kunne undlade at benytte den i rigt mål, når en ny udgave af Sundby skal forberedes. På enkelte steder korrigerer den Sundby, f. eks. når der indskærpes (s. 93) at «vinhandler» hedder *négociant en vins*, ikke *marchand de vins* (= værtshusholder), eller (s .72), at det danske «skændes» ikke kan gives ved *se disputer*.

Bogens gloseforråd er så langtfra at være ensidigt valgt, at det tvertimod bevæger sig over alle mulige felter; men især er der en rigdom af udtryk hentede fra det praktiske liv i den nyeste tid; jeg skal nævne enkelte eksempler: *sauvage* = løsgænger (i Rigsdagen), *la rentrée des chambres*, *brigue électorale* (valgmanøvrer), *le capital et la main d'œuvre, les salariés et les employeurs* (arbejdere og arbejdsgivere), *laiterie coopérative*, *annonces légales* (retsbekendtgörelser), *l'assistance judiciaire*, *héritiers du sang*; udtryk fra sportslivet, fra militærvæsenet, fra det daglige liv: *cuisine à emporter* (mad ud af huset), *elle fait des ménages* (der vel nærmest svarer til det danske eller i alt fald københavnske: have steder at gå på), en hel del der falder ind under argot: *ficher sa montre au clou* («sætte sit ur»), *de la galette*, *de la braise* («syle») og især de mange kæleord hvormed «la langue verte» benævner rettens håndhævere: *les flics, la rousse*, *les vaches, les sergots* — endda mangler «*les cognes*».

Medens de her citerede ord og overhovedet det meste af hvad der findes i den lille samling, slet ikke er optaget hos Sundby, vil man sjældnere søge dem forgæves i Sachs (store udgave), for ikke at tale om argotleksika som Delesalle; dog har jeg i «1000 Gloser» noteret enkelte udtryk og ordbetydninger som Sachs ikke har: *pointage* = afstemning; *pointure* = hanskenummer; *il n'a aucune surface* = byder ingen garanti, *coupe-file* = referentkort, det i moderne fransk meget benyttede udtryk: *(re)mettre au point* = undersøge nærmere, «studere», *brasseur d'affaires* = spekulant, *brasser des affaires*, og naturligvis *rastaquouère* (hvortil kunde være föjet forkortelsen *rasta* og afledningen *rastaquouérisme*).

På fraseologiens område yder bogen en mængde nyt, og man har den trygge følelse, at forfatteren overalt bevæger sig i udtryk der tilhører det virkelig talte sprog — nutidssproget — ofte vel særlig Parisersproget, men, som bogens motto lyder: Quand Paris prend du tabac, toute la France éternue. Et par eksempler: *la Presse? le journal s'amène* (kommer smølende) *à 8 heures, Monsieur*; *oh, si mon mari me sortait comme ça* (tog mig med ud så tit); *je m'ennuie de mon lit* (længes efter); *c'est quelqu'un de plutôt bien informé (plutôt* = eng. *rather*, på dansk ofte komparativ: han hører til de bedre underrettede). — For de franske udtryk har forf. i reglen fundet træffende udtryk, således: *l'économie (d'un projet de loi)* = grundtrækkene; *la religion du rédacteur de l'article a été surprise* = han har skrevet det i god tro. Kun enkelte gange har det naturlige udtryk glippet: *il est en veine de confidences* burde vel have været gengivet ved «han er i det meddelsomme hjörne» ell. lign. *Vous avez la confiance facile* bør næppe på dansk hedde «lettroende», men «godtroende», «troskyldig». Det er at drage grænsen lovlig snævert, når *il faudrait qu'il fasse une fin* oversættes: «han må bestemme sig for en livsstilling (overhovedet «bestemme sig»), ligeså når *vous m'en direz tant* kun gives ved «å, det er noget for mig!», hyppigt har det betydningen: «nå sådan!» (se f. eks. Dumas, l'Étrangère II1). Hvorfor skal *il y a erreur sur la personne* just være «navneforveksling»? — *se faufiler* er ikke at «presse sig frem», men «at smutte (behændigt) gennem stimmelen»· Den skarpt formulerede betydningsforskel mellem *il ne sait pas* og *il ne sait ce qu'il dit* holder næppe stik. Endnu et par anker: Oprindelsen til talemåderne: *je m'en moque comme de l'an quarante* og *boire à tire-larigot*, er galt forklaret: *l'an quarante* er utvivlsomt en forvanskning af *l'alcoran* (G. Paris, Romania XXIII), og i *tire-larigot* er if. Scheler *larigot* (opr. «flöjte») brugt i betydningen «hals». — Af ikke rettede trykfejl vil jeg fremhæve: «afskræk» bör hedde «afsky»; *ci* for *si* s. 8, *est* for *et* s. 39 og 93, *fiche* for *ficher* s. 47, *rogation* for *rogaton* s. 48, *à la bonheur* for *à la bonne heure* s. 28.

V. Stigaard.

Asmus Sörensen, Polnische Grammatik mit grammatisch-alphabetischem Verbalverzeichnis. Systematischer Teil (Schlusslieferung). Leipzig 1900, E. Haberland. VII + 96 S. (p. 257—352), stort 8⁰.

De to foregående Hefter af Sörensens Værk er anmeldte ovenfor (VIII 78—81 og IX 60—61). På det sidste Sted har jeg gjort opmærksom på en vis Vaklen med Hensyn til Titelen.

Denne Vaklen er nu ophævet ved, at det sidst udkomne Hefte bringer et nyt Titelblad til hele Værket samt et nyt Titelblad til den systematiske Del (i Modsætning til Verbalfortegnelsen). Heftet indeholder tillige en Fortale, der rettere burde have været betegnet som «Nachwort» til hele Værket, så meget mere som den tildels synes at indeholde Svar på fremkomne Anmeldelser. Endelig bringer dette Hefte en udførlig Indholdsangivelse, men ikke noget Register, da Forf. mener, at dette delvis er blevet overflødigt ved Verbalfortegnelsen.

Det foreliggende Hefte indeholder i det væsentlige den egentlige Syntaks. Forf. udtaler, at han har bestræbt sig for at skåne Læseren for selvfølgelige Ting; derfor har han bl. a. udeladt almindelige Definitioner. Dette må man selvfølgelig billige. Men Forf. går et Skridt videre og mener at kunne indskrænke sin Opgave til at meddele, hvad der afviger fra tysk Sprogbrug. Herved kan der imidlertid fremkomme besynderlige Lakuner; således har S. absolut intet meddelt om den partitive Genitiv i Polsk og den dermed beslægtede genitivus generis, hvilket iøvrigt strider også mod S.'s eget Princip, eftersom Polsk og Tysk i Enkelthederne ikke stemmer overens (*kosz sałaty* ‚ein Korb Salat' o. s. v., C. W. Smith S. 187). Sammenligningen med Tysk kan iøvrigt foretages på to Måder, i Lighed med de to forskellige Anordninger af Stoffet i en polsk-tysk og tysk-polsk Ordbog. Det tyske Udtryk kan betragtes som det givne og det polske som det søgte. Efter dette Princip har S. i Kapitlet «Passiv» beskrevet polske refleksive Udtryk som *dom się buduje* ‚Huset bygges' o. s. v., som derved udelukkes fra det foregående Kapitel om refleksive Verber. Men man kan også omvendt betragte det polske Udtryk som givet for derefter at meddele, hvilke tyske Udtryk der svarer dertil. Efter dette Princip behandler S. i § 344 den polske Instrumentalis; istedenfor at samle Anvendelsen af denne Kasus i logiske Grupper meddeler S., at den kan oversættes på Tysk 1) ved *an*, 2) ved *auf*, 3) ved *bei* o. s. v. („jung an Jahren', ‚im Flug', ‚mit Namen', ‚nach der Reihe'). Jeg må åbent tilstå, at jeg betragter bægge disse Inddelingsprincipper som absolut utilladelige. Stoffet må ordnes efter sin egen Natur uden Hensyn til Tysk. Også bortset fra denne principielle Uorden kan Anordningen hos S. være mangelfuld. I et Kapitel med Overskriften «Instrumental bei Verben» meddeles der S. 306 i en Anmærkning Oplysning om Instrumentalis ved Adjektiverne *równy* og *różny*; under genitivus qualitatis anføres i § 333 Bem. 6 Eksempler, som indeholder en objektiv Genitiv og altså hører til §§ 331—332. Dog er sådanne Fejl sjældne.

S.'s polske Syntaks fortjener iøvrigt den samme Ros som Formlæren. Den er overordentlig righoldig og må betegnes som det bedste eksisterende Hjælpemiddel til Studiet af den polske Ordføjning. Sammenligner man den med vor Landsmand C. W.

Smith's polske Grammatik, vil Sammenligningen ofte falde ud til Fordel for Sörensen. For at nævne et bestemt Eksempel skal jeg henvise til Sörensens Behandling af Instrumentalis ved Verber, der betegne en Bevægelse (S. 306—307; sml. oldn. *kasta beinunum* o. s. v.); om dette Forhold findes intet hos Smith. Men Smith bliver dog ikke gjort overflødig ved Sörensens Bog; Smith har mangt og meget, som savnes hos Sörensen. Den meget ejendommelige polske (og russiske) Udtryksmåde ved Ordet *z* ‚med', som behandles hos Smith S. 165—166 (*my się z nim od infimy znamy* ‚jeg og han har kendt hinanden fra den nederste Skoleklasse', egentlig ‚vi med ham' o. s. v.), er aldeles uomtalt hos Sörensen, der har udeladt hele Kapitlet om Overensstemmelse mellem Subjekt og Prædikat, formodentlig, fordi Polsk her i det væsentlige stemmer med Tysk. Den, der vil nöjes med én Grammatik, bör foretrække Sörensens; men til et grundigt Studium er også Smith uundværlig. Hverken Sörensen eller Smith har behandlet den polske Ordstilling; dette er meget at beklage, især da Polsk på dette Område har bevaret adskillige gamle Ejendommeligheder (f. Eks. Stillingen af *mi* og *ci* i Tilfælde som *chce mi się* o. s. v.).

København, d. 13. August 1900.

Holger Pedersen.

In Herodotum.

IV 1. *τῆς γὰρ ἄνω Ἀσίης ἦρξαν, ὡς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, Σκύθαι ἔτεα δυῶν δέοντα τριήκοντα. Κιμμερίους γὰρ ἐπιδιώκοντες ἐσέβαλον ἐς τὴν Ἀσίην, καταπαύσαντες τῆς ἀρχῆς Μήδους· οὗτοι γὰρ πρὶν ἢ Σκύθας ἀπικέσθαι ἦρχον τῆς Ἀσίης.* Etsi saepissime participium aoristi indicativo aoristi ita adiungitur, ut de duabus actionibus eodem tempore factis agatur (cf. Madv. synt. Gr.[2] § 183 adn. 2), hoc tamen loco participium *καταπαύσαντες* indicativo *ἐσέβαλον* additum vix ferri potest; nam Scythae post incursionem factam demum Medis imperium eripuerunt. Neque lenissima mutatione *καταπαύσοντες* scribere quidquam attinet, cum Scythae non eo consilio impetum fecerint, ut imperio Asiae potirentur. Stein de verbis *καταπαύσαντες* ... *Ἀσίης* post *τριήκοντα* transponendis significavit; quod si faciamus, verba *Κιμμερίους γὰρ κτλ.* nimis inde quo pertinent disiungantur. Ipse suspicor Herodotum *κατέπαυσάν τε* scripsisse; hoc autem modo particula *τε* cum verbo coaluit et multis aliis locis et loco Thucydidis q. e. VIII 24,4 (*ηὐδαιμόνησάν τε* > *εὐδαιμονήσαντες*).

Carolus Hude.

Det store Alter i Pergamos.

Af J. L. Ussing.

Siden jeg udgav min «Pergamos» (1897, og i ny Bearbeidelse paa Tysk 1899) ere de pergamenske Studier stadig blevne fortsatte, og navnlig er Rekonstruktionen af det store Alter bragt et betydeligt Skridt fremad. Dette skyldes især Dr. H. Schrader, som i Sitzungsberichte der K. Preussischen Akademie der Wissenschaften 1899 S. 612—25 har skrevet en Afhandling «Die Opferstätte des pergamenischen Altars», og i Jahrbuch des K. d. archäologischen Instituts 1900 S. 97—135 «Die Anordnung und Deutung des pergamenischen Telephosfrieses».

Skjøndt Alteret var fuldstændig ødelagt og kun Fundamentet laa paa sin Plads, medens alle de prægtige Architekturstykker og Billedhuggerarbejder, der forbavsede de Gamle, vare spredte vidt omkring, lykkedes det dog den fortræffelige Architekt, der udgravede det, R. Bohn, at fremsætte en Rekonstruktion, som vandt almindeligt Bifald. Senere modtog denne en væsentlig Forbedring ved Overvejelser om Gigantomachiens Ordning, der foretoges af Bohn og Puchstein i Forening, idet det viste sig, at Opgangstrappen ikke, som først antaget, havde ligget paa Sydsiden, men paa den noget længere Vestside, og i denne Form maa Planen betragtes som fastslaaet, ligesom den ogsaa er optaget i Berliner Museets Katalog «Beschreibung der Skulpturen aus Pergamon. I. Gigantomachie». Saalænge der ikke forelaa andet end Bohns «Foreløbige Beretning» (Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen I), kunde jeg ikke tilbageholde min Tvivl, om han i Et og Alt havde truffet det Rette. Hvad den nederste Del af Altret angik, kunde der ikke være nogen Tvivl. Grund-

fladen er tilnærmelsesvis kvadratisk; den maaler 37,70 M. fra N. til S. og 34,60 fra Ø. til V. Altret ligger paa en indhegnet Plads, der danner en noget uregelmæssig Firkant, idet den østlige Side, hvor Indgangen var, ikke danner rette Vinkler med de andre; den har fulgt Hovedgaden, der førte op til Athenas Helligdom og til Borgen. Alteret bestod af to Afdelinger ligesom Alteret i Olympia efter Pausanias' Beskrivelse. Den nederste Afdeling, hvorpaa Bygningens Hovedprydelse, den storartede Frise med Gigantkampen var anbragt, var en kompakt firkantet Masse af omtrent 20 Fods Høide (5½ Met.), paa Vestsiden gennembrudt af en c. 20 Meter bred Opgangstrappe. Paa den Terrasse, hvortil denne førte op, har Alterets anden Afdeling, det egentlige Offeralter staaet. Dette mente Bohn ikke at have Midler til at rekonstruere. Derimod forefandtes der en Del forskjellige Architekturstykker, som viste sig at høre sammen til en 3½ Met. høi ionisk Kolonnade. Heri fandt Bohn Alterterrassens Indfatning, der med sin udadvendte Søilerække maatte danne en pragtfuld Krans omkring Altret. Saa tiltalende som dette Syn var, havde jeg dog ondt ved at forsone mig med denne Søilegang, der ikke gjorde mindste Nytte, men var en blot og bar Dekoration. Den syntes mig endog at gjøre Skade, idet den skjulte Offeralteret for de Udenforstaaendes Blikke, saa at disse hverken saa det, som var den egentlige Helligdom, eller den hellige Handling, der foregik der, men maatte nøies med at se Røgen stige op over Søilegangens Top. Det forekom mig, at Terrassen kun kunde have været omgiven af en lav Balustrade, saa at Altret og Offringen var synlig for Alle; Søilegangen, hvis Existents ikke kunde betvivles, maatte da have haft en anden Plads, som jeg haabede vilde findes ved yderligere Undersøgelser paa Stedet. Det var Alterpladsens Omgivelser, jeg tænkte paa, særlig paa den Indgangshal, som fra Byens Hovedgade maatte have ført ind til Pladsen, saaledes som det er angivet efter Professor L. Fengers Tegning i min Pergamos S. 111. Men heller ikke der kan Søilegangen have staaet, da der ikke er Spor af den Fundamentering, som en saadan Bygning maatte kræve. Tanken vender altsaa tilbage til Bohns Rekonstruktion: ham har desværre en tidlig Død bortrykket, saa at han ikke har faaet udgivet det pergamenske

Alter; men Dr. Schrader har i den ovfr. nævnte Afhandling i «Jahrbuch» efter en omhyggelig Undersøgelse af de dels i Berlin dels i Pergamon bevarede Rester meddelt saa fyldestgjørende Beviser for Rekonstruktionens Rigtighed, at jeg ikke længere nærer nogen Tvivl. De bevarede Architekturstykker passe saa fuldstændig til den dem anviste Plads, at dette ikke kan være tilfældigt. Altret har virkelig været helt omkranset af denne ioniske Søilerad. At denne for Størstedelen har dækket Offeralteret for de Udenforstaaende, vil ikke kunne nægtes. Dette vil, hvis L. Ampelius har Ret i at hele Altret har været 40 Fod høit, næppe have raget mere end høist 8 Fod op over Søilegangens Tag. og altsaa kun været synligt i længere Afstand; men derpaa synes man ikke at have lagt Vægt; kun den mere ansete Del af Befolkningen tog umiddelbart Del i den hellige Handling; Menigmand maatte staa udenfor.

Bagved Søilegangen maa der have staaet en Mur. Baade Kassetter og Architraver fra den ere bevarede, saa at Rekonstruktionen er sikker. Men hvorledes har den indre Side af Muren set ud? En nøgen Væg kan ikke have omgivet Altrets Plads. Bohn har ikke efterladt sig noget Udkast til Løsningen af dette Problem; han har kun i Almindelighed udtalt, at der maatte man anbringe «Telephosfrisen», som efter de Omstændigheder, hvorunder den var funden, maatte antages at høre til Altret. Det er en ynkelig Ruin, der er tilbage af dette interessante Kunstværk; men Conze var dog straks paa det Rene med, at det maatte være Sagnet om Telephos, Pergamos' Anlægger, der var fremstillet. Der har været arbejdet utrætteligt paa at udfinde Brudstykkernes Sammenhæng og tolke Billedernes Betydning, det Første af Berlinermuseets Billedhuggere, det Sidste navnlig af Professor Robert i en stor Afhandling i Jahrbuch des archäol. Instituts II og III. Dr. Schrader har fortsat disse Arbejder; men det er endnu langt fra at man har naaet nogen sikker Tydning af de bevarede Fragmenter, og skulde ikke nyt Materiale uventet komme for Dagen, er der heller intet Haab om at dette kan naaes. Derimod har S. kunnet bestemme Pladsen, hvor Frisen har været anbragt. Væggens Høide indtil Architraven er c. 3 Meter. Telephosfrisen er 1,58 M. høi. Sættes denne, hvad der er det eneste Rimelige, umiddelbart under Architraven,

kommer Underkanten af den omtrent i Høide med det menneskelige Øie. Det er netop saaledes som vi vilde anbringe et saadant Vægmaleri. Det Panel, der hos os vilde indtage den nederste Del af Væggen, svarer ganske til de Orthostater, d. e. Stene stillede paa Høikant, som de græske Bygninger regelmæssig vise os under de Kvaderstensskifter, hvoraf Muren bestaar. Men her ser man ikke de nøgne Kvadersten, men et stort historisk Billede, en uafbrudt Række af livlig bevægede Scener, der tegne sig imod en landskabelig Baggrund. Thi medens Gigantomachiens Hautrelief viser os de mylrende Kæmpeskikkelser imod en neutral og næppe synlig Baggrund, var Telephosfrisens lavere Relief udført i den hellenistiske Tids Stil. Der var gjort Rede for de forskjelligs Lokaliteter og Omgivelser. Man var jo heller ikke i Olympen, men paa Jorden, og det var Menneskers Liv, der skulde fremstilles. Og malet var det Altsammen med kraftige Farver, saa at det ikke har gjort mindre, men uden Tvivl større Virkning end et Maleri vilde gjøre.

Den Plads, der omgaves af Muren med Telephosfrisen, har antagelig haft en Længde af 26,5 M. og en Bredde af 15,5. Paa Forsiden, over Opgangstrappen, maa den have aabnet sig paa en til denne svarende Maade. Nogle forefundne Stykker af Trefjerdedels Søiler have efter Bohns sandsynlige Antagelse hørt til en Række Piller, der svarede til Søilerne i den ydre Omgang, saa at Adgangen til Alterpladsen fik Formen af en aaben Søilehal. Af den vestlige Mur bliver der saaledes ikke Mere tilbage end et lille Stykke ved den nordre og søndre Ende. Sættes Længden af disse Stykker — Tungemure kalder Bohn dem som Fremspring fra Omslutningsmuren — til 4 Meter, bliver hele Frisens Længde 65,5 M. Schrader mener, den har været længere. Han fører den omkring paa den ydre Side af disse Tungemure og paa de Stykker af Omslutningsmuren, der flankere Trappen imod N. og S. Dette er lidet troligt. Har Frisen smykket disse Stykker af Muren bag Søilerne, hvorfor har den saa ikke omgivet hele Muren, men slipper paa det allermest synlige Sted, ved Trappens Begyndelse? Nej den har sikkert intet Sted havt nogen Mur foran sig. Naar S. mener, at Kompositionens Sammenhæng og Antallet af de Scener og Begivenheder, der burde frem-

stilles, krævede større Plads end den ganske anselige Længde, vi have tildelt Frisen, 65½ M., maa det bemærkes, at der er mange Scener, hvis Tydning er ganske problematisk, og hvad der kan have været fremstillet i alle de Stykker, som fuldstændig mangle, vide vi naturligvis Intet om. Man maa heller ikke tro, at der er fundet Spor af Frisens Ombøining ved Tungemurenes Ender eller at der er fundet flere indre Hjørner end der hørte til i den indre Gaard; der er kun fundet 3. Den techniske Grund, der anføres, at nogle af Pladerne mangle Huller til de Jernkramper, der skulde forbinde dem med Muren bagved, og derfor maatte have vendt Ryggen til lignende Plader paa den indre Side, vil ved et saa ufuldstændig bevaret Monument ikke kunne gjøres gjældende; der kunde tænkes andre Muligheder.

Paa den her beskrevne Plads indenfor Muren laa det egentlige Alter. Det hedder sig i Almindelighed, at dette var et Askealter, d. e. dannet af Asken fra Offerbaalene blandet med de offrede Dyrs Horn, Knogler og lignende Affald. Dette støtter sig paa et korrupt Sted hos Pausanias V 13,8. Han siger om det ældgamle Alter i Olympia, at den øverste Afdeling deraf var et Askealter. Han tilføier, at et saadant ogsaa fandtes i Pergamos, men han siger ikke, at dette var det store Zeus-Alter; man kunde ligesaa godt tænke paa en anden Guddom f. Ex. Athene. Videre læse vi, at der ogsaa existerede et lignende Alter for den Samiske Here; men imellem disse to Angivelser staar der et Par uforstaaelige Smaaord, som ikke tilstede nogen rimelig Rettelse. Efter al Sandsynlighed er her et Hul i Texten, og den Samiske Heres Alter har ikke staaet i Pergamos, men paa Samos. Hvad der har staaet i dette Hul, kunne vi naturligvis ikke gjætte, men det er ganske usandsynligt, at der skulde have staaet, at det var det store Zeusalter. Dette var en moderne Pragtbygning fra det 2det Aarhundrede f. Chr., opført som Trofæ og Seirsgave til Guden, hvorimod hine Askealtre vare tarvelige Oldtidshelligdomme, som from Gudsfrygt ikke vilde vove hverken at flytte eller at ombygge. Man kunde opføre et Tempel ved Siden af Altret, som man havde gjort i Olympia og paa Samos, men Altret selv maatte vedblive at være, som Pausanias udtrykkelig siger om den Samiske Heres Alter, ikke en Smule

mere anseligt end de extemporerede Altre, som Athenæerne kaldte *ἐσχάραι*.

Det Alter, hvorpaa man her offrede til Zeus, har været et architektonisk Kunstværk ligesom Terrassen, hvorpaa det stod. Skulde det da ikke være muligt, at der i det Mindste vare nogle faa Levninger deraf tilbage ligesom af Altrets øvrige Dele? Allerede Bohn havde bemærket, at en Del smukt udførte Architekturstykker, der fandtes under Udgravningen, hørte sammen som Architrav, Frise og Tagskjæg, men han havde ikke gjort videre Brug af disse Opdagelser. Schrader var imidlertid overbevist om at de maatte høre til Offeralteret, og har efter nærmere Undersøgelse af disse Levninger dels i Museet i Berlin dels i Pergamon set sig i Stand til at foretage en Rekonstruktion af Alteret, som han har meddelt i den ovfr. nævnte Afhandling i Berliner Akademiets Berichte. Det har uden Tvivl været aflang firkantet ligesom Pladsen, hvorpaa det stod; dette var jo den almindelige Alterform, som vi nu kjende tilstrækkelig fra Koldeweys og Puchsteins Værk «Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens». Da L. Ampelius angiver hele Alterets Høide til 40 Fod, og den nederste Afdeling kan antages at have været omtrent 20 Fod høi, vilde selve Offeralteret have havt en lignende Høide. Dets Længde og Bredde vide vi Intet om.. Ved Rekonstruktionsforsøget er Schrader gaaet ud fra Hiero II's store Alter i Syrakus saaledes som vi kjende det fra Koldeweys nys nævnte Værk. Altret maa tænkes delt efter Længden i 2 Dele, af hvilke den bageste var bestemt til selve Offringen, den forreste til Offerpræsterne og deres Følge. Dertil førte to Trapper op, ligesom i Syrakus, en ved den søndre og en ved den nordre Ende af Langsiden. Schrader var først af den Mening, at dette maatte være den østlige Side, og at Offertoget. efter at være kommet op paa den store Terrasse ad den vestlige Opgangstrappe, havde bevæget sig udenom Alteret for at bestige dette fra Øst af og foretage Offringen vendt imod Øst. At dette var en Umulighed, har jeg allerede paavist i det K. danske Vidensk. Selskabs Oversigt 1900 S. 278; og Schrader har ogsaa i sin senere Afhandling indrømmet, at den Grund, hvorpaa han støttede hin Antagelse, var uholdbar, og at Opgangen til det egentlige Alter ligesom til den

lavere Terrasse maa have været fra Vest. Den saaledes ændrede Plan findes i Jahrbuch 1900 S. 100, den særdeles tiltalende architektoniske Rekonstruktion i Berliner Akademiets Berichte.

De fragmento Cypriorum 1 (ed. Kinkel).

Antiquos grammaticos ad verba Homeri *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή* (*A* 5) explicanda versus quosdam Cypriorum adhibuisse e scholiis Venetis Homericis scimus. Quos versus Kinkel [1], praeter Venetum codice Vindobonensi philol. Graec. LXI usus, sic restituit:

Ἦν ὅτε μυρία φῦλα κατὰ χθόνα πλαζόμεν' ἀ⟨νδρῶν
. . . ἐβάρυνε⟩ βαθυστέρνου πλάτος αἴης.
Ζεὺς δὲ ἰδὼν ἐλέησε καὶ ἐν πυκιναῖς πραπίδεσσι
σύνθετο κουφίσσαι ⟨βάρεος⟩ παμβώτορα γαῖαν
ῥιπίσσας πολέμου μεγάλην ἔριν Ἰλιακοῖο,
ὄφρα κενώσειεν θανάτῳ βάρος· οἱ δ' ἐνὶ Τροίῃ
ἥρωες κτείνοντο, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.

Quae ad lacunam versuum 1—2 explendam inserta sunt quamvis sententiae aptissima sint non sufficere perspicuum est, et viri docti alii alia supplementa proposuerunt. Mihi collato loco Euripidis Orest. 1639 sq.: *ἐπεὶ θεοὶ . . . | Ἕλληνας εἰς ἓν καὶ Φρύγας ξυνήγαγον, | θανάτους τ' ἔθηκαν, ὡς ἀπαντλοῖεν χθονὸς | ὕβρισμα θνητῶν ἀφθόνου πληρώματος*, quae poeta sine dubio e nostro loco hausit, verisimile videtur ante *ἐβάρυνε* vocabulum *ὑβριστέων* supplendum esse.

V. 4 codices sic habent *κουφίσαι παμβώτορα* (*παμβότειραν* Vind.) *γαῖαν* (vel *γαίης*; non liquet) *ἀνθρώπων*, unde facillime *κουφίσσαι παμβώτορα γῆν ἀνθρώπων* efficitur. Quod viri docti *ἀνθρώπων* ut glossema omiserunt, aliud (*βάρεος, ἀνδρῶν, μερόπων*) ante *παμβώτορα* inseruerunt, ingeniosissime illi quidem fecerunt; sed remedio tam violento minime opus fuit. Scribendum igitur:

Ἦν ὅτε μυρία φῦλα κατὰ χθόνα πλαζόμεν' ⟨ἀνδρῶν
ὑβριστέων ἐβάρυνε⟩ βαθυστέρνου πλάτος αἴης.
Ζεὺς δὲ ἰδὼν ἐλέησε καὶ ἐν πυκιναῖς πραπίδεσσι
σύνθετο κουφίσσαι παμβώτορα γῆν ἀνθρώπων.

G. Rangel Nielsen.

---

[1] Epicorum Graecorum fragmenta coll. G. Kinkel, vol. I (Lips. 1877) p. 20 sq., ubi etiam de aliis versuum fontibus dictum est.

Platon og Idelæren.

Af G. Selchau.

I sit lille Skrift «Platon og hans Forgjængere» har Hr. Ræder søgt at vise,* at Platon er kommen ud over Idelæren, har øvet en opløsende Kritik mod den. Derfor «maa den Opfattelse, at Platons Philosophi har udgjort eet sammenhængende System med Ideelæren som Centrum, opgives». «Med sin dybe Spekulation forbandt Pl. en aldrig hvilende Kritik, som han ikke var bange for at rette ogsaa mod de Systemer, som han selv havde opbygget. Maatte han end saaledes af og til lide den Skuffelse at se en Bygning, som han selv møjsommelig havde opført, synke i Grus, saa arbejdede hans Tanke dog ufortrødent videre for om muligt ad andre Veje at finde Sandheden».

Men naar nu Idelæren udgør det bærende for Hovedmassen af Platons Skrifter, for alle de Skrifter, der har skaffet Platon hans Ry og hans Betydning i den historiske Udvikling, saa at hans Forfatterskab staar og falder med den, saa er det jo klart, at hvis Platon virkelig har opgivet denne Lære, saa har han dermed slaaet en tyk Streg over alt, hvad der har givet ham Betydning, og fritaget Eftertiden for at beskæftige sig med ham. Det er derfor Umagen værdt at se lidt nærmere paa, hvorledes det forholder sig med den Kritik, Platon skal have anvendt paa sig selv.

Det er nu ganske vist rigtigt, at der i det bekendte Sted i «Sofisten» (p. 246 ff.) «tales spottende Ord om Ideernes Venner», og at «denne Kritik netop er rettet mod Platon selv og hans egen berømte Ideelære». Men det kan ikke være Hr. Ræder ubekendt, at netop denne Dialog hører til de mest anfægtede, hvad Ægthed angaar. Vel har Zeller endogsaa i den nyeste Udgave erklæret sig for Ægtheden, men det er ikke lykkedes ham at afkræfte det vægtige Angreb, som især Schaarschmidt i sit fortræffelige Skrift om de platoniske Dialogers Ægthed har

rettet særlig mod «Sofisten». Førend man derfor lægger et Sted af en saa tvivlsom Dialog til Grund for en Theori om et formodet Omslag hos Platon selv, synes det rimeligt, at man tog hele Spørgsmaalet om Ægtheden op til fornyet Undersøgelse. Dette har Hr. Ræder imidlertid ikke gjort. Jeg skal heller ikke selv komme ind paa dette Spørgsmaal, allerede af den Grund, at jeg for min Del er fuldkommen tilfreds med det Arbejde, Schaarschmidt har præsteret herom. Men jeg vil sætte alle Autoriteter til Side og gaa en langt simplere og lettere, og til samme Tid fuldstændig overbevisende Vej.

Jeg vil føre Platon selv som Vidne. Hvis jeg kan vise, at Platon i et utvivlsomt ægte Skrift fra et senere Tidspunkt, end «Sofisten» maa sættes til, hvis det er et platonisk Skrift, endnu staar paa ganske det samme Standpunkt med Hensyn til Idelæren, som vi kende fra hans øvrige Forfatterskab, saa er det dermed uimodsigelig paavist, at den Kritik og Spot mod denne Lære, som findes i «Sofisten», ikke skyldes Platon og Skriftet altsaa er uægte. «Lovene» er jo et utvivlsomt ægte Skrift og her er det, at Platon et Sted aflægger Vidnesbyrd om, at han endnu i sin høje Alderdom har bevaret den Tro paa Idelæren, som gløder i hans Ungdoms og Manddoms Skrifter. Thi ligesom han i Fædros, dette Skrift fra hans unge Forfatterdage, saa fuldt af Fantasi og Følelse, søger den eneste Vej til fast og sikker Erkendelse i Dialektikken, og ligesom han i sit modneste og vægtigste Manddomsskrift (Staten) peger paa Dialektikken som Endemaalet for «Herskernes» Studievej, saaledes vil vi se, at han stiller den samme Fordring i sit sidste Skrift. Men nu er Dialektik hos Platon jo ikke andet end Læren om Definition og Begrebsdannelse, kun at Begrebet i det Øjeblik, det skal gribes som et alment, fremstiller sig for Anskuelsen som et for sig eksisterende enkelt, som et «Billede», en *ἰδέα*. Netop gennem Dialektikken gaar Vejen til Ideens Beskuelse. Hvis derfor Platon i sit sidste Skrift, i Lovene, har fastholdt Fordringen om Dialektikken som den øverste Aandsvirksomhed, saa har han med det samme fastholdt Idebeskuelsen som det øverste i Erkendelsen og hans Stilling overfor Idetheorien er uforandret. Men det er netop det, han har gjort. I sidste Bog af Lovene, hvor Opdragelsen (Udviklingen) af «Vogterne» (der jo i Lovene svare til Herskerne i «Staten») føres til sin Afslutning, hedder det om Begrebsdannelsen *(τὸ πρὸς μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν πολλῶν . . δυνατὸν εἶναι βλέπειν)*, at der «ikke gives nogen sikrere Methode i Verden»

(p. 965 C); det gælder saaledes ikke blot at vide Besked om de enkelte Dyder, men om det ene fælles Begreb Dyd *(ὅ φαμεν ... ἓν ὂν ἀρετὴν ἑνὶ δικαίως ἂν ὀνόματι προσαγορεύεσθαι* (965 D)); ligeledes med Hensyn til det smukke og gode (966 A); der skal naas til Erkendelse af Enheden i det mangfoldige ɔ: Begrebet smukt, Begrebet godt, altsaa for Platon Ideen. Hvem mindes ikke her hin «største Lære» i «Staten», det godes Ide? Og hvem genkender ikke i Udtrykket *πρὸς μίαν ἰδέαν . . . βλέπειν* hin Definition af Dialektikken i Fædros *τὸ εἰς μίαν ἰδέαν συνάγειν* etc.? Alting passer, det samme Standpunkt er fuldt ud hævdet. Den bedagede Platon ser med samme Stolthed paa Idetheorien og Vejen dertil, Dialektikken, som i det Øjeblik, da Tanken først slog ned i hans Sind og henrev ham til Begejstring. Hvor utroligt bliver det da ikke, at der imellem disse to Standpunkter skulde have ligget et Stadium, hvor den samme Platon tørt og nøgternt — thi saaledes er Stedet i «Sofisten» — skulde have underkendt det, der var Livsnerven ikke blot i hans Forfatterskab, men tydeligt nok ogsaa i hans ethisk-religiøse Stræben?

Jeg har nu ført Platon selv som Vidne. Jeg vil ogsaa føre Aristoteles.

Som bekendt anvender Aristoteles megen Tid og Flid paa at korrigere den platoniske Idetheori, og det ikke blot i et enkelt Skrift, men baade i de logiske, fysiske og ethiske, for ikke at tale om Metafysikken. Hvorledes er det nu tænkeligt, at Ar. saa omhyggeligt og saa tidt skulde have udtalt sig imod Platons Opfattelse, hvis selve Theoriens Fader havde underkendt den og taget den tilbage? Heri ligger der en umaadelig Beviskraft, forekommer det mig, for at «Sofisten» enten ikke har været skrevet paa Aristoteles's Tid eller ikke af ham er bleven anset for et Skrift af Platon.

Efter Platons og Aristoteles's Vidnesbyrd vil jeg endelig til Overflod underkaste selve Stedet i «Sofisten» en nærmere Betragtning for at paavise, at den Forfattertype, der her træder os i Møde, er himmelvidt forskellig, baade i Tone og Tankestyrke, fra den Forfattertype, som vi kende og elske som platonisk, og dermed skal jeg afslutte Vidnesbyrdenes Række.

For at vise, at Ideerne ere underkastede Bevægelse, anstilles følgende Ræsonnement: «Eftersom Erkendelse er en Virksomhed, saa er det nødvendigt, at det, som erkendes, undergaar en vis Paavirkning, saa at det værende (Ideerne) efter dette Ræsonnement, idet det erkendes af Erkendelsen, undergaar en til Erken-

delsen svarende Indvirkning, altsaa bevæges (*τὸ γιγνώσκειν εἴπερ ἔσται ποιεῖν τι, τὸ γιγνωσκόμενον ἀναγκαῖον αὖ ξυμβαίνει πάσχειν, ὥστε τὴν οὐσίαν δὴ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον γιγνωσκομένην ὑπὸ τῆς γνώσεως, καθ' ὅσον γιγνώσκεται, κατὰ τοσοῦτον κινεῖσθαι διὰ τὸ πάσχειν* p. 248 E)». Mage til spidsfindigt Ræsonnement skal man vanskelig finde.

Altsaa, for at holde os til det Omraade, hvorpaa Idelæren hyppigst spiller, naar jeg erkender f. Eks. Retfærdighedens Begreb, eller, hvad der er det samme, naar jeg gennem en Række af Operationer naar til Retfærdighedens Definition, saa bliver Retfærdigheden selv underkastet en til min Tankevirksomhed svarende Indvirkning! Jeg vil nødig bruge stærke Udtryk ved Bedømmelsen af en gammel Forfatter; jeg erkender til fulde, hvor let den sunde Fornuft kommer paa Afveje, naar man, som Tilfældet var i Oldtiden, mangler de eksakte Videnskabers sikre Ballast. Men naar man gaar saa vidt i Miskendelse af Platons Forfattertype, at man kan tro, at dette Sted er flydt af hans Pen, saa tror jeg ikke at burde holde mig tilbage fra at bruge det Udtryk, som enhver, der uhildet læser dette Sted, maa faa i Munden, nemlig at det er det rene Vaas! Men Forfatteren af «Sofisten» gaar videre paa Grundlag af dette prægtige Ræsonnement. I umiddelbar Fortsættelse deraf hedder det: «men nu, skal vi virkelig tro, at Bevægelse, Liv, Sjæl og Tænkning ikke findes hos det fuldkomment værende (Ideerne)?» Forfatteren tillægger altsaa Ideerne ikke blot Bevægelse, men Liv, Sjæl og Tænkning! Som bekendt er der hos Platon ogsaa Ide for det ligestore. Altsaa et Begreb som ligestort skulde være levende, have Sjæl og Tænkning!

Men Læserens Taalmodighed er vel allerede udtømt, og jeg behøver neppe at anføre mere for at anse det for fastslaaet, at Forfatteren af «Sofisten», tør og vissen som han er i Sprog, og tom og vanartet som han er i Tænkeevne, umuligt kan være identisk med den henrivende Stilist og den klare og frodige Tænker, som hedder Platon. Uanfægtede af «Sofisten» kunne vi ogsaa i Fremtiden glæde os over Platons Skrifter og i dem finde, vel ikke et «sammenhængende System» (thi det systematiske laa nu engang ikke for ham), men dog en indre Helhed med Idelæren som Centrum. At Idelæren selv indbød til Kritik — en Kritik, som jo kom ved Aristoteles og blev knusende — er en ganske anden Sag. Selv har Platon, som Lovene udviser, lige ind i sin høje Alderdom, hvilet med olympisk Ro i den Verdensopfattelse, som engang i hans unge Dage havde slaaet ned som et Lyn i

hans Sjæl. Ikke den svageste Anfægtelse er at spore i de utvivlsomt ægte Arbejder, hvilket vil sige over tre Fjerdedele af alle de platoniske Skrifter.

Thi Sagen er — og med denne Bemærkning vil jeg slutte — at Platons Betydning ikke i første Instans ligger i hans filosofiske Skarpsind. Han var netop ikke en Mand, hvis «Tanke ufortrødent arbejdede videre for om muligt ad andre Veje at finde Sandheden». Sandheden har han en Gang for alle fundet i Idetheorien. Den Dag, det gik op for ham, at der bag den sanseligt givne Virkelighed med dens Mangfoldighed og Foranderlighed laa en ideel Virkelighed med Enhed og Uforanderlighed som Væsensmærker, en ideel Virkelighed, i Slægt med vor Aand og som vi efter Døden vil komme i et nært og saligt Forhold til — den Dag var med det samme hans filosofiske Udvikling fuldbyrdet. Fra nu af har han kun eet Formaal i Livet, at gøre Menneskene delagtige i den Herlighed, der har aabnet sig for hans indre Øje, en Herlighed, som vi her i Livet kun glimtvis skue, men som efter Døden vil aabenbare sig for os i hele sin Skønhed. Altid staar han lige paa Grænsen af det mystiske, men han undgaar dette Skær ved at fastholde og lære, at den eneste Vej, der fører til den ideelle Skuen, er den for al Mystik fremmede Aandsvirksomhed, der hedder Begrebssøgen og Definition.

Selv satte Platon sin vigtigste Opgave i at være Lærer for Ungdommen paa sokratisk Vis, en Virksomhed, som han varetog i mange Aar, maaske hele Livet igennem, men som ganske unddrager sig vort Kendskab. Sit Forfatterskab regner han for en Bibeskæftigelse, noget som han kan tillade sig at sysle med «paa Helligdage og Fridage». Vi vilde derfor ganske miskende Platon, hvis vi vilde tænke os ham som en Grubler og Forsker, ideligt optaget af at kritisere og forbedre «sit System».

Platonforskningens nuværende Standpunkt.

Nogle Svarbemærkninger.

Af **Hans Ræder.**

Da Overlærer Selchau's ovenfor trykte Bemærkninger, som godhedsfuldt ere blevne mig meddelte i Manuskript, indeholde et Angreb paa hele den Synsmaade, der ligger til Grund for mit lille Skrift «Platon og hans Forgjængere», kan jeg ikke undlade at svare derpaa; thi det er jo klart, at, dersom Hr. S. har Ret i sin Hovedpaastand, at «Sophisten» ikke er et Værk af Platon, saa ville dermed de Resultater, hvortil jeg er kommen, fuldstændig være omstyrtede.

Hr. S. har fuldkommen Ret i at forudsætte, at jeg ikke er uvidende om, at «Sophistens» Ægthed jævnlig er bleven draget i Tvivl. Naar jeg imidlertid har ment ikke at burde tage noget Hensyn til de Angreb, der ere blevne rettede imod den, er Grunden dertil ganske simpelt den, at jeg ikke tillægger dem den Vægt, som Hr. S. gjør. Naar han dernæst bebrejder mig, at jeg paa Grundlag af «Sophisten» har opstillet en Theori om et Omslag hos Platon uden først at undersøge Spørgsmaalet om Dialogens Ægthed, saa maa jeg dertil bemærke, at for det Første er det jo aldeles umuligt for Hr. S. at vide, hvilke Studier der ligge bagved min Afhandling, og naar jeg Intet har offentliggjort desangaaende, saa vilde det fra Hr. S.'s Standpunkt ikke være altfor dristigt at forklare dette ved den Formodning, at Grunden hertil er den, at jeg for min Del er fuldkommen tilfreds med det Arbejde, som er blevet udført paa Platonforskningens Omraade i de 35 Aar, som ere forløbne, siden Schaarschmidt udgav sin Bog «Die Sammlung der platonischen Schriften», et Arbejde, der er saa omfattende og betydningsfuldt, at det ikke er tilraadeligt at gaa udenom det, og hvis Resultater pege i en anden Retning end de, som Schaarschmidt i sin Tid kom til. I et Skrift, der henvender sig til en noget videre Læsekreds, er man forpligtet til at fore-

lægge Læserne sine Resultater uden altfor mange Omsvøb og uden at forvirre dem ved alskens Tvivl og Forbehold og Polemik mod Andres Opfattelser. En anden Sag er det, at man selvfølgelig ikke bør holde det skjult for sine Læsere, at ogsaa afvigende Anskuelser have gjort sig gjældende. Jeg har derfor ogsaa paa S. 25 og 27 omtalt, at Theorien om Omslaget hos Platon er en forholdsvis ny Theori, der har haft og endnu har Besvær med at arbejde sig frem, ligesom jeg paa S. 6 har nævnt den Tilbøjelighed, som Schleiermacher og hans Efterfølgere havde, til at erklære de Skrifter for uægte, som ikke lod sig passe ind i Systemet. Derimod har jeg ment, at Theorien om «Sophistens» Uægthed i sig selv besad saa ringe Livskraft, at der ikke behøvedes nogen anden Gjendrivelse end den indirekte, som ligger i en Paavisning af, hvorledes «Sophisten» paa en naturlig Maade passer ind i Platons philosophiske Udvikling. Da Hr. S.'s Indlæg imidlertid viser, at jeg dog har undervurderet Theoriens Livskraft, skal jeg nu indlade mig paa en nærmere Drøftelse af den for om muligt at mane den ned i Graven igjen.

Men inden jeg giver mig i Lag med selve det foreliggende Spørgsmaal, vil det vistnok være formaalstjenligt at indskyde nogle mere almindelige Bemærkninger om den moderne Platonforsknings Methode og Resultater. Det vil uden Tvivl for Mange være en overraskende Paastand, som dog næppe af den Grund tør kaldes for dristig, at paa Platonforskningens Omraade har det i den sidste Menneskealder været Englænderne, der ere gaaede i Spidsen. I 1867 — Aaret efter Schaarschmidt's Bog — udkom Campbell's Udgave af «Sophisten» og «Politikos». Denne Udgave indeholder en Indledning, som med Rette er bleven betegnet som epochegjørende [1]. I denne Indledning, hvortil der i 1894 fremkom et Supplement i Jowett og Campbell's Udgave af «Staten», lægger Campbell Grunden til den senere i saa stort et Omfang anvendte sprogstatistiske Methode, hvis Indførelse man i Tydskland sædvanlig giver Dittenberger (1881) og Schanz (1886) Æren for.

---

[1] Som bekjendt er Vejen fra England til Danmark baade lang og bugtet. Da Bogen ikke findes paa vore offentlige Bibliotheker, har jeg maattet hjælpe mig med en Oversættelse af Indledningen, som findes i Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 111. Bd. (1897). Det varede omtrent 30 Aar, inden Bogen vakte nogen Opmærksomhed udenfor England. Dersom jeg havde kunnet benytte selve Udgaven, vilde jeg selvfølgelig have citeret den i Litteraturfortegnelsen i «Platon og hans Forgjængere».

Idet Campbell søgte at bestemme de to af ham udgivne Dialogers Plads indenfor Platons Produktion, gik han med Rette ud fra, at en Afgjørelse efter indre, philosophiske Grunde ifølge de gjorte Erfaringer aabpede altfor stort et Spillerum for det subjektive Skjøn, og at der derfor maatte slaaes ind paa en mere exakt Fremgangsmaade. Idet han nu ansaae det for givet, at «Lovene» er det sidst udgivne af Platons Værker og tillige utvivlsomt ægte, søgte han at udfinde de andre Skrifters relative Affattelsestid ved at undersøge deres større eller mindre Slægtskab med «Lovene» i sproglig Henseende. Det viste sig da, at de Dialoger, der stod «Lovene» nærmest, var «Sophisten», «Politikos», «Philebos», «Timæos» og «Kritias», og man var derfor berettiget til at give dem Plads blandt Platons senere Skrifter. Campbell behandlede især Ordforraadet og fremhævede det Paafaldende i, at «Sophisten» har flere ejendommelige Ord fælles med «Timæos», «Kritias» og «Lovene», end «Staten» har, uagtet «Staten» behandler det samme Emne som «Lovene», og «Timæos» og «Kritias» fremtræde som Fortsættelse af den. Foruden Ordforraadet, der er særlig rigt paa videnskabelig-techniske Udtryk, paaviste Campbell som charakteristiske Ejendommeligheder for den nævnte Gruppe af Skrifter adskillige jævnlig forekommende poetiske Vendinger, ofte en ligefrem dithyrambisk Rhythme og en kunstig Ordstilling.

Disse Campbell's Undersøgelser vakte i Begyndelsen ingen Opmærksomhed, men da man senere ogsaa fra anden Side slog ind paa en lignende Vej, blev de mere bekjendte. Medens Campbell havde behandlet en stor Mængde, sjældnere forekommende Ord, undersøgte Dittenberger (Hermes XVI) og Schanz (Hermes XXI) uafhængig af ham nogle faa, men hyppig forekommende Smaaord og Partikler med det Resultat, at ogsaa Platons Brug af disse tydede hen paa en lignende Gruppering af Dialogerne som af Campbell antaget. Efterhaanden have disse Studier antaget et ganske uhyre Omfang, uden at dog Studiet af Indholdet af den Grund er bleven forsømt. Det bedste Indtryk af, hvor Meget der i denne Retning er udrettet, faaer man af Polakken Lutosławski's store Værk «The origin and growth of Plato's logic» (London 1897). Da denne Bog, det betydeligste Arbejde, der i lang Tid er fremkommet paa Platonforskningens Omraade, vistnok ikke er kjendt efter Fortjeneste, turde nogle Ord om den være paa deres Plads her.

Lutosławski har først med stor Omhu samlet hele det Ma-

teriale, som den sprogstatistiske Forskning har tilvejebragt. Dernæst har han bearbejdet det paa en Maade, som i Begyndelsen ikke kan Andet end bringe Læseren til at studse, idet man spørger sig selv, om en saa formel-statistisk Methode virkelig lader sig anvende paa et Spørgsmaal, hvor man skulde tro, at langt mere aandelige Faktorer maatte være de afgjørende; man bliver let tilbøjelig til at antage det Hele for et uhyre Kraftspild. Lutosławski gaaer ligesom Campbell ud fra «Lovene», idet han har samlet 500 sproglige og stilistiske Særegenheder, der ere charakteristiske for dette Skrift. Derefter har han for hvert af de andre platoniske Skrifters Vedkommende (fraregnet nogle faa, hvis Uægthed ansees for saa godt som afgjort, eller hvis Betydning er meget ringe) gjort op, hvor mange af disse Særegenheder der forekommer, saaledes at der tages Hensyn baade til Særegenhedens mere eller mindre hyppige Forekomst (i Forhold til Skriftets Omfang) og til dens Betydning. Resultatet opføres tabellarisk, idet hvert enkelt Skrifts Slægtskab med «Lovene» paa Grundlag af de gjorte Iagttagelser angives procentvis ved et Tal, og tillige i mange Tilfælde de enkelte Skrifters indbyrdes Slægtskab noteres. Som Forudsætning for hele Methodens Anvendelighed opstilles følgende *Law of stylistic affinity* (S. 152): «Af to Værker af samme Forfatter og af samme Omfang, er det, som har det største Antal stilistiske Særegenheder til fælles med et tredie, nærmest ved dette i Tid, forudsat, at Særegenhedernes større eller mindre Betydning tages i Betragtning, og forudsat, at Antallet af iagttagne Særegenheder er tilstrækkelig stort til at bestemme alle tre Værkers stilistiske Ejendommelighed». Som ved alle statistiske Undersøgelser er det naturligvis Mængden, der skal gjøre det, og det kan heller ikke nægtes, at Mængden af Iagttagelser er overvældende stor; derved maa der saa bødes paa de Tilfældigheder og Vilkaarligheder, som selvfølgelig ikke kunne undgaaes. Efter de fundne Procenttal ordner nu Lutosławski samtlige Skrifter, idet han dog indrømmer, at til adskillige Spørgsmaals Afgjørelse er Apparatet ikke fintmærkende nok. Men med Hensyn til Sondringen i større Grupper synes der ingen Tvivl at kunne være, da Forskjellen i Procenttallene er meget betydelig, og i den Henseende stemmer Resultatet ganske med de tidligere Sprogstatistikeres. «Sophisten», «Politikos» og «Philebos» vise sig at staa «Timæos», «Kritias» og «Lovene» meget nær. Noget tidligere staa «Theætet» og «Parmenides», der ved en ret dyb Kløft ere adskilte fra de tidligere Dialoger.

Ved disse Undersøgelser er nu tillige Ægtheden af de omtvistede Dialoger bevist, idet de ganske naturligt indordne sig paa deres Plads i Rækken mellem de ældre og de yngste, utvivlsomt ægte Skrifter.

Men Lutosławski indskrænker sig ikke til de stilistiske Undersøgelser; de danne kun Fundamentet for hans Bygning. Han gjør tillige med stor Omhu og med overlegent Herredømme over hele den omfangsrige Platonlitteratur Rede for Sammenhængen mellem Dialogernes Indhold og den Udvikling, der har fundet Sted, af Platons «Logik» (hvortil medregnes Erkjendelseslære, Dialektik og Metaphysik). Og her er Hovedpunktet netop den stærke Fremhævelse af de senere Dialogers store Afvigelser fra de tidligere. Denne Forskjel betoner Lutosławski med overordentlig Skarphed, maaske nok en Del skarpere, end Ret er; han betænker sig end ikke paa at paastaa, at allerede Aristoteles har manglet den rette Forstaaelse af de senere Dialoger. Men se vi bort fra Overdrivelserne, der selvfølgelig ikke kunne udeblive, troer jeg, at det maa indrømmes, at Lutosławski forbavsende godt har forstaaet at oprulle et naturligt og ved indre Sammenhæng forstaaeligt og overbevisende Billede af Platons philosophiske Udvikling, og at Hovedlinierne af det ville blive staaende. Jeg vil tillige gjøre opmærksom paa, at den samme Hovedopfattelse lægges til Grund for Gomperz's endnu ikke fuldførte Fremstilling i «Griechische Denker», hvilket et Par foreløbige Antydninger have gjort klart (II S. 49, smlgn. 348).

Kaste vi nu atter Blikket paa Schaarschmidt, saa er det, som om vi kom tilbage til en helt anden Verden. Jeg kan i denne Sammenhæng ikke undlade at udtale min Anerkjendelse overfor Hr. S., fordi han dog troer paa Ægtheden af over tre Fjerdedele af de under Platons Navn overleverede Skrifter. Schaarschmidt betegner kun ni Dialoger som utvivlsomt ægte; af disse ere endda de tre blevne forkastede af Andre, nemlig «Timæos» af Schelling og Weisse, «Lovene» af Ast, og «Symposion» af Krohn, saa at der kun bliver sex tilbage, om hvis Ægthed der, mig bekjendt, aldrig har været udtalt nogen Tvivl, nemlig «Protagoras», «Gorgias», «Phædon», «Phædros», «Staten» og «Theætet»[1]. Men nu har rigtignok Tilbøjeligheden til at antage de platoniske Skrifter for uægte for længe siden kulmineret.

[1] Efterretningen om, at der i Oldtiden var dem, som ansaae «Phædon» og «Staten» for uægte, synes at bero paa Misforstaaelser (Zeller II⁴ 1, S. 441 og 474).

Jeg kan naturligvis ikke vente, at Hr. S. skal føle sig overbevist af denne Redegjørelse; han har utvivlsomt Ret til at forlange, at jeg skal tage Standpunkt til de Indvendinger, som baade af ham selv og af Schaarschmidt ere blevne rettede imod «Sophistens» Ægthed. Da han imidlertid kun i al Almindelighed henviser til Schaarschmidt, skal ogsaa jeg indskrænke mig til i faa Ord at udtale en almindelig Dom om dennes Værk for derefter at gaa nøjere ind paa de af Hr. S. selv fremhævede Punkter, saa meget mere, som disse netop i Hovedsagen stemme med Schaarschmidt's Betragtninger.

Grunden til, at Schaarschmidt's Standpunkt for mig er uantageligt, er hans aldeles umethodiske Fremfærd. Idet han gaaer ud fra nogle faa Skrifter, hvis Ægthed tilfældigvis bevidnes af Aristoteles, konstruerer han deraf en «platonisk» Philosophi, hvorefter de Skrifter, som paa et eller andet Punkt staa i Modstrid med denne, glat væk forkastes. Som et afgjørende Kriterium paa Uægthed opstiller han (S. 118) «die Wahrnehmung, dass ein Dialog seinem philosophischen Lehrgehalte nach unplatonisch sei». Dette er en aabenbar Cirkelslutning, eftersom Schaarschmidt selv indrømmer Muligheden af, at Skrifter, som ikke citeres af Aristoteles, kunne være ægte. Der findes nemlig ogsaa et andet Kriterium: naar et Skrift er «ein Meisterstück» (S. 95) eller «ein Kunstwerk ersten Ranges» (S. 113), saa maa det, som Tilfældet er med «Protagoras», ansees for ægte selv uden Aristoteles's Vidnesbyrd. Han charakteriserer selv tilstrækkelig sin Methode ved at sige, at ved Fjernelse af de uægte Skrifter opnaa vi «ein in jeder Hinsicht geläutertes, darum klares und wahres Bild Plato's» (S. 7), og ved at sammenligne Platons Forfatterskab med en herlig Domkirke, hvis sande Skjønhed bør lægges for Dagen ved Fjernelse af misprydende Tilbygninger (S. 164). Overfor en saadan Fremgangsmaade er Lutosławski's Spydighed ganske paa sin Plads, naar han i en beslægtet Anledning bemærker (S. 461), at den Slags Betragtninger hvile paa tre urigtige Forudsætninger: 1) at Platon aldrig tog fejl, 2) at han aldrig erkjendte sine Fejl eller forandrede sine Anskuelser, 3) at han aldrig gjentog, hvad han havde sagt i et andet Værk.

Hermed skal det imidlertid ingenlunde være sagt, at Schaarschmidt ikke paa mange Punkter har Ret i sine Betragtninger. Overfor den ældre Retning, der hævdede Enheden i den platoniske Philosophi, har Schaarschmidt sejrrigt paavist et rigt Maal af Modsigelser. Naar han deraf drager den Konsekvens, at saa maa

et stort Antal af de overleverede Skrifter være uægte, kommer det af, at han deler den ældre Retnings Forudsætning: Enheden. Men i det Øjeblik man lader denne Forudsætning falde, svinde Schaarschmidt's Argumenter mod Ægtheden ind til næsten Intet. Den Rest, der bliver tilovers, skal jeg senere komme tilbage til.

Jeg kommer nu endelig til selve de Grunde, som Hr. S. har anført mod «Sophistens» Ægthed. Han hævder, at den Omstændighed, at Platon i «Lovene» fastholder Fordringen om Dialektiken som den øverste Aandsvirksomhed, beviser, at hans Stilling overfor Ideelæren endnu i hans høje Alderdom var uforandret. Men naar nu Hr. S. indrømmer, at i «Sophisten» er Ideelæren opgivet, hvorledes forklarer han saa, at Dialektiken ogsaa i denne Dialog (p. 253 D—E) prises som en Virksomhed, der passer for den sande Philosoph? Hans Fejlslutning er den, at, naar Dialektiken er Vejen — den eneste Vej — til Ideebeskuelsen, saa maa ogsaa Enhver, der slaaer ind paa denne Vej, naa til det samme Maal, Ideebeskuelsen; man kan jo godt vende om paa Halvvejen eller slaa ind paa en Sidevej. Det falder mig heller ikke ind at nægte, at Platon baade i «Sophisten» og i «Lovene» taler om Ideer, ligesaa lidt som jeg har betvivlet, at han stadig bevarede sin Tro paa Dialektikens Betydning [1]. Men jeg har paastaaet, at Platon i «Sophisten» ikke længere tillægger Ideerne de Egenskaber, som han tillagde dem i «Phædon» og «Staten», og denne Paastand kan Stedet i «Lovene» ikke modbevise. Jeg har Intet imod, at man ogsaa tillægger den bedagede Platon en Art Ideelære; jeg hævder blot, at den var ganske forskjellig fra den tidligere [2].

Jeg kommer dernæst til Aristoteles's Vidnesbyrd. Hr. S. støtter sig her paa, at Aristoteles intetsteds omtaler en Forskjel

---

[1] Jeg lægger ingen Vægt paa, at der ogsaa er dem, der hævde, at Platon i «Lovene» har opgivet Dialektiken. Gomperz (Griechische Denker II S. 348) sammenfatter sin Opfattelse af Platons senere Dialoger i følgende Ord: «Den Darlegungen der Skepsis («Parmenides») folgen die Versuche der Umbildung und Anpassung («Sophist» und «Staatsmann»). Endlich rettet Platon seine teuersten Güter aus den Stürmen der Dialektik; er sagt dieser selbst nicht minder als der Duldung und der Denkfreiheit Lebewohl; die im «Phaedon» verpönte «Misologie» wird in den «Gesetzen» auf den Thron erhoben, und der das Kreuzverhör verkörpernde Sokrates verschwindet von der Bühne». Denne Uoverensstemmelse skyldes uden Tvivl en forskjellig Opfattelse af Begrebet Dialektik

[2] *Plato's later theory of ideas* er Titlen paa en Række Artikler af Jackson i The Journal of Philology X—XIV.

mellem Platons Anskuelser i de forskjellige Tidsperioder. Men for det Første er det jo en bekjendt Sag, at Aristoteles's Meddelelser om Platons Lære ofte kun med Vanskelighed lade sig forene med det, som Platon selv har sagt i sine Skrifter, eftersom han i første Linie øste sin Viden af sin personlige Omgang med Platon (Zeller II[4] 1, S. 466 ff.). Det er derfor slet ikke uforstaaeligt, at den Udvikling, som Platons Philosophi igjennem adskillige Aar har gjennemløbet, ikke er kommen til at staa klart for hans Bevidsthed, tilmed da Platon næppe heller mundtlig har haft for Skik at meddele sin Undervisning i dogmatisk afsluttet Form. Skulde det virkelig være urimeligt at antage, at Aristoteles har staaet Platon for nær til at kunne have et Overblik over hans historiske Udvikling? Hertil kommer saa, at selv i de Tilfælde, hvor Aristoteles har erkjendt en Forandring i Platons Opfattelse, har han derved ingenlunde anseet sig for afskaaret fra at imødegaa Platons oprindelige Standpunkt. Saaledes giver han i Polit. II 1—5 en Kritik af Platons Fordringer angaaende Kvindefællesskab og Ejendomsfællesskab (i «Staten»), uagtet han selv (Polit. II 6. p. 1265 a 4) meddeler, at Platon i «Lovene» havde ladet disse Fordringer falde[1]. Endelig findes der ogsaa hos Aristoteles adskillige Steder, der med tilstrækkelig Tydelighed pege hen paa «Sophisten». De ere samlede af Apelt i hans Udgave af «Sophisten» S. 32 ff. Overfor Schaarschmidt's Benægtelse af disse Steders Beviskraft bliver det imidlertid nødvendigt at gaa nærmere ind paa et Par af dem.

Ar. Metaph. *E* 2. p. 1026 b 14 hedder det: *διὸ Πλάτων τρόπον τινὰ οὐ κακῶς τὴν σοφιστικὴν περὶ τὸ μὴ ὂν ἔταξεν*, og ligeledes i Parallelstedet *K* 8. p. 1064 b 29: *διὸ Πλάτων οὐ κακῶς εἴρηκε φήσας τὸν σοφιστὴν περὶ τὸ μὴ ὂν διατρίβειν*, hvilket skulde synes at stemme meget godt med Platons Udtalelser i «Sophisten» (p. 254 A). Nu indvender rigtignok Schaarschmidt (S. 195 ff.), at i saa Fald maa Aristoteles have misforstaaet Platon, idet denne tager *τὸ μὴ ὂν* i Betydningen *ψεῦδος*, medens Aristoteles derved forstaaer *τὸ συμβεβηκός* (ɔ: Tingenes tilfældige Attributer i Modsætning til deres Væsen). Denne Indvending er dog mindre rammende; thi i «Sophisten» spilles der jo netop paa de mest afgjørende Punkter med den dobbelte Be-

[1] Aristoteles har ikke delt den Opfattelse, at Eftertiden var fritaget for at beskjæftige sig med de Punkter af Platons Lære, som denne senere havde opgivet, — en Opfattelse, der iøvrigt ikke frister til nærmere Imødegaaelse.

tydning af *τὸ μὴ ὄν*, og selve det Afsnit, hvorom Talen er, Afsnittet om Begrebernes delvise Sammenfalden *(κοινωνία τῶν γενῶν)* indledes netop med en Betragtning af Forskjellen mellem Begreberne i og for sig og deres Attributer (p. 251 A—B). Schaarschmidt selv mener, at Aristoteles har haft mundtlige Udtalelser af Platon eller ogsaa «Staten» VI p. 492 A ff., hvor der i andre Udtryk tales om lignende Ting, i Tankerne, og at saa en senere Philosoph har benyttet Aristoteles's af ham misforstaaede Ytring om *τὸ μὴ ὄν* til at spinde hele Dialogen «Sophisten» ud af (S. 100). Denne Mand maa virkelig have været i Besiddelse af en ligefrem genial Opfindsomhed!

Endnu tydeligere henviser Aristoteles til «Sophisten» i Metaph. *N* 2. p. 1089 a 2, men rigtignok uden at nævne Platons Navn. Der tales her ligesom i «Sophisten» om Nødvendigheden af at gjendrive Parmenides og vise Existensen af *τὸ μὴ ὄν*. Ogsaa her indvender Schaarschmidt (Rhein. Mus. N. F. XVIII S. 1 ff.), at Tankegangen i «Sophisten» ikke gjengives rigtigt af Aristoteles, som taler om, at man, saafremt *τὸ μὴ ὄν* existerer, vil kunne lade *τὰ ὄντα* være opstaaede *ἐκ τοῦ ὄντος καὶ ἄλλου τινός*. Men ogsaa dette stemmer med Platons Tankegang, som forklarer Begrebernes Mangfoldighed ud fra Antagelsen af et *μὴ ὄν* i Betydningen *θάτερον*, og Aristoteles's Indvending herimod, at et *μὴ ὄν* i Betydningen *ψεῦδος* ikke har Noget med den Ting at gjøre, rammer i Virkeligheden Platons Theori i Centrum (smlgn. min Afhandling S. 28 f.). At Aristoteles p. 1089 a 21 ved Ordene *διὸ καὶ ἐλέγετο* indfører et Udsagn, som ikke findes i Platons Skrifter, siger Intet med Hensyn til det foregaaende Sted; thi der antydes jo netop ved *καί*, at der gaaes over til noget Nyt, ligesom ogsaa Imperfektet *ἐλέγετο* nærmest tyder paa gjentagne mundtlige Udviklinger af Platon. Endelig skal man heller ingen Vægt lægge paa, at Aristoteles ikke nævner Platons Navn, men bruger Flertalsformen om Platonikerne overhovedet; det gjør han jo saa ofte, som i det berømte Sted Eth. Nic. I 4. p. 1096 a 13 *(διὰ τὸ φίλους ἄνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἴδη)*.

Tilbage staaer nu kun Hr. S.'s Kritik af Soph. p. 248 E. For at forstaa dette Sted maa vi gaa tilbage til Afsnittets Begyndelse p. 248 A. Tankegangen er unægtelig noget slynget, men maaske den kan redes op alligevel. Ideevennerne gaa ud fra to Forudsætninger:

1) Det i Sandhed Værende er uforanderligt (p. 248 A—B),
2) Sjælen kan erkjende det Værende (p. 248 D).

Heraf sluttes, at

3) det Uforanderlige kan erkjendes.

Da det nu maa ansees for givet, at

4) det Uforanderlige ikke kan *ποιεῖν* eller *πάσχειν*,

følger af 3 og 4, at

5) Erkjendelsesvirksomheden ikke kan have Noget med *ποιεῖν* eller *πάσχειν* at gjøre.

Hvis f. Ex. Forholdet var det, at *γιγνώσκειν* var *ποιεῖν*, saa maatte omvendt *γιγνώσκεσθαι* være *πάσχειν* [1], og det, som erkjendes, saaledes være i Bevægelse. Da nu 5 er en urimelig Antagelse (Ideevennerne gaa kun ind paa den for at undgaa Selvmodsigelse, p. 248 D.), saa maa en af Forudsætningerne være gal, ɔ: hvis vi ikke ville opgive al Erkjendelse af Virkeligheden, maa vi indrømme, at det sande Værende kan bevæges, eller at Bevægelsen har Virkelighed: *καὶ τὸ κινούμενον δὴ καὶ κίνησιν συγχωρητέον ὡς ὄντα* (p. 249 B). Ideevennerne nødes saaledes til at gaa ind paa den dynamiske Verdensopfattelse: *τὰ ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις* (p. 247 E, smlgn. p. 248 B—C); men med en overraskende Dristighed springes der strax videre: fra Bevægelse og Kraft til Liv og Sjæl og Tænkning som Ejendommeligheder ved *τὸ παντελῶς ὄν* (p. 248 E).

Er dette dristige Spring nu saa aldeles ufatteligt? Det er jo ret almindeligt hos græske Tænkere at betragte aandelige Kræfter som Bevægelsens Aarsag. Jeg behøver blot at minde om Anaxagoras's *νοῦς*, om, at Thales tillagde Magneten en Sjæl, og om, at Platon selv i Tim. p. 30 C betegner den hele *κόσμος* som et *ζῷον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ*. Og Meningen er jo endda ikke at antage Liv og Sjæl og Tænkning paa ethvert Punkt af *τὸ παντελῶς ὄν*; Platon benægter kun, at de slet ikke findes der, hvorved den hele Verden vilde blive død og uforanderlig; han hævder ikke med Heraklit, at alt Virkeligt bevæges, men kun, at ogsaa Bevægelsen har Virkelighed. Det er vist ogsaa en tvivlsom Fortolkning, naar *τὸ παντελῶς ὄν* opfattes som hver enkelt Idee for sig, thi vi maa huske, at i «Sophisten» er Udgangspunktet ikke saa meget de platoniske Ideer som det

---

[1] Det vilde forekomme os naturligere at opfatte det erkjendte Objekt som det virkende, idet det fremkalder et Indtryk paa det erkjendende Subjekt, men i begge Tilfælde optræder det jo som bevæget. Beviskraften ligger imidlertid slet ikke i denne Tanke, der kun opstilles som en Hypothese (*εἴπερ*): *ludit quodammodo cum suis adversariis* bemærker Apelt ganske rigtigt.

eleatiske ὄν, og naar Hr. S. særlig nævner «det Ligestores» Idee, saa maa der erindres om, at, fordi Platon i tidligere Dialoger har talt om en saadan, kan han godt senere have opgivet denne Tanke. At han virkelig har gjort det, derpaa tyder Ar. Metaph *A* 9. p. 990 b 16 og *M* 4. p. 1079 a 12, hvor det hedder, at Platonikerne[1] ikke antog Ideer af Relativiteter (*τὰ πρός τι*). Mon det skulde være uberettiget her at søge en vis Sammenhæng?

Imidlertid — det være nu, som det være vil; jeg er fattet paa, at min Kommentar til det omtalte Sted ikke vil finde mere Naade for Hr. S.'s Øjne end Stedet selv. Spørgsmaalet er jo ikke, om der er Mening i det, men om det kan være skrevet af Platon. Naar Hr. S. udbryder, at «Mage til spidsfindigt Ræsonnement skal man vanskelig finde», saa vil jeg, om saa skal være, indrømme ham Spidsfindigheden, men til Gjengjæld vil jeg tillade mig at paapege en Parallel fra en af de Dialoger, som endog Schaarschmidt erklærer for utvivlsomt ægte. I Gorg. p. 460 A—B drager Sokrates ud fra den Forudsætning, at Taleren maa kjende *τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα*, paa følgende Maade den Slutning, at han ogsaa maa være retfærdig: den, der har lært *τὰ τεκτονικά*, han er *τεκτονικός* o. s. v., altsaa er den, der har lært *τὰ δίκαια*, ogsaa selv *δίκαιος*. Dette Resultat naaes kun derved, at de generende Ord *καὶ τὰ ἄδικα* uden videre borteskamoteres. Er et saadant Kneb virkelig en Tænker af Platons Rang værdigt? Var det mon ikke paa Tiden, om man for at redde Platons Ære ogsaa søgte at bevise Uægtheden af «Gorgias»?

Men Hr. S. har Ret i, at man maa tage Hensyn til Læserens Taalmodighed; det gjælder nu at drage Konklusionen. Og Konklusionen kan kun blive den, at Platon i sine ældre Aar paa flere væsentlige Punkter har forandret sine tidligere Anskuelser. Naar Hr. S. herimod paaberaaber sig «Lovenes» Vidnesbyrd, saa vil jeg blot anmode ham om at gjennemlæse den Række Klagepunkter, som Zeller i sine «Platonische Studien» S. 117 f. har samlet imod dette Skrift. Det er næsten Ord til andet de samme Indvendinger, som rettes mod «Sophisten». Zeller mente dengang at kunne bevise «Lovenes» Uægthed, men forlod snart denne Anskuelse. Ved derimod haardnakket at fastholde, at «Theætet», «Sophisten» og «Politikos» tilhøre et tidligt Stadium i Platons Forfattervirksomhed, har han spærret Vejen for sig til en virke-

[1] Paa det ene Sted hedder det *φαμεν*, paa det andet *φασι*, idet Aristoteles ofte regner sig selv med til Platonikerne.

lig Forstaaelse af Platons Udvikling og maa gribe til den Udvej at antage slemme indre Modsigelser indenfor Platons System, hvorhos endelig «Lovene» komme til at indtage en ganske isoleret Stilling. Hvis man derimod vil bekvemme sig til at se alle de senere Skrifter i deres indbyrdes Sammenhæng, saa ville mange Vanskeligheder svinde. Ideelæren bliver da ikke eneherskende indenfor Platons Forfattervirksomhed, men kommer kun til at raade over en forholdsvis kort Tidsperiode — thi at «Phædros» skulde være et Ungdomsskrift, er ganske utroligt —; i «Parmenides» og «Theætet» rejses Tvivlen, og der naaes kun en tilsyneladende Sammenslutning mellem Ideelæren og den eleatiske Philosophi; i «Sophisten» skjærer Kritiken langt dybere, og her som i de følgende Skrifter slaaes der ind paa nye Baner, hvormed dog paa ingen Maade følger, at Platon skulde betragte hele sin tidligere Livsgjerning som forfejlet.

Dette er altsaa den moderne Platonforsknings Hovedresultat. Det forholder sig med det platoniske Spørgsmaal omtrent som med det homeriske. Jo stærkere man gaaer ud fra Enheden — eller endog Fuldkommenheden i philosophisk, resp. æsthetisk Henseende — som Forudsætninger, desto mere nødes man netop til at skride til Atheteser. Men opgiver man alle ubevislige Forudsætninger, saa kan Meget, som ellers vilde vække Anstød, gjælde for ægte, — kun at Ordet «ægte» faaer en anden Betydning i Forhold til Platon end i Forhold til Homer. Men i begge Tilfælde er der utvivlsomt endnu et stort Arbejde at udføre.

Der er kun een Ting, som man ikke har Lov til. Man har ikke Lov til paa Forhaand at udkaste et Helhedsbillede, hvortil enhver Enkeltundersøgelses Resultat skal passe. Om det Billede, som Hr. S. udkaster for os, af Platons aandelige Udvikling — eller Mangel paa Udvikling —, kan jeg ikke tilbageholde den Dom, at, hvor stor en Kjærlighed til Platon og Begejstring for hans Philosophi det end vidner om, saa beroer det dog kun paa en ganske vilkaarlig Konstruktion. At hele Platons Verdensopfattelse er slaaet ned i hans Sjæl paa een Gang som et Lyn, ligesom Hegels Philosophi slog ned i Heiberg, da han sad paa sit Hotelværelse i Hamburg, og at han derefter ikke havde Mere at lære, det er Noget, som vi ikke kunne have den fjerneste Kundskab om. Vor Opgave er ihærdigt at arbejde med det Stof, som er os overleveret; hvis det derigjennem lykkes os at naa frem til en Helhedsopfattelse, saa have vi Lov til at glæde os derover, men det er vor Pligt altid at være rede til at underkaste vort

Arbejde en Revision eller endog gjøre det helt om, hvis nye Undersøgelser skulde bringe nye Momenter frem.

Jeg vil slutte med et Citat af Schaarschmidt. Han siger S. 97, at, dersom «Sophisten» og «Politikos» bevises at være ægte, kunne vi ikke undgaa, «unsere Auffassung der philosophischen Denkart wie der schriftstellerischen Kunst Plato's sehr zu ändern und herabzustimmen». Heri maa jeg, idet jeg blot tager et Forbehold overfor Ordet «herabstimmen», ganske give ham Ret. At vor Opfattelse af Platon trænger til at ændres — forsaavidt det da ikke allerede er skeet — , det var det netop min Hensigt at vise i mit lille Skrift, og jeg kan kun være taknemmelig over, at der nu er bleven givet mig Lejlighed til fyldigere og skarpere at slaa dette mit Standpunkt fast.

Ad Herodotum.

Notum est a Graecis eodem modo *εἴ πως* usurpari, quo a Romanis *si forte* (Madvig: Græsk Syntax § 194 a Anm. 2; Krüger: Griechische Sprachlehre § 65, 1,10), quam formam loquendi vulgo etsi fortasse minus recte per detractionem, quam vocant, interpretantur, ita ut *πειρώμενος* vel simile quid intellegant. Apud Herodotum tribus locis VI 52; VII 145; IX 14 aliud participium ante *εἴ κως* additum est, quod viros doctos offendit, ita ut variis coniecturis conati sint verba ad vulgarem formam revocare.

VI 52 Herodotus narrat, matrem Proclis et Eurysthenis *εἰδυῖαν μὲν καὶ τὸ κάρτα λέγειν ταῦτα, βουλομένην δὲ εἴ κως ἀμφότεροι γενοίατο βασιλέες*. Prima editione Steinius, particula *δέ* post *λέγειν* transposita, dicit: *βουλομένην* ist nicht zu *εἰ* zu konstruiren, sondern zu jenem ist aus dem Nebensatze *γενέσθαι ἀμφοτέρους βασιλέας* zu ergänzen, *εἴ κως* aber steht elliptisch (*πειρεομένη*). «Falls es gelingen sollte, dass sie beide Könige würden, willens sie es werden zu lassen». Cobetus *οὐ* ante *βουλομένην* addit: «*haec eam dixisse scientem quidem optime, neque tamen dicere volentem, si forte* . . .

IX 14 dicitur *πυθόμενος δὲ ταῦτα* (*Μαρδόνιος*) *ἐβουλεύετο θέλων, εἴ κως τούτους πρῶτον ἕλοι*. Praeeunte Reiskio aliquot editores, inter quos Krüger, *θέλων* eiecerunt, etsi perdifficile est intellectu, quae causa fuerit addendi. Pingelius noster (Metropolitanskolens Program for 1874 pag. 42), probata coniectura Cobeti ad VI 52, hic quoque coniectura opus esse censet et pro *θέλων* scripsit *ἐλθών* (*si eo profectus esset*).

Tertio loco (VII 145) narrantur Graeci legatos in diversas partes misisse *φρονήσαντες, εἴ κως ἕν τε γένοιτο τὸ Ἑλληνικόν*. Steinius prima editione (1861), ut participium ab *εἴ κως* separet, vertit: «mit klugem Bedacht» additque: «ein lobender Zusatz wie so oft *εὖ λέγοντες*, *εὖ ποιέοντες*». Saltem scribendum fuit *εὖ φρονέοντες*. Novissima editione, priore interpretatione omissa, VI 52 pro *βουλομένην* scripsit *βουλευομένην*, verbum a IX 14 sumptum, ipsumque hunc locum confert, vocabulo *θέλων* uncis incluso, et VII 145, ubi nulla neque ratione neque interpretatione addita pro *φρονήσαντες* scripsit *φροντίσαντες*. Recte tres locos comparat, non recte coniecturis utitur. Apparet tres locos inter se simillimos esse et forma sententiarum et significatione verborum; *βουλόμενος* et *θέλων* paene idem valent, et *φρονεῖν* saepissime significat consilium (*indem sie auf den Gedanken gerathen waren, beabsichtigten*). Si quid post haec participia, a quibus *εἴ κως* pendet, intellegendum est, erit *πειρᾶσθαι*, non *πειρώμενος*. Non memini, me hanc formam alibi repperisse, sed tres loci Herodoti alius alium confirmant, neque quidquam mutandum est.

P. Petersen.

Anmeldelser.

R. C. Kukula, «Altersbeweis» und «Künstlerkatalog» in Tatians Rede an die Griechen. (Særtryk af Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums im II. Bezirke von Wien, 1899—1900.) Wien 1900. 28 S.

Nærværende lille Skrift betegner sig selv som en Slags «Ehrenrettung» for den christelige Apologet Tatian, mod hvem man har rettet svære Angreb i Anledning af et Afsnit af hans «Tale til Grækerne». I sit Forsvar for Christendommen søger Tatian efter at have fremhævet dens indre Fortrin paa god apologetisk Vis yderligere Støtte for den ved at fremhæve, hvorledes Christendommen ogsaa i visse ydre Henseender maatte bære Prisen: for det Første bevises det, at Moses er langt ældre end Homer, og for det Andet roses de christne Kvinder paa Bekostning af de hedenske, som dog ofte vare Gjenstand for stor Beundring, i hvilken Anledning der opregnes en Mængde Statuer af navngivne Kunstnere, forestillende mere eller mindre berygtede hedenske Kvinder. Afsnittet om Kvinderne fremtræder imidlertid paa en besynderlig kejtet Maade som Digression midt under den chronologiske Udvikling om Moses og Homer.

For nu at vise, at der er god Sammenhæng i det Hele, har Forfatteren anseet det for nødvendigt paa 10 Sider at aftrykke det paagjældende Afsnit in extenso. Hans Text afviger ikke saa lidt fra de tidligere Recensioner, men da Begrundelsen for hans Læsemaader for største Delen er givet andetsteds, og der ikke medfølger noget Apparat, men kun spredte Noter, er det umuligt at bedømme dens Rigtighed. Han hævder dernæst, at Stykkerne om Moses's og Homers Chronologi og om Kvinderne staa i meget god Forbindelse med hinanden, idet de forfølge det samme Formaal: at vise Christendommens ydre Fortrin, at den ikke alene kan rose sig af en ærefrygtindgydende Oprindelse, men ogsaa af en ærefrygtindgydende Moral. Men lad saa være, at der virkelig er et logisk Baand imellem de to Punkter, som egentlig skulde have været sideordnede: hvorfor Baandet er saa mærkværdig slynget, og det ene Stykke gjennem en ikke lidt tvungen Overgang er puttet midt ind i det andet, det bliver dog lige ubegribeligt; thi naar Forfatteren i den Anledning priser Tatian, fordi han saa overlegent har forstaaet at undgaa en stiv og pedantisk Disposition og har lagt en saa suveræn Beherskelse af det uhyre rige Stof for Dagen, saa vil han næppe faa nogen uhildet Læser til at følge sig heri.

Tatians Meddelelser om Kvindestatuerne have jævnlig været Gjenstand for Kunsthistorikernes Opmærksomhed, men Kalkmann

har i en Afhandling i Rhein. Mus. N. F. 42, S. 489 ff. (1887) erklæret dem for værdiløse. Kun faa af dem bekræftes nemlig fra anden Side, og flere ere ifølge deres Indhold ret mistænkelige. Ogsaa her træder Kukula i Skranken for Tatian: han hævder, at man maa tro ham paa hans Ord, naar han siger, at han kun taler om, hvad han selv har seet, og afviser indigneret Kalkmann's Beskyldninger mod Tatian for ikke alene trods sin Forsikring at have benyttet fremmede Kilder, men ogsaa at have blandet sine egne Falsknerier deri. Kildespørgsmaalet kan vist være vanskeligt nok at klare, men da Tatians Meddelelser i bedste Fald kun synes at have en almindelig Ciceronevisdom at støtte sig paa, er det næppe uberettiget at forholde sig skeptisk overfor dem. Med mere Grund bebrejder Forfatteren Kalkmann hans mange Ukvemsord mod Tatian: man behøver virkelig ikke at tage saa stærkt paa Vej, fordi en Oldtidsforfatter viser sig at være mindre kritisk — eller at forudsætte mindre Kritik hos sine Læsere — , end vi ere vante til i vore Dage. Forfatterens Charakteristik og Bedømmelse af Tatians Personlighed er der heller ikke Noget at udsætte paa; det er jo vor Pligt at studere hver Oldtidsforfatter for hans egen Skyld og bedømme ham i Forhold til hans egen Tid og hans Tids Ideer uden at skjænde over, at han muligvis giver misvisende Svar paa Spørgsmaal, som interessere os, men som for ham kun havde underordnet Interesse. Men desværre lader Forfatteren sig i sin apologetiske Iver forlede til at opstille en Thesis, som vanskelig kan forsvares. Han hævder, at ved Bedømmelsen af en Personlighed som Tatian bør man i første Linie kun se paa, hvad han har villet og stræbt efter, paa den Idee, han tjener, men ikke paa den ydre Form og de Bevismidler, som han har anvendt, Ting, der afhænge af ydre Omstændigheder og af hele Tidsaanden. Der ligger maaske en rigtig Tanke til Grund for denne Udtalelse, men den er fremsat paa saa skjæv en Maade, at Forfatteren er kommen til at formulere et Princip, hvis Gjennemførelse let vil kunne medføre de betænkeligste Konsekvenser.

Hans Ræder.

Reuchlins Verdeutschung der ersten olynthischen Rede des Demosthenes (1495). Hgb. von *Franz Poland.* (Bibliothek älterer deutscher Uebersetzungen, No. 6.) Berlin 1899, Felber. LVI + 35 s.

En god oversættelse er et kunstværk; at frembringe den er ikke saa lige at løbe til, men kræver baade naturlige anlæg, studium og flid. Dette er en grundsætning, som reformationstidens tyske lærde fuldt ud anerkender, og derfor staar deres

oversættelser saa højt — langt over hovedmassen af, hvad der præsteres i vore dage. Og sikkert er det, at dette ikke har sin grund i tilfældige omstændigheder, men i en klar og maalbevidst stræben efter ogsaa paa dette omraade at yde første rangs arbejde; de gyldne ord, som f. eks. Luther udtaler i sit «Sendbrief vom Dolmetschen», burde mangen nutidsoversætter lægge sig paa hjærtet.

Samme opfattelse træffer vi naturligvis hos den ypperste tyske humanist Reuchlin. Er han end ikke i besiddelse af Luthers geniale og overlegne kunst, saa er det dog en fornøjelse hos ham at finde saa sunde bemærkninger som f. eks.: «Merk hie, das man sich schemmen sol in tütschen reden und predigen vil latyns darunder ze müschen». Man vil derfor paa forhaand byde en udgave af en af Reuchlins oversættelser velkommen, hvor ringe af omfang den end er.

For den klassiske filolog vil den foreliggende lille bog frembyde den interesse, at det haandskrift, efter hvilket R. har arbejdet, paa flere steder synes at have afveget fra de nu kendte haandskrifters læsemaader; varianterne er dog ikke betydelige. Germanisten vil have sin glæde af de dialektiske ejendommeligheder, der præger R.'s friske og naturlige sprog og især af dets stærke samstemmen med middelhøjtyske sprogformer. Herfor og for meget andet er der gjort omhyggelig rede i udgiverens udførlige indledning.

Kbhvn., 9. Avg. 1900.

Axel Halling.

Erich Urban, Owenus und die deutschen Epigrammatiker des XVII. Jahrhunderts. Berlin 1900, Felber. (Literaturhistorische Forschungen, herausgegeben von Schick und v. Waldberg, XI. Heft.) 58 sider.

John Owen — Ioannes Owenus eller, som han selv latiniserede sit navn, Audoenus — blev født omkring 1560 paa Plas Dhu i Carnarvonshire i det nordvestlige Wales. Han fik en omhyggelig opdragelse, gik i Winchester skole og besøgte senere New College i Oxford, hvor han 1584 blev Fellow. Senere levede han som skolemester ved forskellige opdragelsesanstalter; han døde i London 1622 og blev begravet i St. Pauls kirke, hvor hans epitafium endnu findes.

Hvornaar han begyndte at skrive sine berømte epigrammer, kan ikke afgøres med sikkerhed; det ældste daterede er fra 1596. Sin første samling udgav han 1606, og flere fulgte snart efter.

Nu til dags kender vel de færreste andet af Owen end den berømte, saa ofte citerede (og galt citerede) linie:

Tempora mutantur, nos et mutamur in illis —

(udgaven Amstelod. 1657, s. 172 nr. 58) — og det er vel endda tvivlsomt, om disse ord virkelig tilhører ham; hans noget ældre samtidige, William Harrison, synes at have ejendomsret til dem; i ethvert tilfælde er de ikke af Ovid, saaledes som Lyly mener i «Euphues». — Men ved deres fremkomst gjorde O.'s epigrammer umaadelig lykke, ikke mindst i udlandet, og rundt om i hele Evropa er de atter og atter, lige ned til det 19. aarhundrede, blevne optrykte, oversatte og efterlignede.

Det er naturligt, at de særlig slog an i Tyskland; her var jo i det 17. aarhundrede epigramdigtningen stærkt i mode. Og saasom epigrammatikere til alle tider har betragtet deres forgængeres ideer og frembringelser som fælleseje, blev O.'s vittige men lidet dybtgaaende Arbejder en kilde, hvoraf de gode Tyskere øste særdeles rigeligt; endogsaa de, der selv besad virkelig digterbegavelse, som Weckherlin, Andreas Gryphius og Logau, generede sig ikke for at laane hos Englænderen. Ja langt ned i tiden kan O.'s indflydelse spores; selveste Lessing, der som bekendt især i sine epigrammer «tog sin ejendom, hvor han fandt den», har i følge Urban efterlignet O. i hele 8 digte.

Urbans lille bog er en undersøgelse og paavisning af, hvor vi hos de ældre tyske epigrammatikere træffer mere eller mindre direkte laan fra O. Den er et omhyggeligt og, saa vidt jeg har kunnet kontrollere den, nøjagtigt og udtømmende arbejde — en af de mange smaa sten, som flittige tyske forskere bærer til litteraturkundskabens store bygning.

Kbh., *7/1 1901.*

Axel Halling.

Danske Folkeviser i Udvalg ved *Axel Olrik*, under Medvirkning af Ida Falbe-Hansen, udgivne for Dansklærerforeningen. Kbhvn. 1899, Gyldendal. 91+173 Sider.

Denne beskedne lille Bog fremtræder som et Led i Dansklærerforeningens Arbejde for at tilvejebringe let overkommelige Udgaver af danske Literaturværker, nærmest til Undervisningsbrug. Den betyder imidlertid en god Del mere. Ved sin fortrinlige orienterende Indledning (91 Sider) og ved sine 51 Viser (i ny Redaktion) giver den et Billede af Viseforskningens nuværende Standpunkt. Fra et pædagogisk Standpunkt kunde man vel sige, at Indledningen — just paa Grund af Bogens dobbelte Formaal: dels at afgive et længe savnet Middel til at skaffe Skoleungdommen Førstehaandskendskab til Folkevisedigtningen, dels overfor Almenheden foreløbigt at göre Rede for Resultaterne af det sidste Tiaars Undersøgelser — maaske er bleven længere, mindre «lige til», for enkelte Afsnits Vedkommende mere detailleret, end det er tjenligt for Undervisningen; men til Gengæld byder den en Læser

med Forudsætninger saa meget interessant, til Dels nyt, at man ikke vilde ønske sig den anderledes, og under en kyndig Lærers Vejledning vil den godt kunne bruges i Skolen. Det er let forstaaeligt, at Dr. Olrik har benyttet denne Lejlighed til at foretage en foreløbig Opgörelse. Engang i Tiden kommer vel den endelige, omfattende Redaktion af alle Viserne efter lignende Principper.

Efter Svend Grundtvigs Død i 1883 blev Axel Olrik snart den kyndigste Mand paa Folkevisernes Omraade. Det blev hans Arv efter Grundtvig at fuldføre hans monumentale Værk *Danmarks gamle Folkeviser*, paabegyndt 1853, en Opgave, til hvis Løsning Olrik alt i 1888, da han paatog sig Arbejdet, sad inde med væsentlige Betingelser, og som han stadig, alt som Værket er skredet frem, er vokset fastere sammen med. Ved sine Undersøgelser over *Kilderne til Sakses Oldhistorie* I—II (1892—94), sine Fordanskninger af *Danske Oldkvad* (udgivne af Selskabet for Oversættelse af historiske Kildeskrifter 1898) samt ved mange Afhandlinger om Folkeæventyr, Sagn og Viser har han ogsaa vist sig som en kyndig Vejleder i Sagnenes og Olddigtningens vildsomme Land. Ved Svend Grundtvigs Død forelaa der Forarbejder til V Binds 2den Halvdel, men efter dettes Afslutning har Olrik arbejdet paa egen Haand. Det er en Selvfølge, at det oprindelige Anlæg for det store Værk fremdeles respekteres, og at Olrik temmelig nöje følger i Grundtvigs Spor og handler i hans Aand ved at aftrykke alle de forskellige Varianter. Derimod er Olriks Betragtning af Teksterne ofte forskellig fra Grundtvigs, hans Mening om en Vises Ægthed og Alder ofte en anden. Meget af det, der for Grundtvig og hans Samtid var «godt Latin», er det ikke længere. De sidste ti Aar har bragt Undersøgelser paa dette Omraade, der paa flere Punkter har ændret Opfattelsen. Saaledes opstiller Professor Joh. Steenstrup det i «Vore Folkeviser fra Middelalderen» (1891) som en af sine Hovedopgaver at skelne mellem «de Sange, som bleve sungne paa Renaissancetidens Herregaarde», og «dem, der løde paa Middelalderens Ridderborge». For Grundtvig var gerne det smukkeste det bedste; hans Efterfølgere spörge mere om, hvad der er det ældste. Utvivlsomt gaa Steenstrup og Olrik den Vej, som vil være at følge, naar engang et fuldstændigt og paalideligt Billede af vor Folkedigtning i Middelalderen skal dannes.

Den foreliggende lille Bog maa altsaa betragtes som en Prøve paa, hvorledes Olrik arbejder paa at bringe Klarhed i Spörgsmaalet om Visernes Ægthed og Alder. Den er paa een Gang som et Hvilested paa Vejen, hvor han har sat sig for at se tilbage, og et Slags Program for Fremtiden. Det har længe ligget ham paa Sinde at tilvejebringe en populær Samling til Brug for Lægfolk og i Skolerne, en Slags Fortsættelse til S. Grundtvigs «Danmarks Folkeviser i Udvalg» 1882 (hvor ingen «Ridderviser» findes medtagne). Men han har givet mere. Indledningen inde-

holder, i kort Begreb, alt hvad der nu kan siges om Folkeviserne. Den behandler Viseformens Opstaaen (det fastslaas, at vor Folkevise c. 1200 er opstaaet ved, at den kortere lyriske Dansevise af fremmed Oprindelse forenedes med det længere fortællende Digt), Sproget, Skuepladsen for Visernes Handling, Riddergaarden og dens Indretning, Samfundsklasser, Visernes Emner o. s. v. Og det er ikke tung Læsning, der her bydes. Forfatteren skriver med en Kærlighed til Emnet, en Fordybelse i Middelalderens Levevis og Tankegang, en Forstaaelse af Visernes Indhold, som maa virke ansporende paa enhver, der blot har mindste Interesse for Poesi og Historie. Endelig gives der en udførligere Gennemgang af flere Viser, hvor Forf. lærer os at læse Karaktererne ud af den knappe Skildring (se f. Eks. «Jomfruen paa Tinge» Nr. 40, Indledn. S. 22—23, eller «Ebbe Skammelsen» Nr. 44, Indledn. S. 34—38) og ypperligt forstaar at pege paa Handlingens Baggrund af Natur (se f. Eks. «Nilus og Hillelille» Nr. 32, Indledn. S. 29—30).

Ved Valget af Viser har Olrik utvivlsomt taget Hensyn til Grundtvigs «Udvalg». Naar han medtager 17 Viser, som alt findes hos Grundtvig, er det for at give en helt ny Redaktion. Grundtvigs poetiske Evne og hans Fortrolighed med Folkevisens Stil og Rytme forledte ham ofte til dels at tildigte, hvad han syntes manglede (ligesom A. S. Wedel för ham!), dels til at bibeholde alt, hvad han fandt smukt i de forskellige Former af en Vise, men derved svulmede hans Redaktioner ofte op til en betænkelig Bredde. For den moderne Forskning staar i Regelen den korteste Form som den ældste og ægteste. Dens Fremgangsmaade bliver en ganske anden. «Selv de bedste Overleveringer ere førte i Pennen længe efter, ofte et Par Aarhundreder efter Visens Tilblivelse. I mange Tilfælde have de senere Ændringer indskrænket sig til Omdannelsen af enkelte Udtryk og til Tilföjelse eller Udeladelse af enkelte Vers. I mange andre Viser er der sket store Ændringer; den oprindelige Stamme i Digtet indskrænker sig til en bestemt Handling og visse udprægede Vers, men senere Sangere have med Forsæt eller tilfældig indsat mange nye Vers og udmalt Handlingen enten bredere eller knappere». De Principper, hvorefter Teksterne ere dannede, angives kortelig S. 171, og en Redegörelse for Kilderne til de enkelte Visetekster findes paa S. 172—73. Forskellen mellem Grundtvigs og Olriks Fremgangsmaade kan oplyses ved et Par Eksempler.

«*Dagmars Død*» har hos Grundtvig 39 Vers, hos Olrik 22. Vers 14 hos Grundtvig:

Han red Nætter, og han red Dage,
som Gud gav hannem til Naade:
det var stort Under, at Hest og Mand
de styrte ikke døde baade.

som ved sin Refleksion er ganske imod den ægte Visestil, er tilsat uden nogen Hjemmel i de tre Opskrifter i D g F.

«*Niels Ebbesön*»: Grundtvig 98 Vers — Olrik 58 (!).

«*Agnete og Havmanden*»: Grundtvig 50 Vers — Olrik 28. Grundtvig har tildigtet V. 41—50.

«*Elverskud*»: Grundtvig 79 Vers — Olrik 29 (!!).

For *Marsk-Stig-Visernes* Vedkommende er Opfattelsen nu ogsaa væsentlig ændret. Det maa nu betragtes som fastslaaet (A. D. Jörgensen, Steenstrup, Olrik), at de seks Viser ikke, som af Grundtvig antaget, ere Led i en stor Komposition, men at de 4 kortere Viser ere digtede uafhængigt af hverandre, og de to længere senere foretagne Sammenarbejdelser. Olrik meddeler foruden to af de kortere «den lange Vise» som «Toppunktet i Visedigtningen», medens Grundtvig paa Grundlag af samtlige Kilder giver en Genfremstilling af den Helhed, som han antager har været tilstede oprindelig. Han har ikke kunnet afse det i sig selv smukke (af Wedel tildigtede) Vers med en i de ægte Viser ukendt Allegoriseren:

De store Ege, i Skoven staa,
naar de udi Storm ned falde,
da slaa de neder baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle.

Dr. Olrik nævner til sidst med Tak Frk. cand. mag. *Ida Falbe-Hansen* som sin kyndige Medarbejder ved Redaktionen af Viserne. Det foreliggende Arbejde maa da hilses med Glæde, baade fordi det i sig selv yder en paalidelig Vejledning til Studiet af Folkeviserne, og fordi det er et Løfte; i det er Principperne angivne for den store og fuldstændige Folkeviseudgave, som engang maa komme, og for hvilken Sv. Grundtvigs «Danmarks gamle Folkeviser» med det rige Materiale var den nødvendige Forudsætning.

Helsingør, Septbr. 1900.

H. Bæk.

Ciceros 1. u. 2. Philippische Rede. Für d. Schulgebr. herausg. von *H. A. Koch* u. *A. Eberhard.* 3. Aufl. Leipzig 1899, Teubner. 136 ss.

Der ligger et overordentlig flittigt samlerarbejde til grund for dette værk med dets mylder af noter. Desværre er disse af pladshensyn trykt så gnidret, at det koster en del besvær at følge dem; havde endda stikordene været spatierede, vilde det have været noget lettere at finde sig til rette i kommentaren. Det samme hensyn har ført til en vidtdreven brug af abbreviaturer i henvisningerne, noget for vidtdreven: hvem falder f. eks.

straks på, at *f.* betyder *epist. ad fam.*? Hvorfor der skulde knibes således på pladsen, må forlæggeren vide. Det hænger dog vistnok sammen med, at udgaven skal sejle under flaget *für den Schulgebrauch.* Men det er et aldeles falsk flag; ikke en tredjedel af noterne er beregnede på eller anvendelige for skoledisciple. Broderparten af dem har lidet eller intet med vedkommende steds forståelse at gøre, men er sprogbrugsiagttagelser, garnerede med en mængde parallelsteder, som i og for sig kan være grumme nyttige (somme af dem forekommer mig dog ret interesseløse), men som kommer temmelig *mal à propos* i en skolebog. Da sådanne iagttagelser er udgg.'s kæphest og udgavens hovedfortjeneste, burde der ikke mangle et register; først da kunde bogen komme til sin ret som et fortræffeligt repertorium for den slags oplysninger. Sprogbemærkningerne vidner i øvrigt om god, sund sprogsans, med god forståelse af et levende sprogs trang til stundom at bryde reglerne, ligesom også tekstkritikken er øvet med takt og mådehold. Den reale kommentar er givet i omtrent samme omfang som hos Halm, fra hvem den vel også for en del er lånt. Det er jo en ærlig sag; men Halms fejlskrift, når han I 20 kommer til at tale om centurionernes «centurie» i st. f. «dekurie», burde dog ikke være gentaget. Bemærkningerne af politisk-historisk indhold er prægede af Drumanns ånd, og Cicero får jævnlig sin bekomst, fordi han ikke udtaler sig med kold upartiskhed; han kan ikke kalde Cæsar *tyrannus* uden straks at få revet i næsen, at tonen er en anden i de taler, hvor han plaiderer for den enevældige diktators domstol. Ganske uberettiget er det at ville drage Iuvenal over på samme parti og betragte det bekendte sted (X 123) *Antoni gladios potuit contemnere, si sic omnia dixisset* som en parodi på Ciceros ord (II 119): *contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos*; Iuvenals ytring indeholder jo netop en anerkendelse af Cicero som taler. — Blandt de tusender af noter er der naturligvis mange, jeg kunde ønske anderledes. Jeg skal anføre et par stykker. Stedet II 1 *tu ne verbo* osv. er underlig misforstået af udgg. (og Halm). *Ut* skal være styret af *violatus*; det er for det første sproglig umuligt: *ut . . . viderere* kan virkelig ikke betyde «så at du turde (= var berettiget til at) vise dig . . .», og forsvaret derfor, at *violatus* skulde indeholde et *impulsus*, trænger selv til forsvar. Men dernæst, — vilde et krænkende ord fra Cicero da have været nok til at gøre en optræden frækkere end Catilinas forsvarlig? Nej, *ut*-sætningen er, som også andre har set, i formen final, efter meningen konsekutiv, og den hører ikke til *violatus*, men til *lacessisti.* — Lige så urimelig er den efter Halm optagne forklaring af *ut dicitur* II 34 som = *ut aiunt* (ved anførelse af ordsproglige udtryk); den rigtige tydning, *wie man mir nachsagt*, gives i en parenthes med et beskedent *vielleicht.* — Forklaringen af I 12

cuius enim maleficii er lidet tydelig og næppe rigtig. — At kalde *hostis patriae* et oksymoron (II 2) er hårtrukkent. — En bemærkning til s. 52, 6 er løbet midt ind i en note til 51, 14 (gentaget fra forrige udg.). Således kunde jeg endnu nævne forskellige småting at anke over. *Sed longum est!*

Bogen ender med et kritisk *Anhang*, som imidlertid kun går til II 49 (dog loves resten gratis af forlaget). Udgg. forsyner her de anførte konjekturer o. desl. med årstal (udgaveår eller autors dødsår), en ganske tiltalende idé.

Randers, d. 14de okt. 1900. **Valdemar Thoresen.**

J. M. Stowasser, Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Prag & Wien, Tempsky; Leipzig, Freytag. 1900.

En tysk skoleordbog vil jo næppe kunne finde nogen anvendelse hos os, da vi har en saa udmærket bog i vor literatur som Jensens og Goldschmidts latinske ordbog. Men et par ord om denne ordbog er måske dog ikke helt uden interesse.

Formatet er anseligt: 19,5 × 27,5 centimeter; sidetallet 1104; dog er bogens vægt ikke stor, lidt over 4 pund. Det er opnået derved, at der dertil er anvendt dünndruckpapier, en slags indiapapir. Typerne er meget store og læselige, så at der absolut ikke kan være nogen fare for øjnene ved at bruge bogen.

De enkelte (større) artikler er ordnede meget praktisk (som i Toussaint-Langenscheidts ordbøger over moderne sprog): først gives en oversigt over ordets forskellige betydninger, sondrede ved tal og bogstaver; derefter følger eksempler på de enkelte betydninger i samme orden. Det hjælper i høj grad til overskuelighed indenfor artiklerne og letter forståelsen af betydningsovergangene. Forfatterstederne angives ikke, men der anføres ved forbogstaver, fra hvilken forf. stederne er tagne. Som det var at vente af Stowasser, gøres der meget ud af etymologien; der løber naturligvis ogsaa etymologier imellem, som næppe mange vil billige. Ligeledes inddrages tyske låneord, som kan hjælpe til, at man husker den latinske glose (f. eks. under popularis populär, poena: Pein, pileus: Filz), og der gøres opmærksom på lignende semasiologiske udviklinger i tysk (f. ex. populor = «entvölkern» wie köpfen = enthaupten).

Vil man sammenligne, hvad denne ordbog byder, med hvad Jensen—Goldschmidts giver, saa vil det vel i det hele og store blive lige meget; for egennavnes vedkommende giver Stowasser's mere, men f. ex. for partiklernes vedkommende kan den aldeles ikke sammenlignes med Jensen—Goldschmidts.

Julius Nielsen.

Die Annalen des *Tacitus*. Schulausgabe von *A. Draeger*. Zweiter Band (I—II Heft). Vierte verbesserte Auflage von *Ferd. Becher*. Leipzig 1899, Teubner. 128 + 133 s.

I 1894 og 1895 udgav Becher nye udgaver af 1. bind (hefte 1—2) af Draegers udgave af Tac.'s Ann.; Draegers indledning om Tac.'s sprog var bevaret, en del textændringer foretagne, commentaren ændret på få steder. I denne nye udgave af 2. bind (11.—16. bog) er der foretaget en del flere ændringer. Navnlig er noterne gjort betydelig rigeligere end tidligere; det har kunnet lade sig gøre derved, at de nu er trykte sammenhængende, mens de tidligere var trykte tospaltede og med ny linie for hver ny note. De tilkomne noter forøger i høj grad bogens brugbarhed både for disciple, der finder flere vink til forståelse af texten end før, og for lærere, der i endnu rigeligere omfang end tidligere finder oplysning om latinsk (særlig sølvalder-) sprogbrug.

Såre fortjenstfuldt er det, at udgiveren har tilføjet et «kritisk anhang» med angivelse af, hvor han har ændret texten fra forrige udgaves; gid alle udgivere gjorde det! I det hele er Becher konservativere i sin textbehandling, end Draeger var det. Et par textforbedringer af Becher kan måske endnu finde omtale. XI 30 læser Becher *id demum opperiens*, håndskriftet har *idem opperiens;* den almindelige læsemåde er *id opperiens* el. *id ipsum opperiens*. XII 1 læser Becher *exarserant ut* — *contenderet ac* — *ostentaret*; i håndskriftet mangler *ut*, men der står conj.; den alm. læsemåde er *contendere* og *ostendere* (som historisk inf.). XII 30 læser Becher *illuc* for det overleverede *illic*.

Becher lover en nærmere begrundelse af en del af textændringerne i Berliner Zeitschrift für Gymnasialwesen, men den er vist endnu ikke kommen, og kan vel næppe ventes, da Becher nu er død.

Julius Nielsen.

Chr. Harder, Schulwörterbuch zu Homers Ilias und Odyssee. Mit 2 Karten u. 95 Abbildungen. Leipzig 1900, Freytag. 8°. XXVI + 339 S. Indb. 4 Mk.

Den første Fordring, man stiller til en Ordbog, er, at den skal være saa nøjagtig og righoldig som muligt; den næste, at den skal yde en let Oversigt over de i den afhandlede Ord og over de ved hvert enkelt Ord anførte Afskygninger i Betydning. Disse Fordringer gælder saa meget mere en Ordbog, der er beregnet paa at skulle bruges af Børn, som disse har vanskeligere ved at overse det store Stof, der frembyder sig, og naturlig mindre Taalmodighed end en voxen. Man bør da ikke uden Grund gøre dem ked af Arbejdet.

Ovennævnte Bog er et nyt Forsøg paa at lette Arbejdet ved Forstaaelsen af Homer for de unge. Den synes at være fuldstændig, hvad Ord og Betydninger angaar; Forf. har fulgt de nyere Tiders Forskninger, han slutter sig, som han ogsaa anfører i sit Forord, nærmest til Paul Cauer. Han har søgt at indskrænke Stoffets Mængde ved den knappest mulige Form af de enkelte Artikler og navnlig ved at anføre saa faa Citater som muligt for hver Betydning, ja adskillige Steder er de helt udeladte, hvorved unægtelig en vis Vilkaarlighed nødvendigvis maa gøre sig gældende, men, hvis et Ord kun forekommer i en enkelt Betydning, er der jo i en Skolebog ingen Grund til at anføre Beviser for denne. Skønt det vel ikke kan antages, at Skoledrenge bryde sig meget om Citater til Støtte for den angivne Betydning, maa det dog ogsaa for dem være behageligt at se netop det Sted anført, som de selv er i Færd med at oversætte. Men saa maa der rigtignok ogsaa citeres rigtigt og ogsaa i denne Henseende ikke mindst i en Skolebog. Desværre har Forf. ikke vist den tilbørlige Nøjagtighed heri, navnlig i Begyndelsen af Bogen; saaledes S. 2 a L. 5 *P* for *Π*, L. 1 fn. 722 for 772; S. 3 a L. 8 fn. 268 for 286, L. 6 fn. *T* for *Φ* og 343 for 243; S. 4 *ἄγνυμι* L. 5 *ε* 38 for *ε* 385; S. 5 b L. 6 fn. 14 for 10; S. 7 a L. 2 mangler *κ* foran 221; S. 12 *αἰθήρ* L. 5: 253 for 523; S. 14 a L. 6 *Ψ* 614 (ikke 613) og 778 (ikke 779) er Ex. paa *ἀναείρω*, ikke paa *αἴρω*, sstds. L. 13 fn. 387 for 378; S. 15 a L. 14 fn. *Λ* 38 for uvist hvad; sstds. b L. 7: *δ* for *ε* og L. 16: 432 for 532; S. 16 a L. 20 fn.: 10 for 70; S. 17 a L. 18 fn.: *O* 119 for?; S. 19 a L. 21: 126 for 121 og L. 2 fn.: *β* 237 for?; S. 20 b L. 9: 425 for 428; S. 23 a L. 10: *ξ* 108 for?; S. 24 *ἀμείβω* L. 8: *I* 547 for?; sstds. L. 8 fn. *ω* 180 for?; b L. 4: 552 for 562 og L. 4 fn.: *Δ* for *Λ*; S. 25 a L. 11 fn.: *μ* for *λ*, sstds. b *ἀμφαδά* L. 2: 291 for 299; fremdeles S. 26, 27, 28, 29, 32, 33 lign. Fejl. Ogsaa andre Steder, som f. Ex. S. 65 b *βαθύς* L. 7: 149 for 144; S. 142 a L. 4: *μ* mangler foran 313; S. 143 a L. 2: *ε* 499, der ikke engang existerer, maaske er det *ζ* 188, der menes; S. 144 a L. 2: *E* for *Δ* og saa fremdeles, foruden en Del mindre vigtige Fejl, hvor et Vers er citeret i Stedet for et følgende eller foregaaende. Derimod synes der ellers ikke at være mange Trykfejl.

Hvad Fordringen til Tydelighed og Overskuelighed angaar, da maa det vel siges, at Forf. øjensynlig har bestræbt sig for at lette Oversigten ved Inddelinger i de enkelte Rubriker. Man kunde dog ønske Adskillelsen tydeligere fremhævet, f. Ex. ved fede Typer.

Bogen er udstyret med en Del Afbildninger. Berettigelsen og Nytten af de optagne Gudebilleder saasom den belvederiske Apollo, Diana fra Versailles, Athena fra Velletri, Hera Barberini og andre, synes noget tvivlsom. De findes jo i alle Billedværker over Skulptur fra Oldtiden og fremstille for en Del Guder set fra en Side, der ikke vedkommer de homeriske Digte. Der-

imod er Fremstillinger af Genstande fra de ældste græske Tider paa deres Plads og kunde gerne have været forøget paa Gudernes Bekostning. Overfor Grundplanen af Tiryns' Borg er stillet en Grundplan af Odysseus's Hus, tegnet efter Antydningerne i Odysseen. Den synes lidt tarvelig, men der er jo heller ikke saa meget at bygge paa. Iøvrigt er Afbildningerne gode og tydelige og for største Delen laante fra gode Værker fra de nyeste Tider. Et Kort over Omegnen af Troja og et Kort over Ithake medfølge. Det første kunde uden Skade have strakt sig over en større Del af det nordvestlige Lilleasien.

Side IX—XXVI er der givet en Indledning, hvori der gøres Rede for Metrik, Prosodi, Lydlære og Formlære i de homeriske Digte. Fremstillingen er tydelig, og det kan vel have sin Nytte at se det homeriske Sprogs Ejendommeligheder samlede under et. Hvorvidt Skoledisciple vil anvende denne Indledning, hvis den ikke ligefrem læses igennem med dem, turde maaske betvivles.

Det kan tilføjes, at Trykket er godt og klart, og Papiret af den værste Slags glittede Papir, man kan plages med.

E. Trojel.

Sokrates i Fængslet og Sokrates's Død, oversat efter *Platons* Dialoger Kriton og Faidon af *M. Cl. Gertz.* Kjøbenhavn 1900, Gyldendal. 77 S.

Det er Prof. Gertz's Princip i sine Oversættelser at forbinde den mest samvittighedsfuldt nøjagtige Oversættelse af den græske Text med tvangfri og naturlig Gengivelse paa Dansk. Et ypperligt Princip. Man tro ikke, at det er en let Sag; der hører noget til for at faa det hele til at falde saa let og naturligt, at enhver maaske tænker, at han ogsaa kunde gøre det, hvis han kunde Græsk. Sammenligner man imidlertid med andre Oversættelser, f. Ex. af Kriton, selv om de skyldes dygtige Mænd, vil man nok mærke Forskellen; og alligevel passer hos Gertz det danske Udtryk for de græske Ord saa fuldstændigt, at man jævnlig skimter disse derigennem. Med den mest lydhøre Opmærksomhed for det græske Sprogs mangfoldige og fine Overgange i Talen følger han sin Text, og de mange smaa, men for Forstaaelsen vigtige Ord, som Græsken ejer, faar deres tilsvarende Udtryk paa Dansk, anbragt i den Stilling, der passer til vort Sprog.

Just her lurer imidlertid en Fare, der kan gøre smaa Ulykker i det ellers saa vellykkede Arbejde og bringe den, der husker det græske Udtryk, til at længes efter dets elegante Knaphed. Dels har det danske Sprog ofte kun lange, sammensatte Ord til at gengive et let, lille Enstavelsesord, dels, om vi

ogsaa har kortfattede Ord, synes de tit ved vægtigere Vokaler længere end de græske, eller gør, naar de stilles ved Siden af hinanden, et mindre behageligt Indtryk paa Øret, navnlig altsaa ved Oplæsning. Mange Steder er Ordet «Naa» benyttet som Indledning til en Replik, men naar dette Ord støder sammen med andre Enstavelsesord, særlig flere med *aa,* er det, ligesom der blev lidt for meget af det; saaledes staar f. Ex. i Kriton: «Naa, men se da nu paa, om» o. s. v. (S. 27); «Naa, Sokrates, vilde Lovene vel saa sige, se saa nu paa, om» o. s. v. (S. 36). Flere Steder i Faidon begynder Talen ligeledes med «Naa», uden at det synes nødvendigt. Et Sted i Kriton (S. 40) staar: «Men vil du saa nu ikke», et af Ordene «saa nu» synes overflødigt, og den tilsyneladende Nødvendighed for at beholde begge kunde omgaas ved en forandret Ordstilling («Men nu vil du . . .). I den første Replik i Kriton vil mange vist uvilkaarlig forbinde «ikke» og «endnu» og derved tabe Forstaaelsen af Meningen.

Men alt dette er kun Ubetydeligheder, Indvendinger af en, der skatter Oversætterens Kunst saa højt, at han ser Pletter, hvor andre intet vilde have at udsætte.

Bogen er smukt trykt og ledsaget af smukke Gengivelser af antike Buster af Platon og Sokrates.

E. Trojel.

Songs of Modern Greece, with Introductions, Translations and Notes, by *G. F. Abbott.* Cambridge 1900, University Press. IX+307 s.

Hensigten med udgivelsen af denne elegante lille bog har ifølge fortalen været «to produce a work of interest both to the lover of folk-lore in general, and to the classical scholar in particular». Samlingen indeholder 49 digte, ordnede paa følgende maade: Part I Heroic Poetry: nr. 1—10 Historic Ballads, 11—14 Choral Songs. Part II Romantic Poetry: nr. 1—16 Idylls and Love-Songs, 17—22 Dancing-Songs, 23—35 Miscellaneous, hvortil kommer 100 Love-Distichs. Intet af digtene findes i de bekendte samlinger af Fauriel og Passow. De er alle ledsagede af en oversættelse, der, saa vidt jeg har kontrolleret den, er korrekt. Endelig er der vedføjet temmelig udførlige noter og et kortfattet glossar.

Jeg skal ikke indlade mig paa at bedømme, hvilken interesse bogen kan have for folklorister, men det forekommer mig, at de meddelte digte ikke i nogen særlig grad afviger fra hvad der ellers er bekendt af græsk folkepoesi, og mange af dem er blot varianter til bekendte digte. Samlingen giver heller ikke noget alsidigt billede af nygræsk folkepoesi; f. ex. er de meget karak-

teristiske klagesange over ophold i det fremmede *(ξενιτειά)* ikke repræsenterede. Men imidlertid vilde bogen være meget vel anvendelig til at orientere folk, der studerer græsk, i forholdet mellem oldgræsk og nygræsk, hvis der ikke var andet i vejen. Thi om end prosatexter altid er af større værdi, naar det gælder om at give et paalideligt billede af det virkelig talte sprog, fordi den bundne form saa let bevarer mange arkaismer og i det hele taget ikke er naturlig tale, saa er dog netop de nygræske folkevisers sprog temmelig ensartet og svarende til det almindelige omgangssprog, som man ikke skriver, men taler overalt i Grækenland (sml. en bemærkn. af Thumb, Idg. Forsch. Anz. XI 103), medens prosatexterne repræsenterer forskellige dialekter. Uheldigvis er nu noterne til digtene langtfra saa værdifulde, som de burde være, og det lader til, at forfatteren enten ikke har kendt eller ogsaa ganske har negligeret alt hvad der i den nyere tid er sket af fremskridt i den nygræske sprogforskning, hvilket jeg i det følgende nærmere skal godtgøre.

Forfatterens forældede standpunkt viser sig allerede derved, at læseren skal bringes til at se, at nygræsk staar oldgræsk nærmere, end man sædvanlig antager. Hele ortografien er indrettet med dette for øje, saa at man f. ex. i stedet for *Βρίσκει* læser *᾽Ὑρίσκει*, hvilket skal lede tanken hen paa oldgr. *εὑρίσκει*; paa samme maade skrives *᾽δὲν* i stedet for *δὲν* for at minde om *οὐδὲν*. Dette er imidlertid ret uskyldigt; nogle mere graverende tilfælde vil senere blive omtalte.

Dernæst er der i indledningerne til de enkelte digte og i noterne stadig peget paa lighederne med oldgræsk saavel i sprog som i indhold. Sangen om Mesolonghi sammenlignes med de førhomeriske sangeres kvad om Trojas fald, og naar i sangen om Andritsos' moder helten henvender sig til sit skæg, sine øjenbryn og sine fødder, mindes der i noterne (s. 247) om de homeriske udtryk *φίλον θυμόν, φίλα γούνατα*, etc. Navnlig de sproglige sammenligninger af denne art er i mange tilfælde aldeles ørkesløse. Man dømme selv om sammenstillinger som disse: s. 252 *ν᾽ἀνάψῃς τὸ λυχνάρι*] Cf. *ἅπτε, παῖ, λύχνον* Ar. Clouds 18; s. 256 *τὶ λέ᾽ς;*] Cf. *τί λέγεις;* Ar. Wasps 216; s. 264 *γλυκό᾽ κρασί*] Cf. *οἶνος μελιηδής* Hom. Il. 4.346, etc.; s. 286 *γελάω*] ‚to laugh at one, deceive' Cf. Theokr. 20.1. Undertiden anføres det oldgr. udtryk uden dette pseudo-lærde apparat, som s. 256 *πόλεμον νὰ κάμωμεν*] Cf. *πόλεμον ποιεῖσθαι* in Class. Greek, hvilket passende kunde være gjort overalt. En enkelt gang ender jagten efter parallelsteder i det rent meningsløse, naar der s. 292 til udtrykket *ξένης μάνας γέννα* bemærkes: a periphrasis for ‚a strange maid'. It reminds one of the use of *παῖς* by the ancients, e. g. *Λυδῶν παῖδες* sons of the Lydians, i. e. the Lydians, Hdt 1.27, etc. Kun sjældent indeholder disse jævnføringer noget virkelig oplysende, saaledes f. ex. s. 292, hvor der i anledning af *δια-*

βάζω jeg læser (<*διαβιβάζω*) gøres opmærksom paa, at oldgræsk *διεξέρχομαι* kan have samme betydning (sml. *pasar* ,at læse' i de spanske zigeuneres sprog).

Paa denne maade opnaar man ikke at bevise det foregivne nære forhold mellem old- og nygræsk. Og i virkeligheden er det en ren indbildning, at nygræsk ikke skulde være meget forskelligt fra oldgræsk. Der er naturligvis et nært forhold tilstede, men det bestaar alene deri, at nygræsk er en organisk udvikling af oldgræsk, og at man ved at paavise denne udviklings gang kan gøre det klart, at selv hvor afstanden synes størst, er det i virkeligheden samme sprog paa to forskellige udviklingstrin. Mèn dette vilde man tidligere og vil man tildels endnu ikke lade sig nøje med. Endnu skriver man *υἱὸς*, skønt udtalen er *jos,* osv., og i morfologisk og syntaktisk henseende er det skrevne sprog lige saa lidt i overensstemmelse med det talte. Derimod er man kommen bort fra ad saakaldt videnskabelig vej at ville bevise sprogets ringe afstand fra oldgræsk. Det var før meget yndet at paavise gamle former i nygræsk. Man gik paa jagt efter spor af det gamle *ϝ*, fremdrog exempler paa dorisk *ᾱ* for det i *ἡ κοινή* alm. *η*, ja gik undertiden saa vidt, at man benyttede sanskritiske ord til forklaring af nygræske. Nu derimod er det en afgjort sag, at det nygræske sprog har udviklet sig af *ἡ κοινή*, og at spor af gamle dialektformer er overordenlig sjældne. Det er da med blandede følelser, at man i nærværende bog ser den gamle *ϝ*-lære lyslevende, skønt man troede den død og vel begraven; s. 263 læser man: *αὐγόν*] from ancient *ὠϝόν*, s. 265: *παλαβός*] from *παλαιός* (prob. arch. form *παλαϝός*), og saaledes endnu et par steder (s. 255 og 288). Og desværre er det ikke blot herved, at forfatteren viser sig at staa fremmed overfor den moderne videnskabelige behandling af nygræsk. Hans terminologi er forældet og vildledende. Som exempler herpaa kan nævnes, at der s. 270 staar *ξέ'ρω*] *corrupted* from *ἐξευρίσκω*, medens *ξέρω* naturligvis kommer af *(ἠ)ξεύρω*, der er et nyt præsens dannet efter aoristformen, — at paa samme maade s. 296 *ἠμπορῶ* kaldes corrupt form of *εὐπορέω*, hvor den rigtige forklaring er den, at imperf. til verbet *ἐμπορέω* : *ἠμπόρουν* har fremkaldt præsensformen *ἠμπορῶ* (cf. *(ἠ)ξεύρω*), hvor augmentet, der i ngr. er ret betydningsløst, er trængt ind i præsens som i saa mange andre tilfælde; for øvrigt kan det ogsaa hedde *μπορῶ*. Ofte gives der forklaringer, der vidner om mangel paa forstaaelse af sproglig udvikling, hvorved navnlig ordet ,parasitisk' spiller en betydelig rolle. De vigtigste afvigelser fra oldgræsk anføres ganske vist, men i reglen paa en lidet tilfredsstillende maade. Man erfarer (s. 249), at ligesom ngr. *ῥάχη* svarer til oldgr. *ῥάχις*, hedder det *βρύση* for *βρύσις* etc., at altsaa oldgræske ord, der bøjes som *πόλις*, er gaaet over til at bøjes som *τιμή*, og (s. 277) at *ἔρως* er blevet til *ἔρωτας* som *πατήρ* til *πατέρας*, *βασιλεύς* til

βασιλέας (bedre *βασιλιάς*), at altsaa de oldgræske konsonantstammer har dannet en ny nominativ ud fra akkusativen — og saaledes kunde lejlighedsvis det vigtigste af den nygræske grammatik kortelig være forklaret. Men som oftest maa man nøjes med halv besked, hvis ikke forklaringen er helt forfejlet. At *ἀστήρ* bliver til *ἀστέρι* beror saaledes ikke saa meget paa en «favourite change of masculine into neuter» (s. 269), som paa det fænomen, at diminutiverne i en stor mængde tilfælde fortrænger stamordene paa samme maade som i romansk. Angaaende formen *'Αρβανίταις* plur. til *'Αρβανίτης* en Albaneser siges der s. 254, at *-ς* er ‚parasitisk' som i *κλέφταις* osv., hvorfor der baade her og rundt i texten skrives *'Αρβανίται(ς)*, *κλέφται(ς)* etc. Naturligvis foreligger her en analogidannelse efter tredje deklinations pluralisendelse, og det vilde derfor være rigtigst at skrive *κλέφτες*, etc. Disse former fungerer tillige som accusativ, men i dette tilfælde er det ikke *-ς*, men *ι*, der i texterne sættes i parentes, f. ex. *τοὺς 'Αρβανίτα(ι)ς*. Herved fremkommer den oldgræske accusativform, og læseren ser strax, at hele afvigelsen fra nygræsk bestaar i tilföjelsen af et ‚parasitisk' *ι*! Dette er dog at gaa lovlig vidt i at læmpe ortografien efter læsernes bekvemmelighed, og paa samme maade maa det ogsaa bestemt misbilliges, at der skrives *(ἐ)μέ(να)* i stedet for *ἐμένα*. S. 262 siges om formen *φέρνω*] note the parasitic *ν* and compare *'παιρ(ν)ω*, *περ(ν)άω* etc. og i texterne skrives i overensstemmelse hermed disse former med *ν* i parentes. Selvfølgelig drejer det sig ogsaa i dette tilfælde om analogidannelse: i lighed med forholdet *ἔκαμον* : *κάμνω* har man dannet *ἔφερον* : *φέρνω*, navnlig hvor ellers aorist og imperf. vilde falde sammen i nygræsk: *φέρω* — impf. *ἔφερα* — aor. *ἔφερα*, derfor præs. *φέρνω*, impf. *ἔφερνα*.

Mindre heldig er fremdeles den maade, hvorpaa i mange tilfælde et ord eller en ordform forklares ved at sige, at det staar «for» noget andet. Saaledes s. 289 *χτίζω* for *κτίζω*, i stedet for at nævne, at *κτ* regelmæssigt bliver til *χτ* i nygræsk, s. 294 *ξεθυμαίνω* = *ἐκθυμαίνω* i stedet for, at talesprogets *ξεθυμαίνω* har sit *ξε* fra de augmenterede former som overalt hvor en præsensform begynder med *ξε*, s. 278 *πλένω* for *πλύνω*, medens forklaringen er den, at *πλύνω—ἔπλυνα* bliver til *πλένω—ἔπλυνα* i analogi med forholdet *μένω—ἔμεινα*, *στέλνω—ἔστειλα*, — og saaledes kunde der nævnes adskilligt mere. Af forskellige unøjagtigheder skal jeg omtale følgende: s. 247: *διατί* kommer ikke af *διότι*, men er det samme som *διατί* hvorfor?; s. 254: Rumænerne paa Balkanhalvøen er ikke helleniserede, og *βίγλα* er ikke et rumænsk ord, men latinsk laaneord; s. 258: *ἄλογον*] sc. *ζῶον* the *horse* par excellence; s. 269: at *'ξημερώνει ὁ θεὸς τὴν ἡμέραν* er the full expression, er meget tvivlsomt; s. 272: *θ* bliver ikke uden videre til *τ*, men kun efter *σ*, *φ* og *χ*; s. 275 bemærkes til textens *ἂν ἐθέλῃς 'ιὰ νὰ ζήσω*, at *'ιὰ* (ɔ: *γιά*, *διὰ*) er pleonastisk, men her

er ikke tale om pleonasme, idet *γιὰ νὰ*, der egl. betyder ‚for at‘, har faaet afsvækket betydning og især efter *ϑέλω* anvendes ganske som *νὰ*, der baade indleder hensigts- og objektssætninger; s. 284: *μαζώνω* er ikke afledet af *μάσσω*, men af *μαζί* sammen, som *σιμώνω* af *σιμά*, *ἀνακατώνω* af *ἄνω κάτω*.

I stedet for alt det unødvendige, som noterne indeholder, kunde der have været udmærket plads til adskillige ting, som man nu savner. Jeg skal blot nævne ganske enkelte. S. 247 omtales ang. *μουστάκι*, at skæg hos grækerne regnes for tegn paa mandighed; her burde være tilføjet, at skægløse personer *(σπανοί)* i æventyrene tit optræder som daarlige personer (cf. Pio, Contes s. 114 ff.; ogsaa i albanesiske æventyr, se Pedersen, Alb. Texte s. 70. den tyske oversættelse s. 70 ff.); s. 248 *μέλας* har holdt sig i neutr. som subst.: *τὸ μέλαν* blæk; s. 260 *ὡσὰν τ᾽ ἄγριον λεοντάρι*: her burde ligesom s. 277 *σὰν τὸ κερί ϑὰ σβύσω* i stedet for intetsigende henvisninger til oldgræsk være omtalt, at der efter sammenligningspartiklen *σὰν* regelmæssig sættes den bestemte artikel: s. 283 *ἀγάλια, ἀγάλια* lidt efter lidt, det alm. udtryk er *σιγὰ σιγά*; s. 289 *ἐλπίζω* i bet. ‚vente‘ er meget almindelig. S. 295 *κάϑομαι* i bet. ‚sidde‘ findes allerede i en text fra det 7de aarhundrede.

Til sidst skal omtales, at forf. giver ikke saa faa etymologier, men heller ikke her er alt i orden. De tyrkiske laaneord er gennemgaaende rigtigt angivne, men de er jo ogsaa i reglen let kendelige. Jeg kan ikke komme ind paa alle de tilfælde, i hvilke der kunde være anledning til at gøre bemærkninger, men maa nøjes med at gøre et udvalg. S. 245: *μαλώνω* kommer ikke af *μᾶλλον* men af *ὁμαλός*; s. 250 *βρέ* forklares af *ὦ (ἑταῖ)ρε*, skønt s. 253 *μωρέ* siges at være omtrent det samme; denne baade i nygræsk og i alle Balkansprogene meget anvendte interjektion har Hatzidakis paa overbevisende maade forklaret som vokativ af oldgr. *μωρός*; s. 254 *σκλάβος* kommer ikke af byz. *Σκλαβοῦνος*; s. 258 *κουρσεύω* er ikke tyrkisk, men romansk; s. 259 *ἀφέντης* er ikke først gaaet gennem tyrk. *effendi*, men forklares af *αὐϑέντης* ved dissimilation (det forekommer før tyrkertiden); s. 262 *σοῦβλα* er ikke = *ὁ ὀβελός*, men lat. *subula*; s. 264 *βαγένι* er rimeligvis et slavisk laaneord, serb. og bulg. *vagan*; s. 267 *ἴντα* kommer ikke af *ὅτι*, men er en dissimilation af *τίντα* < *τί εἶν᾽ τά*; s. 270 *ἄσπρος* ikke af tyrk. *asper*, men af lat. *asper*; s. 271 *σπανάκι* ikke af it. *spinace*, men af lat. **spinaceum*; s. 273 *μαστραπᾶς* er ikke albanesisk, men tyrkisk; s. 278 *τσαπέλα* ikke fr. *chapelet*. men rimeligvis beslægtet med it. *zampa*; s. 280 *τσιμπάω* er ikke alb., men tyrkisk (forf. skriver alb. *τσίμβι*, som s. 271 og 275 *κοπίλ*j*ε*j*α* og *λ*j*ούλ*j*ε*j*α*, d. v. s. de albanesiske ord med den bestemte artikel); s. 285: at *φκειάνω* eller *φτειάνω (φτειάζω)* er en afledning af *εὐϑύς* (ikke *εὐϑύνω*), er ikke blot en formodning; s. 288 *μπάρα* er ikke ital., men

slavisk; s. 290: forfatteren erklærer, at han hverken kender betydning eller oprindelse til ordet *ντέβρι*; det er det tyrkiske *devr* drejning, der ogsaa findes i albanesisk i betydningen «omkreds, rundrejse», og det passer ogsaa i texten, hvor der staar *θὰ πάρω ντέβρι τὰ βουνά*, der altsaa betyder «jeg vil drage rundt i bjærgene» og ikke: «I will take my way to the mountains»; s. 291 foreslaaes *ἄγαν—δέρω* som etymologi til *γαΐδαρος*, et æsel, hvilket minder om den gamle etymologi *ἀεὶ δέρεσθαι*, der har affødt den middelgræske skrivemaade *ἀείδαρος*; den rigtige etym. er for øvrigt ikke funden endnu; s. 291 *κασέλλα* naturligvis ikke direkte af ital. *cassetta*; s. 294 *κούτρα* er ikke alb. *kutra*, der overhovedet ikke synes at forekomme, men et ægte græsk ord, opr. *χύτρα, κύτρα* krukke.

Jeg haaber med disse bemærkninger tilstrækkelig at have vist, at bogen ikke er anbefalelsesværdig som indledning til studiet af nygræsk.

Kr. Sandfeld Jensen.

Le Bestiaire de Philippe de Thaün. Texte critique publié avec introduction, notes et glossaire par *Emmanuel Walberg.* Lund, Hjalmar Möller (Paris, Welter). 1900. CXIV + 175 pp.

Der er kun godt at sige om denne nye udgave, der gennemgaaende yder alt, hvad man med billighed kan forlange af en moderne udgave af en oldfransk text. Kun burde glossaret have været fuldstændigt, thi först derved faar en textudgave sit fulde værd. Indledningen indeholder foruden oplysninger om haandskrifter, forfatter, affattelsestid o. s. v. en undersøgelse af textens sprogform. Denne omhyggelige undersøgelse, der vidner om et grundigt kendskab til oldfransk, indskrænker sig væsenlig til de punkter, som rim og metrum kan kaste lys over. Herimod er der naturligvis intet at indvende. Men man maa ikke fordre flere oplysninger af versemaalet, end det er i stand til at give, og det forekommer det mig at forf. gör, naar han slutter sig til G. Rydbergs lære om hiat i oldfranske vers. Denne mener, at man kan skelne mellem forskellige arter af hiat, og i overensstemmelse hermed opstiller forf. følgende tilfælde: I logisk hiat, II metrisk hiat, III hiat efter konsonantgrupper. Jeg har tidligere (se dette tidsskrift, bd. VIII 61 ff.) i en anmeldelse af Rydbergs *Zur Geschichte des französischen ə,* hvor denne teori er fremsat, tilladt mig at opponere derimod, og jeg mener endnu, at hiat i de allerfleste tilfælde ene og alene er fremkaldt af versemaalet, og at man kun rent vilkaarligt kan ordne de forskellige tilfælde

i bestemte kategorier, lige saa lidt som man med noget udbytte kan inddele de tilfælde, i hvilke rimnød bringer en forfatter til at anvende usædvanlige former (cf. i nærværende digt rimet *vite*: *abite* v. 2330, hvor *vite* = *vita* sikkert er en ren latinisme og ikke *vie* paavirket af *vitaille*; v. 652 staar *petit e petitet*, fordi der skal rimes med *met* i v. 651, hvorfor maaske læsemaaden, *petit a petitet*, som hdskr. C har, er lige saa god; *petitet* findes ogsaa 1101 og 2290, bægge steder i versenden; om det ogsaa findes inde i verset, oplyser glossaret intet om). Ligesom man i nogle vers finder formerne *enferté*, *verté*, i andre *enfermeté*, *verité*, alt eftersom forfatteren har brug for en stavelse mere eller mindre, saaledes hjælper hiat ogsaa i en snæver vending til at tilvejebringe en manglende stavelse, der maaske ellers kun kan skaffes ved opgivelse af et paatænkt rim. Logisk hiat skal findes «*devant ou après des mots qu'on veut faire ressortir (mots peu usités, noms propres etc.)*» og som exempel anfører forf. v. 1001 *par orgë entendum*, hvor alle tre haandskrifter ikke eliderer *e* i *orge*. Dette ord maa ifølge teorien vel altsaa skulle fremhæves særligt, medens jeg med min bedste vilje ikke kan se nogen anden grund til manglen paa elision end den, at hvis *e* blev elideret, kunde ordet *entendum*, der oftere forekommer i lignende vendinger, ikke bruges. Hvis hiatet i v. 2785 *l'evë est sens en Dé* er fremhævende, er det mærkeligt, at det samme ikke er tilfældet med det følgende vers: *piere estabilité*, der danner fortsættelsen deraf. Endvidere skal logisk hiat forekomme foran konjunktionen *e*, f. ex. v. 2559 *que umblë e chaste est*; men hvorfor der her af logiske grunde skulde være hiat, indser man ikke, naar det ikke findes f. eks. i v. 7 *e est curteise e sage*. Jeg kan som sagt heri kun finde en vilkaarlig teoretiseren; betegnende er det ogsaa, at forf. under tilfælde III er nødt til at tilføje «*quelquefois après une consonne simple*».

For øvrigt skal jeg ikke komme ind paa en diskussion af forskellige punkter i indledningen, som der kunde være lejlighed til at gaa nærmere ind paa, men blot paatale udtrykket «ĕ *lat. suivi d'un yod rime avec* ī» (s. XLV).

Hvad noterne angaar, bliver det altid en skönssag, hvor meget der her skal tages med. Er hensigten med noterne at lette forstaaelsen af texten, bör intet overflødigt medtages. Skal de derimod tjene til at belyse textens sprogform, navnlig i syntaktisk henseende, maa de være temmelig fyldige. Forf. synes ikke at have fulgt noget bestemt princip. I noten til v. 658 føres *despuille* tilbage til *despolia*; bedre er det med Lené, Les subst. postverbaux s. 114 at opfatte det som et postverbalt substantiv.

Kr. Sandfeld Jensen.

La nouvelle réforme de l'orthographe et de la syntaxe françaises. Texte de l'arrêté ministériel avec avant-propos et commentaire par *Émile Rodhe.* Lund 1900, Gleerup. 52 s.

I dette fornöjelige lille skrift har forf. knyttet en række bemærkninger til de forandringer i ortografi og syntax, som det franske undervisningsministerium i sommer gav tilladelse til. Efter nogle indledende bemærkninger følger et optryk af ministeriets *arrêté* med vedföjet liste over de paagældende punkter, der vel er tidsskriftets læsere bekendt andetstedsfra, men uden udeladelse af kommissionens betænkning, som er af en vis interesse. Dernæst følger en særdeles vellykket og velskreven kommentar. Man maa være enig med forfatteren i, at det ikke gaar an at være alt for begejstret over de tilladte lettelser, og at der kan disputeres om mange enkeltheder. I visse tilfælde er man gaaet for vidt, i andre burde der mere resolut brydes med det overleverede. Navnlig paa det ortografiske omraade kunde der göres adskilligt mere, uden at det i radikalisme paa langt nær vilde nærme sig til de nye bestemmelser om participierne, hvis svage sider forf. rigtigt paapeger; f. ex. vilde indførelse af -*s* som alm. pluralismærke være meget velkommen. Skriftet har ifølge sin natur jo nærmest kun öjeblikkelig interesse, især da der allerede er tale om at lave det hele om; men naar det alligevel varmt maa anbefales enhver, der interesserer sig for fransk, er det fordi man om forf.'s bemærkninger kan sige det samme, som han siger om den af Clairin affattede kommissionsbetænkning, at den er «*un modèle de bon sens et de libéralisme*». Ialfald har anm. læst dem med ublandet fornöjelse og saa godt som uden at faa lyst til at gøre indvendinger.

Kr. Sandfeld-Jensen.

Gustaf Cederschiöld, Om kvinnospråk och andra ämnen. Lund 1900, Gleerup. 194 s.

Den, der til daglig er optaget af det anstrængende tankearbejde, som den videnskabelige filologi kræver, føler naturligt en rekreation ved af og til at sysle med lettere æmner indenfor sit område og fremstille dem i populær form. Det er ikke altid let; ikke al filologi kan folkeliggøres, og videnskabsmanden er udsat for at tabe forståelsen af, hvad lægmanden kan fatte og interessere sig for. At det imidlertid kan gøres, derom vidner på en smuk måde den ikke så lille populærvidenskabelige litteratur, som

den skandinaviske filologi i de sidste år har frembragt. I Danmark har især tidsskriftet ,Dania' bidraget til at udvide de for sprogforskning og folkeminder interesseredes kreds, og i Sverige har ikke så få sprog- og litteraturforskere skrevet gode populære bøger om videnskabelige æmner. En sådan bog er prof. Cederschiölds. De otte afhandlinger, som er samlede i den, er let læselige; forf. forstår at stille sig på den forudsætningsløse læsers standpunkt og læmpe sin fremstilling efter hans tarv. Han ræsonnerer klart og skriver anskueligt, undertiden næsten folkeligt bredt. Lidt større krav til tankearbejde hos læseren kunde han godt have stillet; «framsteg i språket» er f. ex. fornøjeligt og klart skrevet, men mindre tankevækkende end Jespersens bekendte afhandling om «fremskridt i sproget». Mest interesse har «om kvinnospråk». Bestemmelsen af kvindesprogets sykologi er fin og rigtig; men exemplerne, der gives, er for få. Materialet måtte her samles fra det daglige talesprog, da litteratursproget, som forf. rigtigt ser, er for upålideligt at bygge på. Det er uddannet af manden og lader sig vanskeligt omdanne af de forholdsvis få skrivende kvinder, i særdeleshed da den hos kvinden stærkt udviklede sans for det passende udtryk og frygt for det usædvanlige gør hende angst for at sætte sig ud over den vedtagne sprogform. Breve afgiver vel et noget bedre materiale end den egentlige litteratur, idet den brevskrivende mindre end den bogskrivende føler sig bunden af det udformede litteratursprog; alligevel vil man i de udgivne samlinger af kvindebreve kun finde få bidrag til forståelsen af kvindesprogets ejendommeligheder, og grunden hertil er naturligvis den, at netop det, som giver kvindetalen dens særpræg til forskel fra mandens tale, det personlige, impressionistiske, ikke lader sig udtrykke gennem skriftsproget, som ikke formår at gengive følelsesbetoningen. Det er ejendommeligt at se, hvorledes selv en så øvet brevskriverinde som Kamma Rahbek føler sig på usikker grund, når hun skal udtrykke sig skriftligt; atter og atter undskylder hun «dette jaskede brev», selv om det formelt er ganske ulasteligt; hun vælger med forkærlighed den indirekte form, fordi hun ikke magter at skrive direkte, som hun vilde tale, og overraskende tit forsikrer hun, at hun ikke kan lide at skrive breve. Dette sidste er naturligvis ikke sandt, men må dog ikke opfattes som affektation; det er kun et forkert udtryk for hendes rigtige følelse af, at hun ikke formår at lade skriftsproget slutte sig nøje om tanke- og følelsesindholdet. Når udtrykket «dameagtig» kan anvendes om en farveløs og upersonlig stil, er det ikke uden grund; men det vil være forkert af kvindestilens farveløshed eller af den i kvindebreve hyppige anvendelse af ironi, navnlig selvironi, at slutte noget tilsvarende om den kvindelige tale, der snarest farver stærkere og er mindre ironisk end mandens, og disse ejendommeligheder ved kvindestilen kan altså kun indirekte belyse kvindespro-

get. Af den kvindelige tales særegenheder er det vel i grunden kun manglen på logik, som direkte fremtræder i skriftsproget, der jo langt stærkere end talesproget fremhæver det ulogiske i et udtryk. Med rette gør forf. i denne sammenhæng opmærksom på den hos skrivende kvinder almindelige mangelfulde interpunktion; men heller ikke den vidner direkte om noget for kvindesproget ejendommeligt, for så vidt som dette samler og adskiller lige så skarpt som mandens, kun mindre formelt logisk. Tegnene er de formelle mærkepæle, som tvinger den skrivende ind i den logisk følgerigtige fremstilling; uvilkårlig reagerer det kvindelige temperament mod en sådan tvang, og hvis den skrivende kvinde ikke formår at skabe sig en interpunktion, som svarer til hendes stils egenhed, så bliver resultatet, som man så ofte ser, kun det negative: en regelløs interpunktion. — Dette gælder selvfølgelig ikke alene om den kvindelige stil, men om enhver personlig stil. Kun få forfattere har haft blik for tegnenes betydning for stilen; Søren Kierkegaard dannede sig en interpunktion, som passede for hans personlige stil, med den rigtige bevidsthed, at interpunktionen hverken er en ligegyldig ting, heller ikke noget en gang for alle vedtaget upersonligt, men et middel i den øvede skribents hånd tii at fremhæve stilens ejendommelighed. — Når altså kvindesprogets ejendommelighed kun i ringe grad viser sig i skriften, bliver man for dette sprog som for barnesproget og lignende særsprog henvist til at øse af den levende tale; det var at ønske, at prof. C. i højere grad havde gjort dette; de exempler, han giver, er så fornøjelige, at de burde være forøgede med mange flere.

Også i de andre afhandlinger har forf. været lidt for ængstelig for at skræmme læseren ved at møde op med en for stor materialsamling; han ræsonnerer lige så meget, som han meddeler, og selv om ræsonnementerne er kloge og rigtige, burde de være støttede ved fyldigere exempelsamlinger. Man sammenligne f. ex. afhandlingen om eufemisme med Nyrops tilsvarende i «Dania» 6. bd.; prof. C. behandler begrebet eufemisme udførligere, men giver færre tilfælde af eufemisme end prof. N. — Disse indvendinger kan imidlertid kun være underordnede overfor anerkendelsen af det meget smukke og værdifulde i bogen; den fortjener en udstrakt læsekres og vil forhåbentlig for andre blive et exempel til efterfølgelse.

Henrik Bertelsen.

Die altenglischen *Waldere*-bruchstücke, neu hrsg. von *F. Holthausen*. Mit 4 autotypien. (Göteb. Högsk. Årsskr. 1899. V.) Göteborg 1899, Wettergren & Kerber. 17 s.

I året 1860 blev på det kgl. bibliothek her i Kbhvn. fundet de mærkelige brudstykker om Waldere. Samme år udgaves de

af prof. Stephens; siden den tid har de ofte været behandlede og udgivne, bl. a. af Kluge i hans oe. læsebog.

Nu har prof. Holthausen underkastet mskr. en omhyggelig undersøgelse og har derved været i stand til at fremkomme med en del emendationer. Den foreliggende Waldere-udgave af prof. H. må siges at være en mønsterudgave. Texten findes i ikke mindre end tre affattelser. Først et optryk af manuskriptets text, dernæst den korrigerede text, endelig fotografisk gengivelse af mskr. Til hver textlinje findes anmærkninger om manuskriptets udseende.

Det eneste man savner er forklaring til de dunkle gloser og dunkle steder.

N. Bøgholm.

S. A. Sörensen, Det gamle Skiringssal. I. Stedets beliggenhed. Kristiania 1900, Cammermeyer (komm.). 100 s.

Det æmne, forf. i denne afhandling har villet udrede, er interessant nok, og man tager den i hånden ikke uden en vis spænding. Selve navnet «Skiringssal» er ombølget af ærværdighedens aldersglans, eftersom det er et af Norges ældste og tidligst omtalte kultursteder og samlingssted for en hel landsdel, det sydøstlige Norge. För og ved Harald Hårfagres fremtræden var det hovedstedet. I Sigurd Rings tid — hedder det i Sögubrot, anført af forf. straks i begyndelsen — «holdtes [1] der blót i Skiringssal, hvortil man søgte fra hele Viken (alle Vikens egne).» I Ottars Rejseberetning hos Alfred den Store hedder det: «Men på den sydlige kant af landet er der en søhavn, kaldet Skiringssal . . . Sønden for Skiringssal går der en stor sø op i landet . . . på den anden side er først Jylland osv.» Endnu i Ottars tid har stedet altså været en søgt havn, hvor købmænd samledes og hvor der herskede et rigt handels- og samkvemsliv, og man har sammenstillet dette med Björköens i Mälaren. Senere tabte stedet sin betydning og går ud af sagaen, vistnok fordi Tønsberg blomstrede op og afløste det.

Spörsmålet om stedets beliggenhed har man indtil nu betragtet som afgjort, idet man har identificeret det med det nuværende Tjölling (*þjóðalyng*) øst for Larvik og sydvest for Sandeherred eller egnen omkring Sandefjord. Forf. vil nu ikke godkende denne opfattelse, men søger ved alle midler at bevise, at Skiringssal netop har været egnen omkring Sandefjorden. Han søger først

---

[1] Den islandske tekststs *váru hǫfð* oversætter forf. aldeles urigtig ved «begyndtes der»; *hǫfð* kommer af *hafa*, ikke *hefja*. I et öjebliks distraktion har Munch, hvem forf. udskriver, taget fejl.

at vise, at ifølge de gamle kilder er Skiringssal dels en egn, dels et enkelt sted (ɔ: en havn). Hertil er nu at bemærke, at i de norsk-islandske kilder optræder navnet altid — uden undtagelse — som navn på en egn; og det samme sker i senere norske kilder (breve). Den eneste kilde, hvor det skal forekomme som navn på et enkelt punkt (sted), er kong Alfred. Hvor liden betydning dette har, er indlysende. Alfred kan have misforstået Ottars ord eller, hvad der er rimeligst, forstået hans omtale af en havn i Skiringssal som at også dette var dens navn eller kaldt den derefter; det er fuldstændig det samme som når Rimbert i Ansgars levned taler om «den by, som hed Birka», uagtet det dog var øen, der hed således, og ikke netop selve handelspladsen. Kong Alfreds udtryk er derfor uden al betydning for spörsmålet.

Hvad der har haft afgörende betydning for den nærmere bestemmelse af stedet er to oldbreve Dipl. Norw. I, nr. 661, jfr. 788, som forf. også anfører, hvortil der kommer et tredje, sst. IX, nr. 295, hvilket sidste især spiller en betydningsfuld, tildels ejendommelig rolle i forf.s bevisførelse. I det første pantsætter en Thorald Kane «alt Gudrina, sæm ligger i Skirikxsaal . . . oc attongen i Hoflanz idu, sæm ligger i Heidareims sokn». I 788 nævnes åbenbart det samme jordegods (det er Thoralds sön, der sælger det). men siges her at ligge i «þiodlings sokn a Vestfollene». Den her omtalte gård er det nuværende Guren i Tjölling omtrent midt imellem «Jerrestad» og «Kaupang» — til hvilke navne vi senere skal komme. Hvor der i det første brev nævnes «Skirikxsaal», nævner det sidste «þiodlings sokn». Den nærmestliggende slutning er nu den, at antage, at disse navne er identiske, og det så meget mere som Guren så at sige ligger i hjærtet af Tjölling. Som det vil ses af det følgende, mener forf. ikke, at disse navne er identiske. Men et er ialfald klart, nemlig, at Skiringssal har strakt sig længere mod sydvest end til Guren, og da der ellers ingen naturlig grænse her findes undtagen den store elv (ved Larvik; Lågen), kan der ingen tvivl være om, at Skiringssal har strakt sig idetmindste til denne. Men hvor langt den ved dette navn betegnede egn er nået mod nord og øst, fremgår ikke med sikkerhed af disse breve, og nu kommer da det 3. dokument i betragtning. Her nævnes under overskriften «Skirisall» gårdene «*i monom, namfnesale, i brækko, klæpakre, næsium vestra*» (se den fotografiske gengivelse i forf.s bog). Af disse navne genfindes Brække (således nu) sydvest for Guren; her har også «Nommesal» været (se forf.); «Klepaker» genfindes i den østlige del, øst for Tjölling kirke, — altså alle 3 steder i Skiringssal eller Tjölling, medens de to andre ingensteds findes i det nuværende Tjölling. Forf. påviser, at bægge navne findes i den nærmest tilgrænsende del af Sandeherred, hvad iøvrigt også Kraft havde udtalt. At de nævnte gårde i gamle dage altså

har hørt til Skiringssal, må vistnok synes utvivlsomt; herefter har da denne egn strakt sig noget længere mod nordøst end Tjölling sogn nu. Ikke desto mindre kan Skiringssal siges i alt væsenligt at være identisk med dette [1]. Og der kan i virkeligheden ingen tvivl være om, for enhver, der ubildet ser på sagen, at det er egnen omkring Viksfjorden, ɔ: Tjölling, der netop er de gamles Skíringssalr. Forf. angiver selv (s. 36), hvad et sådant sted, «hvortil alle omkring i Viken søgte», forudsætter: havn, handelssted, hov, kirke [forf. blander her hedenskab og kristendom sammen, jfr. nedenfor], kongsgård». Vi har i virkeligheden her «i nærheden af hverandre» alt dette. For det første havn — der er ingen tvivl om, at der i Viksfjorden, f. eks. i nærheden af Lamø, har kunnet — og det på en fortræffelig måde — ligge en mængde handelsskibe på engang; forholdene er nu anderledes end tidligere og vandet er för gået höjere op. Om handelsstedet minder netop det endnu bevarede særdeles bevisende stedsnavn Kaupang lige ovenfor Lamøen; om selve (handels)byen minder det stedsnavn, som også er endnu bevaret, Björnes, lidt længere oppe i landet; d. e. *Bæjarnes* (jfr. Björviken ved Kristiania); da der her er et «næs» — oppe i landet —, må vandet tidligere være gået længere op end nu. Hovet er ganske vist forsvundet, men det må antages at have været den nuværende kirkes forgænger. Og endelig kongsgården — kan man da nævne noget mere passende end «Jerrestad», det gamle *Geirstaðir*? Forf. søger tiltrods for alt dette på en höjst hårtrukken måde at bevise, at det er Sandefjord med omegn, der er det gamle Skiringssal. Der kan ikke være tale om, at tage alle enkeltheder for. Kun skal jeg nævne stedsnavnet *Geirstaðir*; dette navn skrives på Munchs kort «Gjerstad», på det nye Generalstabskort «Jerrestad». Forf. bestrider, at det er den gamle kongsgård; og vil at denne skal søges i «Gjekstad» i Sandeherred. Dette navn skrives — ifølge forf. selv — altid i ældre tid *Gæik-*, *Giæx-*, *Gæig-*, *Gek-*, men han påviser efter Rygh. at *Geir-* i andre navne findes gået over til *Gjek-*. Dette kan være godt nok, men da det pågældende navn aldrig findes skrevet med *-eir-*, er og bliver opfattelsen naturligvis usikker, forklaringen kun en konjektur. Dette Gjækstad forekommer mig utvivlsomt at være *Geigs-staðir*, af et navn *Geigr* (oprl. brugt som tilnavn). Og når forf. kan påvise en höj ved Gjekstad, ɔ: den bekendte skibshöj ved naboejendommen Gokstad (i anledning af hvilken vi atter får en kön fortolkning), ved han intet (ɔ: på s. 56) om en höj ved «Gjerstad i Tjölling» — i henhold til Kraft. Enhver, som har været ved Gjerstad, vil studse — ti han har sikkert lagt mærke til ikke en, men mange höje, tildels af betydelig störrelse.

[1] Også navnet Tjölling, *þjóða-lyng*, peger i samme retning, og hentyder til en konfluks af folk.

Heldigvis, men noget sent, er forf. i «Efterskriften» kommen til en bedre erkendelse. Forf.s «afgörende slutninger» af den urigtige opfattelse bliver herefter «mindre» afgörende, for at bruge et mildt udtryk. Jeg skal blot bemærke, at Geirstaðir, Gjerstad, der utvivlsomt er den gamle kongsgård, ligger ganske ypperlig, og vejen ned til søen er for intet at regne.

Ganske stiltiende lader forf. ifølge sin forudfattede mening — fordi de to foran nævnte stedsnavne påvises i det nuværende Sandeherred — Skiringssal også omfatte egnene på begge sider af Sandefjorden, hvorved denne imod alle kilder bliver det centrale, i kraft af den sætning, at vandet (sunde, fjorde) forener og ikke adskiller. Denne sætning er selvfølgelig, især under visse særlige forhold, rigtig nok; men sund og fjord skiller ikke desto mindre ganske grundig ad, hvilket ikke må glemmes. Forf.s vidtgående slutning fra de to gårde er ganske utilladelig. Hans beviser for Sandefjords centralitet er i det hele yderlig svage og dertil hårtrukne, men det vilde føre for vidt at komme nærmere ind på dem; et begreb om dem kan opnås ved at anføre, at Sandefjord skal «fra gammel tid» have været «en søgt havn», fordi man 1225 dér finder mange tyske skibe (kogger). Dette er overhovedet den eneste gang af betydning, at Sandefjord i det hele nævnes i alle kongesagaerne fra og med Olaf Tryggvasons — og så er det endda rimeligst, at fjorden ved denne lejlighed kun er bleven benyttet som en nødhavn (jfr. hele sammenhængen); i Heimskr. nævnes fjorden aldrig. Dette afgiver en god målestok for den betydning, man,- vel at mærke metodisk, kan tillægge nævnte fjord i den norske handels historie i det mindste för 1200; og dette skal støtte, at Sandefjord var det berömte Skiringssal 4—5 hundred år tidligere! Herom behøves der overhovedet ingen diskussion. Forf.s forsøg på at flytte Skiringssal til Sandefjord kan kun betegnes som fuldstændig forfejlet.

Ikke bedre er det bevendt med forf.s forklaring af navnet. «I en senere afhandling» håber forf. «at kunne godtgöre sandsynligheden af, at navnet «Skiringssal» er en gengivelse af det i middelalderen gangbare kirkelige udtryk: «ecclesia baptismalis» (døbekirke)» (s. 29), og han giver (s. 30) den forklaring, at «kun de kirker, hvor en biskop var ansat, bar navnet af «ecclesiæ baptismales» («døbekirker»)»; jfr. s. 48,78, hvor samme mærkelige tankegang forefindes. Da det nu er sikkert, at Skíringssalr er et ældgammelt hedensk navn (det findes jo i Ottars beretning), hvor i alverden kommer så kirken, dåben og bispen fra? Hvorledes kan disse ting have noget som helst med navnet at göre? Uagtet det kunde blive morsomt at se forf.s antydede beviser, vil vi dog bestemt råde ham fra at søge at give os dem.

Angående «Skæreið» [1], Holtar, Borro m. m. skal jeg her

---

[1] Ang. dette kan jeg henvise til min fortolkning af Tjodolfs pågældende vers, Hkr. IV, 22—23.

ikke göre nogen bemærkning. Det er dels altfor sikre stedsnavne, der her er tale om, dels er forf.s forsøg på at flytte dem til Sandefjord alle lige hårtrukne og forfejlede, tildels på grund af den ganske ukritiske benyttelse af kilderne og de evindelige umetodiske fortolkninger. Rekorden slår forf., når han vil bevise, at det velbekendte «Vik» («Viken»), d. v. s. Kristianiafjorden, oprindelig skal være en «vig» i Sandefjorden (s. 88 ff.), hvilket bl. a. støttes ved at «den indre del af Sandefjorden . . . kaldes i daglig tale gærne «Bugta»». Men det indrömmes, at «Navnet «Vik» som navnet «Kaupang» kan tale for Viksfjord» — ja, skal vi endelig søge Viken andetsteds end dér, hvor den altid har været, skal vi så ikke heller holde på Viksfjorden? — det «smager dog altid af fugl».

Resultatet af det hele er, at forf.s afhandling i det hele ikke har bragt de behandlede spörsmål videre — undtagen hvad Skiringssals nordøstlige udstrækning angår —, men tværtimod søger at forplumre det og i det hele må betegnes som forfejlet.

København, i Decbr. 1900.

Finnur Jónsson.

C. Stoffel, Intensives and Down-toners. A Study in English Adverbs. (Anglistische Forschungen, hrsg. von *J. Hoops. I.*) Heidelberg 1901, Winter. 156 pp.

The above mentioned book contains a very interesting study of the present and past use of several adverbs which would seem, at first sight, not to present any difficulty at all to somewhat advanced students of English. How many ever asked themselves if there is anything particular in the use of such words as *immediately, by and by, soon, very, quite, so, rather*, and others, apart from what is said about them in ordinary grammars and dictionaries? And yet we need only read a few pages of Mr. Stoffel's book to find out our mistake. The author soon convinces us that there is a good deal to be said about them that has not been said before, and he says it in such a manner that when we have once opened the book, it is next to impossible to put it by till we have gone through it all.

The book consists of two parts: I. On Intensive Adverbs, and II. On «Down-toning» Adverbs, each part preceded by an Introductory Chapter. Of these the former takes up the greater part of the book (128 out of 153 pages), treating fully of the words *full, pure, very, right, quite, so*, and *as*, besides glancing at several others, while the second part treats fully of the two adverbs *rather* and *pretty* only.

What the author wants to prove, and, as far as I can see, does prove, is partly that some adverbs which originally mean *completeness of degree*, have gradually come to mean only a *high* or *very high degree* of a quality, partly that some which originally are «word-modifiers» have in course of time developed a new shade of meaning, and become «sentence-modifiers» (for these terms see Sweet, A New English Grammar § 357 foll.).

Of the first of these changes good examples are given in the Introductory Chapter to Part I, which contains an outline of the history of such adverbs and adverbial phrases as *immediately*, *by and by, anon*, *ever and anon*, *presently*, *soon*, *just now*. Highly interesting is the history of *by and by*, which originally means *in regular order*, *one by one*, then *near together*, *side by side*, then *nearly*, *approximately*, from which there is only a short step to the temporal sense of *in immediate succession*, *straightway*, which has further been worn down to the present sense of *presently*, *before long*. — As to the phrase *ever and anon*, which according to Murray means «ever and again, every now and then, continually at intervals», the author suggests that the *and* is intrusive, and due to the phrase *and anon*, occasionally found from Shakespeare downwards in the sense of «and presently again». This seems highly probable when it is remembered that Norwegian possesses the phrase *alt i ett*, which corresponds very nearly in form and exactly in meaning to the English phrase in question.

In the following chapters this weakening-process, as well as the change from «word-modifiers» to «sentence-modifiers», are shown by a detailed treatment of the words mentioned above. Of these, *full* and *pure* must have gone through the weakening-process very early, both of them occurring in Middle English in the sense of *very*, though *pure* is also found in the sense of *completely*, e. g. *pur blind*, completely blind, which is the modern *purblind*, half-blind. It would even seem that *full* is no good example of this weakening. As an adjective, indeed, it means completeness, but as early as the 14th century, when it first occurs as an adverb, it means the same as the modern *very*, and it is not till Shakespeare's time that it acquires the sense of the modern *fully*, e. g. *full three thousand*. It seems therefore that the development is, in this word, the reverse of what the author wants to prove. Even *pure* does not seem to have developed the meaning of *very* out of the meaning of *completely*, as it occurs in M.E. in both senses, but in Mod. E. only in the latter, except in the above mentioned *purblind*.

More interesting is its adjectival use as a «sentence-modifier», e. g. *for his pure love* = *purely for his love*, especially as in Norwegian the adjectives *pur* and *ren* can be used exactly in the same manner: *han gjorde det af ren kjærlighed* does not mean

that his *love* was *pure*, but that his motive for doing it was love and nothing else. It may also be interesting to note that in Norwegian *pur* is used in this way only before nouns denoting a bad quality, as *af pur ondskab*, *af pur egennytte.* It would be impossible to say *af pur kjærlighed*, while *ren* can be used also before «bad» words: *af ren ondskab.*

One of the most interesting chapters of the book is the one treating of *quite.* Its original meaning as an adjective seems to be «completely released of, free from» (be quit of one); as an adverb it occurs from the time of Shakespeare in the sense of «completely, entirely», but besides this, it has from the 18th century developed into a sentence-modifier. If we say, *the ink is quite dry*, we mean, of course, that it is completely dry, so that it cannot be used to write with; *quite* is here strong-stressed and a word-modifier. But if we say to a person who has just come in, «You are quite wet, I declare; I didn't know it was raining», we don't mean that the person is completely wet; what we want to express is our *surprise* at finding him to a certain degree wet, in other words, the adverb *quite*, which is here weak-stressed, does not modify the sense of the adjective *wet*, but gives a special colouring to the whole sentence. Sometimes this sentence-modifying *quite* marks only the «incredible, surprising, or exaggerated», as in the example cited, in other cases it includes the idea of irony or sarcasm, e. g. *he is quite an Apollo now to what he was when a boy*, which really says that he does not look very well now, but that he was still uglier when a boy. Philologists have been fully aware of this *modal* function of *quite* before now; it is mentioned both by Flügel, Storm, and F. Hall, but no one has, to my knowledge, investigated the development of this use so fully and so satisfactorily as Mr. Stoffel. Of course *quite* is not the only English adverb that can have this modal function. The same is the case with *actually*, which may often be substituted for *quite*, *even* (even Homer sometimes nods), and *only* (only a fool would do that). Nor is English the only language that has developed this interesting shade of meaning in adjectives and adverbs. The same is found to a large degree in Norwegian, and I therefore subjoin some Norwegian examples suggested to me during the perusal of the book, though I have not had time to try and bring them under definite categories. The surprise-marking *quite* may often be given by *rent*: *du er jo rent våd* (you are quite wet); *du er jo rent voksen* (you are quite a woman), or by *hel: han er jo en hel taler* (he is quite a speaker), which implies: who would ever have thought it?, or by *virkelig* (actually): *hun er virkelig vakker*, where the subaudition would be: I have not been aware of it before. The English *it is quite cold this morning*, meaning that the speaker finds it colder than he would expect from

the time of the year, might perhaps best be given in Norwegian by *det er ganske koldt idag*, or *det er sandelig koldt idag*, while the half-ironical *I am quite afraid of you* would be *jeg er formelig ræd dig*.

As in English, so also in Norwegian these sentence-modifying words are weak-stressed. Thus in the example given above, *hun er virkelig vakker*, *virkelig* is weak, and *vakker* strong. If in this sentence, *virkelig* were to be pronounced with strong stress, the sense would be completely altered: it would then give the result of the careful examination on the part of the speaker of a lady be had never seen before. This difference is perhaps brought out most clearly in the case of *ren, rent*. Both the adjective and the adverb are used with weak stress as sentence-modifiers: *han er en ren djævel* (a downright devil), *et rent svin* («every inch» a pig), while the same compliment pronounced with strong-stressed *rent* would call up the somewhat rare phenomenon of a «clean pig». Perhaps the most interesting Norwegian sentence-modifier is *rigtig*, which, when weak-stressed, always covers a hidden meaning. If a teacher says to a schoolboy: *dette har du skrevet rigtig pent,* it is rather a qualified praise, intimating that the young gentleman is not in general an expert in the art of calligraphy, while *han skriver rigtig pent,* with strong-stressed *rigtig*, means that there can be but one opinion of his writing being truly beautiful. When one lady says of another lady, *hun har to rigtig söde småpiger*, there is an undercurrent of haughty condescension in the words, implying that this happy mother (poor thing!) ought to be thankful to Heaven for having got much prettier girls than she deserves. An Ensign's wife would never dare to use such an expression of the Colonel's daughters; it would be a case of very gross insubordination.

After this digression I now return to Mr. Stoffel's book. In the two following chapters the author treats of *so* and *as*, and here he succeeds in pointing out very clearly the difference between *a man as busy as you* and *a man so busy as you*, the former denoting the equality of two persons in respect of a quality, the latter simply marking a very high degree of a quality without reference to any other person. As the author says (on page 71) that «Prof. Storm by the way is the only writer on English usage known to me who l. c. has drawn attention to the fact that 'a man *so* busy *as* you are', does not mean the same thing as 'a man *as* busy *as* you are'», I here seize the opportunity of claiming the priority of this statement for my late esteemed teacher and friend, Overlærer Jacob Lökke, who, in his «Engelsk Grammatik til Skolebrug» pointed out this difference very clearly several years before Prof. Storm's book ap-

peared[1]. His words are (§ 232, Anm. 1): «Ogsaa i positive Sætninger kan bruges *so—as*. Ved *as—as* betegnes mere begge Leds Lighed (*lige* saa—som), ved *so—as* fremhæves sterkere Graden: *a family so harmless as ours* (Goldsm.), *i den Grad* harmlös; *as harmless as ours*, maatte betyde: ligesaa harmlös som vor». And in my edition of Lökke's grammar (the small edition of 1883), I have given to this rule the following wording (§ 149, 2): «Derimod bruges i bekræftende sætninger *so—as*, naar blot *graden* af en egenskab skal fremhæves uden sammenligning med noget andet: *a family so harmless as ours*, en familie saa harmlös som vor (jfr. *a family as harmless as ours*, en (anden) familie ligesaa harmlös som vor)». — It is only fair to add that Prof. Storm mentions Lökke and his rule in the Norwegian edition of his «Philologie», though he does not find his explanation quite to the point. In the German edition Lökke's name has been swallowed up by the somewhat vague reference to «Einige Grammatiker».

Mr. Stoffel then goes on to treat of the phrases *as soon as*, *as far as*, *as long as* and others, as contrasted with *so soon as*, *so far as*, *so long as* etc. and he arrives at the conclusion that, though in many cases these phrases are used promiscuously, there is a tendency to prefer the *so*-forms where not simply an equality is to be marked, but some modal force, such as *causality* or *condition*, is implied.

The chapter on *as* is also highly interesting as trying to bring out clearly the difference between *not so clever as* and *not as clever as*. As this is probably the most original part of the whole investigation, I shall give the author's views about this difference at some length. If we say, *John is as poor as William*, what we want to say, is that John and William are *equal* in poverty, without stating, however, how great this poverty may be; the first *as* is then strong stressed. But if we say, *John is as poor as Job*, we really want to assert that John is exceedingly poor, by comparing him to a man of such well-known poverty as Job; in this case the first *as* is weak-stressed. «The first sentence, therefore, with *as* strong-stressed, denotes equality of poverty; the second, with *as* weak-stressed, denotes a high degree of poverty on the part of the subject». — Now, if the first of these sentences is made negative, it will generally take the form of *John is not so poor as William*, but this may mean two things, according as we accent *not* or *so*. In the former case (John is *not* so poor as W.), we only state the fact

---

[1] I have before me at this moment the fourth edition (of 1876); but that it was pointed out by Lökke still earlier, is certain from the fact that I remember this rule from my school-days (1873—74). The Norwegian edition of Prof. Storm's book appeared in 1879.

that John is less poor than William, without saying anything of the latter's degree of poverty; it is simply the negation of an equality and nothing more. In the latter case, on the contrary (John isn't *so* poor as W.), we not only say that John is less poor than William, but the extra stress on *so* enables us to convey the impression that William's poverty is very great indeed. After having made this clear, the author proceeds to give a large number of examples of the type *not as—as,* e. g. *She was not as clever as Mrs. Hauksbee, but she was no fool*, and he comes to the conclusion that this type is used in order to convey to the *eye* the same shade of meaning as is conveyed to the *ear* by putting an extra stress on *so* in the form *not so—as.* The example just given, therefore means: She was less clever than Mrs. H. who was exceptionally clever.

I think there can be little doubt that the author has hit upon the right solution of this difficulty, even if, as he admits, cases may be found of *not as—as*, where *not so—as* would seem to be more correct.

The concluding chapter of Part I. gives a short summary of some modern intensive adverbs such as *vastly*, *awfully*, *jolly*, *sinful*, *cruel*, *badly*. I cannot here deny myself the pleasure of mentioning the curious use in Norwegian schoolboys' and schoolgirls' slang (at least in my part of the country) of the adverb *ilde* (badly). This intensive is not only used in such phrases as *ilde vondt* («badly hurtful»), and *ilde stygt* («badly ugly»), which are quite natural, but a young lady or gentleman cannot more forcibly express their admiration of anything, whether speaking of material or spiritual enjoyment, than by declaring it to be *ilde godt* («badly good»).

In the second part the author treats of what he calls *Down-toners* i. e. adverbs conveying the idea of *a moderately high degree*, such as *rather* and *pretty*. The difference between these when placed before an adjective, for instance, *rather cold* and *pretty cold* is that *rather* is a sentence-modifier, and *pretty* a word-modifier; they therefore stand in the same relation to each other as *quite* and *very*. *Rather* may also be called an *apologetic* adverb, that «serves to tone down the harshness of a statement». Thus when, in Dickens's Christmas Carol, Bob apologises to Scrooge for being late on the morning after Christmas Day, he says, «I was making rather merry yesterday, sir». This apologetic, sentence-modifying use of *rather* dates from about the middle of the 18th century, and is believed by the author to have originated in the use of *rather* before a comparative, e. g. *her consternation was rather greater than his had been*, which again is probably an ellipsis for: her consternation was *greater, rather than less, than* his had been, that is, if there was any difference between his consternation and hers, the excess was on

her side. Thus *rather* before a comparative came to mean *the slightest perceptible degree of excess.*

It is a very interesting fact that the Old Norse comparative *heldr*, which corresponds to Engl. *rather* in its original meaning of «by preference», German *lieber*, is also used in the same down-toning way as the Modern Engl. *rather*. Thus it is often found before another comparative[1]: *G. kvað honum heldr ráðligra at fara i Krossavík,* said it was rather more advisable to go to K.; even redundantly just as in English: *með ǫllum þeim lunnendum — , sem betra er at hafa heldr en ón at vera, —* which it is better to have rather than be without; and before an adjective in the positive degree: *einn sá hlutr er heldr undarligr mun þykkja*, a thing that may seem rather wonderful. This use of *heldr* is still kept up in Norwegian dialects; thus I find in Ross, Norsk Ordbog: *D'æ hella kallt,* it is rather cold; *han æ eldre helde so eg*, he is older rather than I. — As there cannot, of course, be any connection between this use of *heldr* in Old Norse and Norwegian dialects, and a development that took place in English in the eighteenth century, this is another instance of how the same linguistic phenomena may develop themselves quite independently in two languages, thereby proving that the same mental forces which are seen to be at work in the development of language in modern times, have also been at work in the earlier stages of the history of language, though they may not work exactly in the same order, and consequently not produce the same results in different languages at the same time. In this particular instance Norwegian has got the start of English, on other points the case may be reversed. Thus the now obsolete use of *so* for *how* in Chaucer, mentioned by the author on page 107: *Lord, so ye swete!* is very common this very day in colloquial Norwegian: *Gud, så sved du er!*, or in children's (and young ladies') language: *å gid, så moro det var!* Goodness, how amusing it was!

These shall also be my parting words to Mr. Stoffel's book.

Frederiksstad.

Aug. Western.

J. og *Ernst Kaper*, Tysk Grammatik for Latinskolens överste Klasser. 2. Udg. Kbhvn. 1900, Gyldendal. 162 S.

Overlærer Kaper har udgivet sin tyske Grammatiks största Udgave i en noget udvidet og ændret Skikkelse; som Medudgiver har han benyttet sin Sön, cand. mag. E. Kaper. — Det forekommer Anm., at allerede den forrige Störsteudgave var for vidt-

[1] The following quotations are taken from Fritzner's Dictionary.

löftig for de øverste Klasser, naar Hensyn tages til den korte Tid, der under den nuværende Ordning er tilmaalt dette Fag, og dette gælder altsaa saa meget mere om den nye (der ganske vist ogsaa ifølge Fortalen mest synes beregnet paa en Fremtidsskole); skal en Lærer bibringe sine Elever noget Begreb om at oversætte, gennemgaa et Par Hovedværker af den tyske Litteratur med dem og helst sikre sig nogen Lethed i Anvendelse af rigtige grammatikalske Former ved Samtale eller Oversættelse fra Dansk, bliver der ingen Tid tilovers til at lære Grammatik efter en saa stor Lærebog. Desuden forekommer det mig at være en vanskelig Sag, alt efter som Tiderne gaa frem, nye Undervisningsmetoder fremtræde og nye Krav til Undervisningen stilles, vedblivende at udbedre et gammelt Grundlag.

I den omtalte nye Udgave er der kommet et sproghistorisk Afsnit til som Indledning; dette passer for saa vidt ikke til den øvrige Bog,, som denne kun beskæftiger sig med det nyhöjtyske Sprog. Ganske vist have Forff. ved spredte smaa sproghistoriske Bemærkninger og Henvisninger til Indledningen søgt at sætte denne i Forbindelse med den øvrige Bog og derved gjort et Forsøg paa en Overgangsform mellem den gammeldags, rent praktiske Metode og den moderne, historiske; en saadan Overgangsform, der ikke tilfredsstiller til nogen af Siderne, er imidlertid ikke saa heldig som enten en rent praktisk Lærebog (beregnet paa Fagets Stilling, som den nu er i vore Skoler) eller en strengt historisk tysk Grammatik vilde have været.

Indledningens to förste Afsnit ere helt nye; disse vil vel nok under Vejledning af en Lærer, der i Forvejen kender Sproghistorien, kunne more og gavne flinke Disciple; men de ere rigtignok meget kort affattede, saa kort i alt Fald, at man ved Selvstudium kun faar ringe Udbytte af dem; hvorledes vil man f. Eks. uden Forkundskaber forstaa, at der i *ich biete*, *du beutst*, *er beut* er en Veksel mellem *u* og *o*?

I Indledningens 3dje Afsnit er der ogsaa en Del nyt; det handler om Bogstaver og Lyd. Forff. have slet ikke givet Anvisning paa, benyttet eller forklaret den almindelig brugte Lydskrift (Anm. mener sikkert at have gjort sine Disciple i de øverste Klasser megen Gavn ved at gennemgaa Vietors Lauttafel for dem og ved at øve dem i Oplæsning efter samme Forf.s Deutsches Lesebuch in Lautschrift, og megen Tid har jeg ikke ofret derpaa); desto mere forbauses man ved S. 12 under Omtalen af *ch* at finde følgende Bemærkning: Mens *k* er en Lukkelyd, der dannes i eet Moment, hvor en Lukning i Munden eksploderer, er *ch* en Gnidelyd o. s. v., og endnu mere S. 14 over flgd.: Tungespidsen er under Udtalen af det tyske *sch* böjet noget bagover henimod Overkanten af Tandrödderne i Overmunden; hvad Forff. mene med Overkanten af Tandrödderne i Overmunden, er mig ikke rigtig klart.

Iøvrigt er der til dette Afsnit at bemærke, at der S. 10 under Omtalen af Diftonger burde staa 5 i Stedet for 3, da der paa det Sted er Tale om Bogstavtegn (ikke Lyd), at Bogstavet *w* ikke er det samme som hos os og altsaa burde være taget med ved Omtalen af *h*, *k* o. s. v De to Stykker om Kvantiteten (S. 10 & 11) sige saare lidt. Om Udtalen af *au* staar, at det udtales som et virkeligt *au*; hvis dermed menes, at det udtales som den danske Interjektion, er det neppe rigtigt; Forklaringen i den forrige Udg., at det udtales midt imellem *av* og *ov*, synes mig bedre. I Endelserne *ig, icht, lich, isch, rich, zig* udtales *i* ikke langt, som der staar S. 12. Endelig er det ikke let at forstaa, hvad Forff. mene med «blødt *p*» og «blødt *t*».

I Fremstillingen af Formlæren og Syntaksen er der ingen særlig store Forandringer. Man kunde önske en kortere Fremstilling af Könsreglerne; i en Skolebog har man sikkert mere Udbytte af at opføre enkelte Hovedregler, som ere nogenlunde fri for Undtagelser, og saa overlade Könsbestemmelsen af mange Ord, som ikke kan føres ind under disse, til Øvelse og Leksikon.

I Afsnittet om sammensatte Verber staa vedblivende *ratschlagen* og *handhaben* först opførte som afledede (altsaa ikke sammensatte) Verber (§ 116) og dernæst i § 120 f som ægte sammensatte. Da der i det hele er saa faa Ord, der danne ægte Sammensætning, forekommer det mig, at man — i alt Fald i en Skolebog — godt kan nöjes med at opføre dem, der danne ægte Sammensætning (Verber med Forstavelserne *be*, *ge*, *emp* o. s. v. opføres i de fleste andre Lærebøger som afledede), og dem, der snart danne ægte, snart uægte Sammensætning, og saa sige, at andre danne uægte Smstn.; § 119, som indeholder de Ord, der danne uægte Smstn., blandt hvilke en Del mangler, kunde godt være sparet. Reglerne om *durch*, *um* o. s. v. ere godt samlede paa et kort Skema S. 103, men der er rigtignok forud brugt megen Plads til Omtalen af de med disse 4 Ord sammensatte Verber.

Afsnittet om Konjunktiv er ogsaa noget udvidet; Indledningsparagraffen er bleven tydeligere og mere retvisende, og större Nöjagtighed er opnaaet. Anm. finder dog Reglen om hypotetiske Sætninger bedre fremstillet i den gamle Udgaves § 217 end i den nyes § 216; ved en Betingelsessætning forstaas en Bisætning; paa det omtalte Sted er Ordet brugt baade om den betingende Bisætning og den betingede Hovedsætning.

Der kunde nok rundt omkring i Bogen findes Enkeltheder, man kunde rejse Indvendinger imod; hvorfor tages f. Eks. Ord som *aber, sondern, allein, als, wie* med under Adverbier (§ 131, 8 og 9)? Man kan næppe sige, at *gehen* bliver transitivt, ved at et Adjektiv tilföjes; hele Udtrykket «*müde gehen*» er transitivt (§ 161 Anm.). Men i det hele er Stoffet godt ordnet,

og man har let ved at finde, hvad man har Brug for, saaledes at Bogen er meget brugelig som Haandbog; som Lærebog synes den mig, som sagt, for vidtlöftig.

Rönne, Januar 1901.

M. C. Koefoed.

Adolf Harnack, Kristendommens Væsen. Autoriseret Oversættelse ved Edv. Lehmann. København 1900, V. Pio's Bogh. X + 219 S.

I det interessante Forslag til Reform af Undervisningen i Græsk, som Wilamowitz-Moellendorff har indgivet til det preussiske Kultusministerium, er bl. A. den Tanke fremkommen, at Disciplene trinvis skulle indføres i den græske Literatur ligefra Homer til Paulus. Hvis denne Tanke udføres, vil det blive Filologiens Opgave at drøfte Urkristendommens Problem. Men allerede nu er dette Problem et filologisk Problem, naar man tager Begrebet Filologi i videre Betydning. Ligesom Studiet af Platon og Værdsættelsen af hans Skrifter ikke blot er Filosofiens Sag, men et strengt filologisk Grundlag ikke kan undværes, saaledes forholder det sig analogt ogsaa med Studiet af de urkristelige Skrifter, der maa ligge til Grund ved enhver Drøftelse af «Kristendommens Væsen»: det hører ikke blot ind under Teologien, men ogsaa under Filologien, naar det ikke skal svæve i Luften. Det er en saadan Betragtning, der forklarer, hvorfor den udmærkede Dogmehistorikers betydningsfulde Skrift anmeldes i et filologisk Tidsskrift.

Det er forstaaeligt, at Harnack har følt Trang til at give en positiv og sammenhængende Fremstilling af sin Opfattelse af Kristendommens Væsen. Han har paa sin videnskabelige Løbebane paa saa mange Punkter maattet indtage en kritisk og polemisk Holdning overfor de herskende teologiske Meninger, at det i Udenforstaaendes Øjne kunde faa Udseende af, at hans Standpunkt var aldeles negativt. Ligesom den politiske Opposition ofte bliver beskyldt for at være samfundsopløsende, saaledes beskyldes den teologiske Opposition ofte for at være irreligiøs. Det har sikkert været den kritiske Teolog en stor Tilfredsstillelse, at han overfor en usædvanligt talrig Kreds af Berlineruniversitetets Studerende har kunnet udvikle, hvad der for ham staar som Kristendommens egentlige Væsen. Man mærker i hans Bog den Varme og Begejstring, med hvilken han har tænkt og talt over dette Emne. Det vil for Mange herhjemme være kærkomment, at Bogen nu foreligger i dansk Oversættelse.

For at opdage, hvad Kristendommen egentligt er, maa man

ifølge Harnack se paa hele dens Historie. Urkristendommen er kun denne Histories første Periode, og ingen enkelt Periode kan fuldkomment og definitivt udtrykke Kristendommens Væsen. Foruden det, Harnack kalder «Evangeliet», Kærnen i Kristendommen, er der i enhver Periode, ogsaa i den første, andre medvirkende Elementer («Koefficienter» kalder Harnack dem), som skyldes Tidens og Kulturens Forhold til given Tid og Sted, og som kunne indgaa en mere eller mindre inderlig Forbindelse med den egentlige Kærne. Hvad Urkristendommen angaar, bestaa disse Koefficienter, der maa udskilles, forat Evangeliet kan vedblive at virke, især af Troen paa Historiens snare Afslutning ved Messias' Genkomst og Troen paa Undere. De centrale Elementer i Kristendommen fremtræde derimod klart i Bjergprædikenen, især i Saligprisningerne og Fadervor. Hertil henviser Harnack Enhver, der vil vide, hvad Kristendom egentligt er. Dens ledende Tanker ere Ideerne om Guds Rige, som skal komme, om Gud som Fader, om Menneskesjælens uendelige Værdi, om en højere Retfærdighed og om Kærlighedsbuddet som Lovens Fylde. Men det Vigtigste er, at der bag alle disse Tanker staar en levende og mægtig Personlighed, dyb og klar, vældig og mild som ingen anden. I hans Tale er den inderligste Alvor forbunden med et aabent Blik for Livets Mangfoldighed. I hans Lignelser spejler det Største sig i det Mindste. Alle Modsætninger falde bort eller træde i lige Grad i det ene Fornødnes Tjeneste. Her er ingen Sygelighed og ingen ekstatisk Overspænding, og dog den stærkeste og inderligste Fordybelse eg Koncentration. Om hans personlige Udvikling vide vi Intet, og vi vide idethele Intet om ham før hans tredivte Aar. Men netop dette er, ifølge Harnack, et betegnende Træk, ti deraf maa sluttes, at ingen Kriser og indre Storme ere gaaede forud for hans offentlige Fremtræden. Alt hvad han siger, kommer saa umiddelbart og saa selvfølgeligt, og staar i den Grad som det, i hvilket han lever og aander, at det ikke kan være møjsommeligt tilkæmpet.

Hvad dette sidste Punkt angaar, er den Slutning, Harnack drager, dog ikke ganske sikker. Det gælder saa godt som om alle Oldtidsskikkelser, at de staa for os i deres hele, fuldt udviklede og harmoniske Form, uden at vi faa Noget at vide om, hvorledes de ere blevne til det, de ere. Det kan i mange Tilfælde komme af Mangel paa historiske Efterretninger; men det hænger sikkert idethele sammen med, at man i Oldtiden ikke havde vor psykologisk-historiske Interesse for at se Karaktererne i deres Genesis. Oldtidens Psykologi var plastisk og intuitiv, ikke genetisk og analyserende. Ligesaa lidt som man kan slutte, at Sokrates uden indre Kampe har vundet den overlegne Selvbeherskelse, med hvilken han fremtræder for os, ligesaa lidt kan det være berettiget at drage en saadan Slutning med Hensyn til Jesus af Nazareth.

Da Kristendommens Væsen ifølge Harnack kun forstaas ved hele dens Historie, følger han den paa dens Vej fra Urkristendommen gennem den apostoliske Tid, oldkirkelig Katolicisme, romersk og græsk Katolicisme og Protestantisme. Han giver her en Række ypperlige Karakteristiker. Af disse er maaske Skildringen af den græske Kirke den mest vellykkede, og den vil særligt interessere de Mange, der kende og elske den moderne russiske Literatur. Man vil forstaa Leo Tolstoj's Stilling og Betydning bedre gennem den. Dog burde der sikkert ogsaa være henvist til de ejendommelige russiske Sekter, der frembyde nogle af de mærkeligste religiøse Fænomener og belyse den Indflydelse, Racekarakteren har paa det Religiøses Udformning.

Efter Reformationen er der ifølge Harnack ikke kommet Noget frem, som kunde stille det religiøse Problem i en ny Form. De Vanskeligheder, «Evangeliet» møder, ere og blive de gamle. Denne Udtalelse maa undre enhver Læser, da det dog er klart, at Harnacks eget Standpunkt, hele den Maalestok, han anvender ved Sondringen mellem Kærne og Skal i Kristendommen, netop skyldes Faktorer, der ere komne frem efter Reformationen. Der er en stor Forskel mellem Luthers og Harnacks Opfattelse af Kristendommens Væsen, og Harnack lægger ikke Skjul derpaa, men giver en skarp Paavisning af Luthers Begrænsning. Luther var for rask til at lave nye Landskirker; han var for angst for «Sværmerne», for ivrig til at bekæmpe dem, for uvillig til at lære af dem. Og han stod ikke paa Højden af den Erkendelse, der dog allerede var mulig i hans egen Tidsalder. Særligt havde han ingen virkelig historisk Forstaaelse af Urkristendommen. Utallige Problemer har han ikke kendt og var derfor uden Evne til at skelne mellem Kærne og Skal, Oprindeligt og Fremmed. — Men naar denne Kritik af Reformatoren staar fast, saa maa der dog paa det religiøse Omraade være sket noget meget Væsentligt siden Reformationen! Forskellen mellem Harnacks og Luthers Standpunkt maa skyldes «Koefficienter», der ere fremkomne efter Reformationen, og i Kraft af sin egen Methode maatte Harnack være gaaet nærmere ind paa «Evangeliets» Forhold til disse nye Kulturelementer, end han har gjort. Og naar Harnack fra Urkristendommen udskiller Mirakeltroen og den kiliastiske Messiastro som Koefficienter, der ikke have med Evangeliets Kærne at gøre, saa foretager han i Virkeligheden denne Udskillelse i Kraft af de moderne Kulturelementer, der betinge hans Methode. Han staar paa den moderne Naturvidenskabs, Historiekritiks og Psykologis Grund — i samme Øjeblik, som han erklærer dette Grundlag for at være uden Betydning!

Her fremkommer nu et Problem af stor Betydning, som Harnack i den foreliggende Bog ikke har fremdraget. Kan den nytestamentlige Forestilling om Guds Rige helt skilles fra Forventningen om dets snare, overnaturlige og ydre Realisering? Og

bestemmes ikke den urkristelige (nytestamentlige) Etik paa de mest afgørende Punkter — Forholdet til Familieliv, Statsliv, Kunst og Videnskab — netop ved denne Forventning? Hvis dette er saa, maa den «kristelige» Livsanskuelse og Livsførelse, der bliver mulig, efter at der paa den af Harnack angivne Maade er skelnet mellem Kærne og Skal, blive af væsentligt anden Beskaffenhed end den urkristelige.

Det skyldes sikkert den populære Karakter, Harnack har givet sine Forelæsninger, at han ikke er gaaet ind paa denne Side af Sagen. I sin store Dogmehistorie — et af den moderne Videnskabs monumentale Værker — udtaler han sig derimod om det med al ønskelig Klarhed. Han anerkender der, at med de apokalyptiske Forestillinger falder den egentlige nytestamentlige Etik ogsaa bort. Derfor maa den kristelige Livsanskuelse suppleres, og paa Spørgsmaalet om, hvorfra Suppleringen skal ske, henviser han til — Antiken og Goethe! Hvorledes denne Supplering skal ske, saa at der kan komme et harmonisk Livshele ud deraf, derom siger han Intet. Det har for mig været en Skuffelse, at den nye Bog heller Intet bragte herom, ikke engang berørte Problemet. Det forekommer mig at maatte være en aldeles væsentlig Side af Sagen, naar det gælder at orientere unge Videnskabsdyrkere overfor «Kristendommens Væsen».

Hvad der efter Harnacks Overbevisning stadigt igen vil føre tilbage til «Evangeliet», til Kærnen i Kristendommen, udtaler han ganske kort i sine Slutningsord: «Naar vi med fast Villie hævde de Kræfter og Værdier, der paa vort indre Livs Højdepunkter straale frem som vort højeste Gode, ja som vort egentlige Selv, — naar vi have Alvor og Mod nok til at lade dem gælde som det Virkelige og forme vort Liv efter dem, — og naar vi saa se paa Gangen i Menneskehedens Historie, følge dens opadstigende Udvikling og stræbende og tjenende opsøge Aandernes Samfund i den, — saa ville vi ikke synke hen i Lede og Mismod, men vi ville vinde Vished om Gud, den Gud, som Jesus Kristus kaldte sin Fader, og som ogsaa er vor Fader». — Ja, hvad der her antydes, er Gangen i al religiøs Erfaring. Religiøs Erfaring angaar netop det højeste Værdifulde, vi kende, i dets Forhold til Virkeligheden. Men skulde den faste Overbevisning om Værdiens Bestaaen ikke kunne formes og udtrykkes paa anden Maade og i andre Forestillinger end i dem, der blive tilbage efter den kritiske Sondring mellem Skal og Kærne i Urkristendommen? Og ere ikke selve disse Forestillinger snarere at kalde Billeder og Symboler end egentlige Tanker? — Selv om disse Spørgsmaal besvares med Ja, er og bliver Kristendommen den mægtigste aandelige Bevægelse, der har grebet ind i den europæiske Menneskeheds Aandsliv, og dens Virkninger ville ikke forsvinde. Men dens Forhold til Aandslivets andre Elementer er endnu mere indviklet, end selv den smukke og betydningsfulde Drøftelse, den

her foreliggende Bog indeholder, anerkender. Det er dog ikke de ringeste Bøger, man lukker med et Spørgsmaal paa Læben, især naar de bidrage til, at Spørgsmaalet kan stilles klarere end før.

Harald Høffding.

Saxo Grammaticus, Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte, übersetzt und erläutert von *Hermann Jantzen*. Berlin 1900, Emil Felber. XIX + 533 ss.

De senere år har set den ene oversættelse efter den anden af Sakses Danmarkshistorie komme for Lyset. 1898 afsluttedes Winkel-Horns oversættelse af hele værket; den er illustreret og væsenlig beregnet på læsning i videre krese. 1893 udkom Elton's og York Powell's engelske oversættelse af de ni förste bøger, oldtidshistorien. Dette arbejde har atter givet stødet til, at en tysk videnskabsmand, dr. H. Jantzen i Breslau, har udarbejdet en lignende oversættelse på tysk, der nu foreligger afsluttet i to halvbind (1899—1900).

Dr. Jantzens oversættelse er den mindste af sidetal. Hans opgave har ikke været at föje nye undersøgelser til, men så simpelt som muligt at lægge det allerede foreliggende til rette for læseren. Det er, videnskabelig set, en fordel, at han har bevaret Sakses latiniserede navneformer; ti alle andre oversættere har ikke så få synder på deres samvittighed ved urigtige forsøg på at fordanske dem. Meget praktisk er det, at overs. overalt trykker navnene med spærret skrift; det letter i höj grad overblikket over Sakses brede fortællemåde. Selve oversættelsen synes gennemgående at være meget samvittighedsfuld og pålidelig. Hvor overs. var i tvivl om sin gengivelses rigtighed, eller hvor han afveg fra sine forgængere, har han gjort bemærkning om det i noterne. Overs. har tillige givet forklarende og oplysende noter i stort tal, men af en prisværdig korthed. De mytologiske og kulturhistoriske forhold belyses i ganske få ord, og der knyttes dertil en henvisning til de almindelige håndbøger. Den literære kommentar er et referat på få linjer af mine bestemmelser i «Sakses oldhistorie». Det kan en sjælden gang hænde overs., at han medtager de ældre tiders «åndrige» myteopfattelser (såsom at Nanna er blomsterverdenen, og at Miming sværdet er solstrålen); men gennemgående har hans noter en stor dyd: at de holder sig til tingen selv.

Det at overs. afholder sig fra en selvstændig mening om en mængde spörsmål, der vedrører Sakse, har sine fordele; og en af de störste er den, at han har kunnet føre sit arbejde til ende i et kortere åremål. Men det har selvfølgelig også sine svagheder.

En af dem er, at hans former af navnene ikke kommer til at svare helt til videnskabens nuværende standpunkt. Han har her fulgt Holders udgave; men denne er jo — for dette spörsmåls vedkommende — et höjst ubetydeligt og uselvstændigt arbejde, der ganske savner autoritet. Det havde allerede været bedre at holde sig til P. E. Müllers, ti de få lejligheder, hvor han afviger fra denne, er tilbageskridt. Når man har selve Holders text i hånden, er skaden for så vidt mindre, som kursivbogstaver viser, at der er rettet ved navnet; men i oversættelsen går disse former igen, uden at man kan se deres oprindelse. Således er i 6te bog (Ingjaldskvadet) en dansk kæmpe Begathus ombyttet med Gegathus, fordi han — ganske urigtig — formodes at være den samme som en tidligere omtalt Gegathus; og hverken overs.s noter eller registeret giver nogen oplysning om, at en oldtidsperson stille er afgået ved døden. Mere uskadelig, men metodisk lige så slet, er «die besserung provincia Julinensis aus dem unverständlichen pr. Jumensis» (s. 402); ti Jum, Jomsborg er jo det nordiske navn på Julin. Heldigvis er disse urigtige ændringer kun få i tal. Den almindeligste svaghed ved Holders udgave er jo, at han lader de gamle forvanskninger blive stående, fordi han står altfor usikker overfor æmnet, til at han kan optage den samtidige videnskabs tekstændringer eller føre deres principper videre. Men siden Holders udgave er jo de oplysende arbejder voksede i tal; og hele denne literatur trænger jo til at udnyttes ved tekstredaktionen. Her har overs.s utilböjelighed til at give sig af med tidsskriftliteratur været uheldig. Det havde været godt, om han havde kendt den anm. af Holders udgave, som nærv. tidsskrift i sin tid bragte (2. række, VII 254 f.); men det havde været endnu mere betydningsfuldt, om han havde haft anelse om, hvor meget «Arkiv for nordisk filologi» i de sidste ti år har indeholdt til oplysning af Sakse. For et enkelt afsnits vedkommende (Bråvallaslaget) har denne mangel på literaturkundskab haft höjst uheldige følger både for tekst, oversættelse og kommentar. Man må ønske, at det ikke varer for længe, inden overs. i et nyt oplag af bogen kan råde bod på disse enkelte mangler.

Enkelte nye småfejl har naturligvis også indsneget sig. Roelung må ikke gengives ved Rölung (s. 426), Viken lå ikke i Gøtland (s. 258), Kurernes piggeredskaber bör vel kaldes fodangler og ikke spanske ryttere (s. 296), den gængse forklaring af Rotho som valkyrjen Rota bör udgå (s. 335); en del sådanne småting har overs. allerede selv rettet (s. 532—33). Jeg undrer mig på den anden side over, at overs. er kommen så helskindet fra Sakses svære system af politiske udtryk. Kun burde præco (ɔ: kongens ombudsmand) ikke være gengivet ved «büttel» (s. 315, jfr. dog noten), men snarere ved foged.

Når jeg har haft nogle indvendinger at göre imod Jantzen

oversættelse, må man dog huske, at enhver af de andre oversættelser vil rammes af den samme kritik i endnu langt höjere grad. Som hjælpemiddel til en almindelig — ikke rent specielt anlagt — indførelse i Sakses sagnverden står den over enhver af sine forgængere; og da den er overordentlig praktisk anlagt, må man håbe og vente, at den for mange videnskabsmænd bliver en sådan orienterende medhjælp i dette store, endnu langtfra gennemforskede sagnstof.

Axel Olrik.

Fr. Wulff, De franska historiska tempora. Minnesblad för lärare och studerande. Lund 1900, Gleerup.

På kun 43 sider — hvoraf endda over tredjedelen henstår blanke, forat læseren kan udfylde dem med noter — har prof. Fr. Wulff givet en oversigt over anvendelsen af «aorist» (ɔ: *le passé défini*), imperfektum og «perifrastisk perfektum» i moderne fransk tilligemed en del oplysende eksempler.

Uden at indeholde noget egentlig nyt, vil det lille hæfte være den studerende til nytte ved studiets begyndelse; de fleste eksempler synes velvalgte og svarende til de regler hvorunder de er indordnede; men en væsentlig mangel er det at læseren overfor disse eksempler savner et kontrolerende middel: enten burde citaterne have været længere, visende stederne i deres sammenhæng, eller der burde have været angivet hvorfra de citerede steder er hentede. Se således de to eksempler: *Tant que j'eus de l'argent, mon hôte eut de grands égards pour moi* (s. 13) og: *Les vaisseaux restaient à sec, tant que durait l'hiver* (s. 18). Løsrevne af sammenhængen, oplyser disse eksempler aldeles intet. Denne anke gælder iøvrigt ikke blot den foreliggende lille afhandling, men de fleste franske grammatiker, större som mindre: hvor er det muligt at klare det vanskelige spörgsmål om de s. k. historiske tider ved hjælp af løsrevne sætninger? I de allerfleste tilfælde er det jo netop forholdet til de omgivende sætninger, der bestemmer forfatterens brug af *l'imparf.* ell. *le passé déf.* på det enkelte sted. Dette står i alt fald for anm. som det eneste frugtbringende synspunkt.

Om antallet af de grupper af tilfælde der bör opstilles, kan der altid diskuteres; anm. må dog påpege én rubrik, der snarest synes at måtte lede til misforståelser: benyttelsen af *aorist* hvor synspunktet er «sammenfattende» (s. 13) med bl. a. følgende eks.: *La république romaine dura cinq cents ans.* Hvorfor er i denne sætning handlingen mere sammenfattende end i følgende (s. 10): *Il mit une heure à écrire une lettre?* Jeg kan ikke indse det. Meget uklar er også følgende bemærkning (s. 13):

«synpunkten är sammanfattande, om aorist användes i stället för *parfait périphrastique*».

Af særlig interesse forekommer mig derimod påvisningen af perfektum anvendt aoristisk så tidlig som i det 11te årh. og af den tiltagende brug i moderne fransk af «*le parfait périphrastique surcomposé*» *(j'ai eu appris)* med følgende forklaring: «Sedan nu bruket af perfektum för aorist såsom historiskt tempus är det vanliga i ledig och hvardaglig framställning, så ligger det nära till hands att beteckna den tidigare timade händelsen med perfektum af hjälpvärbet, plus part. pret. af hufvudvärbet».

Anm. kan fuldstændig tiltræde forf.'s slutningsbemærkning «att skolundervisningen, ännu i lång tid, måste vidmakthålla aoristen, men alltid göra sträng skillnad på bokspråk och talspråk».

V. Stigaard.

Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte. Zum gebrauch für Studierende dargestellt von R. Bethge, O. Bremer, F. Dieter, F. Hartmann und W. Schlüter, herausgegeben von *F. Dieter*. Erster halbband 1898, zweiter halbband 1900. Leipzig, Reisland. XXXV + 800 s. (16 m.)

Die verfasser haben die arbeit so unter sich verteilt, dass Bethge das urgermanische, gotische und altnordische übernommen hat, Dieter selbst das altenglische, Schlüter das altsächsische und Hartmann das althochdeutsche; dazu sollte noch eine friesische abteilung von Bremer kommen, die nicht rechtzeitig fertig wurde, deren gesonderte herausgabe aber jetzt in aussicht gestellt wird.

So weit ich mir ein urteil erlauben kann, scheinen die verfasser ihre aufgabe in vortrefflicher weise gelöst zu haben. Die einzelnen verfasser haben ihre selbständigkeit gewahrt, so dass auch die sich entsprechenden abschnitte für verschiedene sprachen nicht genau nach demselben muster geordnet sind; dennoch findet man sich schnell zurecht, wozu ja auch die übersichtsparagraphen mit hinweisungen, die jeden abschnitt beendigen, wesentlich beitragen. Und dem herausgeber ist es im ganzen sehr gut gelungen dem werke ein einheitliches gepräge zu geben, was man namentlich sieht, wenn man es mit Pauls Grundriss vergleicht, dem es ja trotz aller verschiedenheit gewissermassen konkurrenz macht. Dem titel nach ist es auf studierende berechnet; eigentlichen anfängern kann es wohl aber nicht gut in die hände gegeben werden, da es einerseits recht vieles voraussetzt, andererseits zu viele einzelheiten enthält; denjenigen aber, denen es wirklich an einem tieferen eindringen in die germanische sprachentwickelung gelegen ist, kann das buch als ein zuverlässiges hülfsmittel empfohlen werden.

Die verf. begnügen sich nicht damit das von anderen gefundene darzustellen; man merkt, dass selbständiges studium überall zu grunde liegt, und hie und da, namentlich in den anmerkungen, finden sich sehr beachtenswerte neue auffassungen, auch auseinandersetzungen mit früheren ansichten u. dgl.; ich verweise besonders auf s. 176 ff. (chronologie der lautverschiebung), s. 354 ff. (das germ. perfektum), namentlich s. 365 — 370 (das schwache präteritum).

Sehr oft, wenn in sprachgeschichtlichen werken von «betonung», «silbenaccent», «musikalischem accent» usw. die rede wird, überkommt mich ein zweifel, ob das nicht alles eine kolossale täuschung ist. Hirt und andere sprechen mit imponierender zuversicht über tonverhältnisse vor ein paar tausend jahren; wenn sie aber ihre beobachtungen mitteilen über tonverhältnisse in ihrer eigenen oder anderen lebenden sprachen, die ich einigermassen selbst kontrollieren kann, dann kommen sie mir sofort viel weniger imponierend vor. Hat man hier nicht vielfach den unrichtigen weg vom unbekannten nach dem bekannten eingeschlagen statt zuerst die uns allein direkt zugängliche jetztzeit genau durchzuforschen? So ergreift mich immer eine gelinde skepsis, wenn ich, wie z. b. im vorliegenden werke, die modewörter «zweimorig» und «dreimorig» lese, ebenso wenn das urgermanische ē, dem altnord. ahd. ā, altengl. ǣ entspricht, als «gestossene», das andere ē, das überall ē bleibt, als «geschleifte» länge aufgefasst wird. Die veranlassung zu diesem seufzer ist aber die folgende stelle, die sich s. 130 findet: «Eine wichtige eigentümlichkeit des hochdeutschen accentes der jetzt lebenden mundarten ist, dass im gewöhnlichen fluss der rede die betonte silbe um etwa eine terz tiefer als die auf sie folgenden unbetonten ist (frage- und befehlssatz zeigen besondere abweichungen des tonfalls). Da die gleiche eigentümlichkeit sich auch in einem grossen teile der niederdeutschen mundarten (sowie im neunordischen) zeigt und sogar auf das französische übergegangen ist, so kann es wohl nicht bezweifelt werden, dass sie schon in der althochdeutschen zeit bestand». Hierzu ist — ganz abgesehen von dem vorkommen in deutschen mundarten, wovon ich z. b. bei Sievers nichts finde — zu bemerken, dass bei dem neunordischen doch wohl nur an den schwedischen «accent nr. 2» gedacht ist, der ja aber nur einen teil des wortvorrates ergreift und nur unter bestimmten bedingungen entsteht; ferner dass der tiefaccent nicht das französische in dem grade beherrscht wie es sich der verfasser denkt, und selbst wenn dies der fall wäre, würde die annahme eines causalnexus zwischen dem frz. und dem deutschen accent doch sehr zweifelhaft sein. Endlich meint Bethge, dass der tiefaccent expiratorisch weniger stark hervortritt als der hochaccent und dass dies der grund ist, warum «das ahd. die vollen endsilbenvokale und den urgerm. vokalismus der stammsilben am längsten unverfälscht

erhalten hat» — er wirkt also sowohl in den starken als in den schwachen silben! Nun aber das niederdeutsche, das ja denselben accent haben (gehabt haben) soll — und dennoch die alten vokale sehr schlecht bewahrt hat! Das französische hat doch auch recht lebhaft seine unbetonten vokale geschwächt. Nachdem B. so dem modernen accent-Moloch geopfert hat, spielt diese theorie in dem folgenden eine so kleine rolle, dass z. b. s. 137 von «hochbetonten» silben gesprochen wird und damit wie gewöhnlich die starken (also nach s. 130 tieftonigen) silben gemeint werden.

Die abscheuliche unsitte bücher ohne faden zusammenzuheften, so dass sie auseinander fallen, sobald man sie aufschneidet, sollten verfasser und käufer nicht dulden. — Ein register würde den wert des werkes beträchtlich erhöht haben.

Otto Jespersen.

Max Kaluza, Historische grammatik der englischen sprache. Erster teil. Berlin 1900, E. Felber. XVI + 300 s. (6 mark.)

Der erste band von dieser grammatik, die dem andenken E. Kölbings gewidmet ist und «deren grundstock ja [!] eigentlich seine vorlesungen über historische grammatik des englischen bilden», enthält eine kurze darstellung der äusseren sprachgeschichte (s. 1—39), grundzüge der phonetik (s. 40—74) und laut- und formenlehre des altenglischen (s. 75—300). Der zweite band soll die mittelenglische und neuenglische laut- und formenlehre enthalten; syntax und wortbildungslehre sind ausgeschlossen, so dass das werk nicht einmal, wenn es fertig wird, einen zeitmässigen ersatz für die werke von Koch und Mätzner, sondern nur eine unvollkommene darstellung der grammatischen entwickelung der englischen sprache geben wird. Es würde freilich ehrlicher sein, wenn man die umfassende benennung «grammatik» nur dann gebrauchte, wenn der inhalt diesem namen wirklich entspräche; auch wird man sich wohl in künftigen jahrhunderten darüber wundern, dass man sich im jahre 1900 noch vielfach damit begnügte, lautgesetze und formenbestand zu dozieren ohne über die wechselbeziehung zwischen äusserem und innerem, zwischen formen und bedeutungen, zu sprechen, die doch die grundlage für jedes verständniss des sprachbaus wie der sprachentwickelung bilden muss. In § 26, wo Kaluza die engl. grammatik als die wissenschaft von der engl. sprache bestimmt und von ihren aufgaben spricht, kommen die wörter «bedeutung» und «syntax» gar nicht vor: es ist als ob alles mit dem zusammentragen der trocknen bausteine abgethan wäre, und man findet auch nicht die leiseste andeutung davon, dass kein gebäude damit fertig gebracht wird.

Innerhalb der gegebenen abgrenzung muss man zugeben, dass

K. das wichtigste von dem allgemein bekannten und anerkannten grammatischen stoff in klarer und durchgehend richtiger fassung darstellt; in originellen gesichtspunkten oder neuen beobachtungen darf man die existenzberechtigung des buches nicht suchen, so dass es zu einer eingehenden besprechung nicht einladet. Nur ein paar bemerkungen mögen hier platz finden.

Die äusserungen s. 17—18 über französischen einfluss u. dgl. sind nicht streng durchgedacht. — S. 56: *l* und *r* können nicht als «zitterlaute» zusammengestellt werden; s. 58 wird aus der brechung die ganz unberechtigte folgerung gezogen, dass das ae. *r* vor konsonanten einen gutturalen klang gehabt haben (d. h. nach dem vorhergehenden: ein zäpfchen-*r* gewesen sein) müsse. S. 60 wird gelehrt, dass bei einem verschlusslaut eine pause zwischen bildung und lösung des verschlusses eintreten kann, so dass ein langer oder geminierter verschlusslaut entsteht: aber eine pause entsteht notwendigerweise auch bei dem kürzesten *p* u. s. w.; auch die letzte zeile derselben seite ist nicht glücklich ausgedrückt. S. 68: ne. *broke* hat sein *o* nicht von dem plural *(brǣcon)*, sondern von dem ptc. *(brocen)*. Ebenda wird gelehrt, dass bei metathesen ein ganz allmählicher übergang stattfindet: «Zwischen ae. *fresc* und *fersc* frisch liegen mehrere zwischenstufen: *fresc* — *f*^{e}*résc* — *féresc* — *fér*^{e}*sc* — *fersc*». Ob auch *fix* aus *fisc* durch *fi*^{c}*sc* — *ficsc* — *fics*^{c} — *fics* zu erklären sei?! S. 73 wird «verlust der aspiration» in *hn*>*n* angenommen; der ausdruck ist ungenau und widerstreitet auch K.s sonstigem gebrauch von dem wort «aspiration». S. 146 ist *f* im inlaut «wahrscheinlich» stimmhaft geworden, und ebenso s. 150 þ; s. 152 ist bei besprechung von dem *s* das wort «wahrscheinlich» nicht gebraucht, obgleich dieselbe art von wahrscheinlichkeit (oder sagen wir lieber sicherheit) in allen diesen fällen vorhanden ist. Warum urgermanisches *z* dem lautwert des frz. *j* nahe gestanden haben muss (s. 152), ist nicht einzusehen. — In der flexionslehre, wo der verf. sich, wie ja natürlich (vielleicht aber doch zu stark) an Sievers anlehnt, fällt es mehrmals auf, dass er die vorsichtigen und wohlbedachten ausdrücke Sievers' durch kleine änderungen ungenau oder zu bestimmt macht; so sagt S. z. b. (§ 249 anm. 1): «Oft erscheint in den casus obliqui ein *u*, *o* oder *e* vor dem *w*, letzteres namentlich, wenn die endung ein *a*, *u* enthält», bei K. heisst es aber (§ 106 anm. 1): «Zwischen *l*, *r* und *w* tritt später häufig ein sekundärer vokal und zwar *u* vor hellen, *e* vor dunklen endungsvokalen». In § 114 wird eine reihe von wörtern (lagu, magu, medo, heoru, spitu, sidu, wudu) genannt, die wie *sunu* gehen, danach noch ein «etc.», während die wahrheit doch ist, dass wir von keinem einzigen dieser wörter (mit ausnahme von *wudu*) ein genitiv auf *-a* belegt finden; die meisten kennen wir, wie Sievers bemerkt, nur im nom.; *sidu* auch in dativ (to sida, to sioda, Cura Past. 120, 121 [19]), was Sievers nicht nennt. Es

würde hier und an mehreren anderen stellen interessant sein zu erfahren, an welche wörter der verf. mit seinem «etc.» gedacht hat. Und dergleichen wäre wohl mehr zu bemerken.

Otto Jespersen.

Vitruvii De architectura libri decem, iterum edidit *Valentinus Rose.* Leipzig 1899, B. G. Teubner. XXX + 317 sid.

Efter nära tretio års mellantid har Rose utgifvit denna nya upplaga af Vitruvius. Han har därvid haft att tillgodogöra sig flera forskningar i det alt annat än lätta ämnet, och texten har undergått icke så få förbättringar. Dock är handskriftsmaterialet icke väsentligen förändradt. Den nytillkomna handskriften från Schlettstadt (saec. X.) är föga egnad att upphjelpa textrecensionen, om den också vore direkt afskrifven ur archetypen, såsom H. Degering sökt visa, icke, som Rose anser, en af Harleianus' många afkomlingar.

Den i den förra upplagan som anonym upptagna skriften «De diversis fabricis architectonicae» har nu sitt rätta namn M. Ceti *Faventini* liber artis architectonicae.

F. G.

Coniectanea.

Homer. δ 613 sqq.:

δώρων δ', ὅσσ' ἐν ἐμῷ οἴκῳ κειμήλια κεῖται,
δώσω ὃ κάλλιστον καὶ τιμηέστατόν ἐστιν·
δώσω τοι κρητῆρα κτἑ.

«Von den Gaben, die er selbst von andern erhalten hat und die für ihn besonderen Werth haben» interpretatur Ameis pessime; melius saltem *δώρων* de eis rebus quas omnino donare poterat Menelaus intellegitur. Sed nescio an *δῶρον* scriptum fuerit.

Platon. Gorg. 486 d: *εἰ χρυσῆν ἔχων ἐτύγχανον τὴν ψυχήν, ὦ Καλλίκλεις, οὐκ ἂν οἴει με ἄσμενον εὑρεῖν τούτων τινὰ τῶν λίθων, ᾗ βασανίζουσι τὸν χρυσόν, τὴν ἀρίστην, πρὸς ἥντινα ἔμελλον προσαγαγὼν αὐτήν, εἴ μοι ὁμολογήσειεν ἐκείνη καλῶς τεθεραπεῦσθαι, τὴν ψυχὴν εὖ εἴσεσθαι ὅτι ἱκανῶς ἔχω καὶ οὐδέν μοι δεῖ ἄλλης βασάνου;*] Scribendum est *ἔδει*; nam verba *καὶ*

οὐδέν . . . βασάνου multo melius, si sententiam spectes, cum verbo *ἔμελλον* quam cum verbo *ἔχω* coniunguntur.

Thucyd. VIII 23, 5: *ὡς δὲ αὐτῷ τὰ ἐν τῇ Λέσβῳ πάντα ἠναντιοῦτο, ἀπέπλευσε τὸν ἑαυτοῦ στρατὸν ἀναλαβὼν ἐς τὴν Χίον. ἀπεκομίσθη δὲ πάλιν κατὰ πόλεις καὶ ὁ ἀπὸ τῶν νεῶν πεζός, ὃς ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἐμέλλησεν ἰέναι.*] Qui pedites ultimis verbis significentur, minime dubitari potest; referuntur enim ad cap. 22, 1: *οἱ Χῖοι . . . στρατεύονται αὐτοί τε τρισὶ καὶ δέκα ναυσὶν ἐπὶ τὴν Λέσβον, ὥσπερ εἴρητο ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων δεύτερον ἐπ' αὐτὴν ἰέναι καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ὁ πεζὸς ἅμα Πελοποννησίων τε τῶν παρόντων καὶ τῶν αὐτόθεν ξυμμάχων* (i. e. Chiorum, Clazomeniorum, Erythraeorum, cf. 16, 1) *παρῄει ἐπὶ Κλαζομενῶν τε καὶ Κύμης.* At de his peditibus verba *ἀπὸ τῶν νεῶν* recte dici non potuisse apparet; nam Haasium illi ab navibus separati interpretantem satis Stahlius refutavit. Poppo haec verba ut interpretamentum ex § 4 (*τοὺς ἀπὸ τῶν ἑαυτοῦ νεῶν ὁπλίτας πεζῇ παραπέμπει*) ductum seclusit, quem post Stahlium et Herwerdenum ego in recensione a. 1890 edita secutus sum; Tucker *ἀπὸ τῶν Αἰολέων,* Goodhart *ἀπὸ τῶν πόλεων,* alii alia non felicius coniecerunt. Sed et a memoria codicum propius et ad sententiam aptius scribas *ἀπὸ τῶν Ἰώνων,* in quod Gertzium quoque incidisse gaudeo.

Carolus Hude.


3 0000 108 322 433



